

administración & cidadanía.

Sumario_

_01 JUAN RIAL ROADE (Universidade de la República, Montevideo, República Oriental de Uruguay) y CARLOS SIXIREI PAREDES (Universidade de Vigo, Galicia-España), «Un recorrido por las distintas formas de Estado en América Latina».**_02** ALEXANDER MAZ-MACHADO, NOELIA JIMÉNEZ-FANJUL, NATIVIDAD ADAMUZ-POVEDANO Y CRISTINA ADRIÁN-JIMÉNEZ (Universidade de Córdoba, España), «Análisis de género en el gobierno de las universidades españolas».**_03** ARTURO DE NIEVES GUTIÉRREZ DE RUBALCAVA (Centro de Investigacións Sociolóxicas – CIS - y Universidade de A Coruña, España), «El discurso político en las elecciones al Parlamento de Galicia 2009».**_04** BEATRIZ DE OTTO LÓPEZ Y VERÓNICA CAÑAL-FERNÁNDEZ (Universidade de Oviedo, España), «El sistema electoral autonómico en Asturias: análisis y alternativas».**_05** JESÚS AMADOR VALDÉS DÍAZ DE VILLEGAS (Universidade Iberoamericana, México), «Economía política de la crisis en la globalización».**_06** FRANCISCO JESÚS FERREIRO (Universidade de Santiago de Compostela y Universidade de A Coruña, Galicia-España), «La importancia de la empresa en los modelos de crecimiento económico».**_07** CARLOTA REGO PALLEIRO (Universidade de Santiago de Compostela), «La influencia de la pertenencia a la Unión Europea en las entidades locales de las provincias gallegas del interior: estudio sobre la gobernanza multinivel en la Unión Europea en las capitales de provincia y en las diputaciones de Lugo y Ourense».**_08** RUBÉN MIRANDA GONÇALVES (Universidade de Santiago de Compostela), «*Nacimiento y evolución del ferrocarril y su régimen jurídico en España*» (Madrid, Dykinson, 2013) de Roberto O. Bustillo Bolado._

Sumario_

_01 JUAN RIAL ROADE (Universidade da República, Montevideo, República Oriental do Uruguai) e CARLOS SIXIREI PAREDES (Universidade de Vigo, Galicia-España), «Un percorrido polas distintas formas de Estado en América Latina».**_02** ALEXANDER MAZ-MACHADO, NOELIA JIMÉNEZ-FANJUL, NATIVIDAD ADAMUZ-POVEDANO E CRISTINA ADRIÁN-JIMÉNEZ (Universidade de Córdoba, España), «Análise de xénero no goberno das universidades españolas».**_03** ARTURO DE NIEVES GUTIÉRREZ DE RUBALCAVA (Centro de Investigacións Sociolóxicas – CIS - e Universidade da Coruña, España), «O discurso político nas eleccións ao parlamento de Galicia 2009».**_04** BEATRIZ DE OTTO LÓPEZ E VERÓNICA CAÑAL-FERNÁNDEZ (Universidade de Oviedo, España), «O sistema electoral autonómico en Asturias: análise e alternativas».**_05** JESÚS AMADOR VALDÉS DÍAZ DE VILLEGAS (Universidade Iberoamericana, México),«Economía política da crise na globalización».**_06** FRANCISCO JESÚS FERREIRO (Universidade de Santiago de Compostela e Universidade da Coruña, Galicia-España), «A importancia da empresa nos modelos de crecemento económico».**_07** CARLOTA REGO PALLEIRO (Universidade de Santiago de Compostela), «A influencia da pertenza á Unión Europea nas entidades locais das provincias gallegas do interior: Estudo sobre a gobernanza multi-nivel na Unión Europea nas capitais de provincia e nas deputacións de Lugo e Ourense».**_08** RUBÉN MIRANDA GONÇALVES (Universidade de Santiago de Compostela), «*Nacimiento y evolución del ferrocarril y su régimen jurídico en España*» (Madrid, Dykinson, 2013) de Roberto O. Bustillo Bolado._

VOL.8_nº1_2013_Revista da Escola Galega de Administración Pública.

administración & ciudadanía.

– VERSIÓN GALEGO –

A&C é a denominación de *Administración & Cidadanía*, revista propiedade da XUNTA DE GALICIA e editada a través da ESCOLA GALEGA DE ADMINISTRACIÓN PÚBLICA (EGAP) (Rúa de Madrid 2-4, As Fontiñas, 15707 Santiago de Compostela, Galicia, España; teléfono: 981546041; fax: 981546336).

A revista ten os seguintes obxectivos: a) a difusión do coñecemento científico no ámbito das ciencias sociais, particularmente nas disciplinas da Ciencia Política e da Administración, a Economía e a Socioloxía, mediante a publicación de artigos, notas de investigación e recensións de libros relacionados coas administracións e as políticas públicas; b) a reflexión e o debate sobre problemas políticos, sociais e económicos, tanto desde un punto de vista teórico como desde o das súas implicacións prácticas.

A&C publicarase por medios electrónicos semestralmente, en xuño e en decembro. Porén, poderanse publicar anualmente un

ou varios números monográficos extraordinarios.

Na revista publicaranse traballos na súa lingua orixinal, que pode ser galego, castelán, inglés, francés, portugués ou italiano.

O título, o resumo e as palabras clave dos traballos presentaranse, por esta orde, en galego, en castelán ou na lingua orixinal do texto e en inglés.

A&C é unha publicación científica dirixida tanto aos empregados públicos como aos profesionais do sector privado que desenvolvan as súas actividades no eido das ciencias sociais.

A revista pertence ao Grupo B da Clasificación Integrada de Revistas Científicas (CIRC). Está incluída en bases de datos como ISOC-Ciencias Sociais e Humanidades do CSIC, REBIUN (Rede de Bibliotecas Universitarias) e Dialnet. Ademais, neste momento cumpre 30 dos 33 criterios Latindex empregados para a avaliación das publicacións periódicas.

O consello de redacción

PRESIDENTA:

SONIA RODRÍGUEZ-CAMPOS GONZÁLEZ
(directora da Escola Galega de Administración Pública; Galicia, España).

DIRECTOR:

XOSÉ LUÍS BARREIRO RIVAS
(Universidade de Santiago de Compostela; Galicia, España).

Secretaría de redacción:

CRISTINA ARES CASTRO-CONDE
(Universidade de Santiago de Compostela; Galicia, España).

VOGAIS:

XOSÉ CARLOS ARIAS
(Universidade de Vigo; Galicia, España),
LUIS CARAMÉS VIÉITEZ
(Universidade de Santiago de Compostela; Galicia, España),
RICARDO GARCÍA MIRA
(Universidade da Coruña; Galicia, España),
VICENTE GONZÁLEZ RADÍO
(Universidade da Coruña; Galicia, España),

ROMAIN PASQUIER
(Centre de Recherches sur l'Action Politique en Europe; Rennes, Francia),
SUSANA RUIZ SEISDEDOS
(Universidad de Jaén; España),
MAGDALENA SNIADOCKA-KOTARSKA
(Uniwersytet Warszawski e Uniwersytet Łódzki; Polonia)
CELIA SZUSTERMAN
(University of Westminster; Londres, Reino Unido).

O COMITÉ CIENTÍFICO

ADINA DUMITRU
(Universitatea de Vest din Timișoara; Romanía),
JUAN RAMÓN FERNÁNDEZ TORRES
(Universidad Complutense de Madrid; España),
SERAFÍN MERCADO DOMÉNECH
(Universidad Nacional Autónoma de México; México),

NORA RÄTHZEL
(Umeå universitet; Suecia),
NIEVES SANIGER MARTÍNEZ
(Universidad de Granada; España)
DAVID STEA
(Texas State University; Texas, EUA).

Correo electrónico de A&C: ac.egap@xunta.es.
Sitio na internet da revista: <http://egap.xunta.es>.

Responsable da tradución: Diana Quintela Rodríguez
Responsable do deseño e maquetación: Brinco Soluciones Integrales, S.L.
Responsable da impresión: Brinco Soluciones Integrales, S.L.

ISSN-e: 1887-0279 | ISSN: 1887-0287
Depósito Legal: PO 510-2006

A&C non se fai responsable das opinións expresadas polos autores. Calquera reclamación sobre tales opinións deberase presentar ante eles.

Sumario / Summary

_ARTIGOS / ARTICLES

[7-143]

_Juan Rial Roade (Universidade da República, Montevideo, República Oriental do Uruguai) e Carlos Sixirei Paredes (Universidade de Vigo, Galicia-España), «**Un percorrido polas distintas formas de Estado en América Latina**» / *Around Different Types of Latinoamerican State*

[9-32]

_Alexander Maz-Machado, Noelia Jiménez-Fanjul, Natividad Adamuz-Povedano e Cristina Adrián-Jiménez (Universidade de Córdoba, España), «**Análise de xénero no goberno das universidades españolas**» / *A Gender Analysis in the Management of Spanish Universities*

[33-42]

_Arturo de Nieves Gutiérrez de Rubalcava (Centro de Investigacións Sociolóxicas – CIS - e Universidade da Coruña, España), «**O discurso político nas eleccións ao parlamento de Galicia 2009**» / *Political Discourse in the 2009 Elections for the Galician Parliament*

[43-64]

_Beatriz de Otto López e Verónica Cañal-Fernández (Universidade de Oviedo, España), «**O sistema electoral autonómico en Asturias: análise e alternativas**» / *Review of Regional Electoral System in Asturias: Consequences and Alternatives*

[65-84]

_Jesús Amador Valdés Díaz de Villegas (Universidade Iberoamericana, México), «**Economía política da crise na globalización**» / *Political Economy of the Crisis in the Globalization*

[85-106]

_Francisco Jesús Ferreiro (Universidade de Santiago de Compostela e Universidade da Coruña, Galicia-España), «**A importancia da empresa nos modelos de crecemento económico**» / *The Importance of the Company in the Economic Growth Models* [107-121]

_NOTA DE INVESTIGACIÓN / RESEARCH NOTE [123-137]

_Carlota Rego Palleiro (Universidade de Santiago de Compostela), «**A influencia da pertenza á Unión Europea nas entidades locais das provincias galegas do interior. Estudo sobre a gobernanza multi-nivel na Unión Europea nas capitais de provincia e nas deputacións de Lugo e Ourense**» / *The Influence of the European Union Membership on Galician Inland Provinces: a Study on EU Multi-level Governance in the Capitals and Mesogovernment of Lugo and Ourense* [123-137]

_RECENSIÓN / REVIEW [139-143]

_Rubén Miranda Gonçalves (Universidade de Santiago de Compostela), «**Nacimiento y evolución del ferrocarril y su régimen jurídico en España**» (Madrid, Dykinson, 2013) de Roberto O. Bustillo Bolado [139-143]

_NORMAS DE PUBLICACIÓN [145-146]

Artigos

JUAN RIAL ROADE_(RIAL43@YAHOO.COM)_Universidade da República; Montevideo, República Oriental do Uruguai
CARLOS SIXIREI PAREDES_(carlos@sixirei.eu)_Universidade de Vigo; Galicia, España

Un recorrido polas distintas formas de Estado en América Latina

Un recorrido por las distintas formas de Estado en América Latina

Around Different Types of Latinoamerican State

& Resumo: Este artigo é un resumo das diversas formas de Estado polas que ten pasado América Latina desde a independencia ata o presente. Este exercicio supón un nivel de abstracción importante para dar conta dunha realidade complexa e moi dispar para cada unha das unidades estatais consideradas. Buscouse un mínimo común denominador dos procesos históricos que amosan, no presente momento, un claro proceso de redefinición dos conceptos de Estado, cidadanía e participación.

& Palabras clave: América Latina, Estado oligárquico, Estado populista, Estado desenvolvimentista, Estado burocrático-autoritario, Estado neoliberal, Estado mínimo, Estado multinacional, nación e Estado.

& Resumen: Este artículo es un resumen de las diversas formas de Estado por las que ha pasado América Latina desde la independencia hasta el presente. Este ejercicio supone un nivel de abstracción importante para dar cuenta de una realidad compleja y muy dispar para cada una de las unidades estatales consideradas. Se ha buscado un mínimo común denominador de los procesos históricos que muestran, al momento presente, un claro proceso de redefinición de los conceptos de Estado, ciudadanía y participación.

& Palabras clave: América Latina, Estado oligárquico, Estado populista, Estado desenvolvimentista, Estado burocrático-autoritario, Estado neoliberal, Estado mínimo, Estado multinacional, nación y Estado.

& Abstract: This is a summary of the different types of states that Latin America has historically had. It implies a very high level of abstraction in order to find a common denominator for the region. Currently, all of these historical processes are leading to a new definition of the concepts of State, Citizenship, and Participation.

& Key Words: Latin America, populist state, nation, liberal state, development state, minimal state, oligarchic state, multinational state, neoliberal state.

ESTADO, RÉXIME, GOBERNO, PROCESOS

O modelo de Estado no que viven hoxe en día os países latinoamericanos é o resultado da historia da súa sociedade e os seus amaños políticos, que abarca un lapso diferente en cada país, produto da diversidade de organización social, estrutura demográfica, da forma de ocupación territorial, das herdanzas culturais, e, conseguintemente, é factible recoñecer en cada forma de Estado estas pegadas do pasado.

Calquera que sexa a definición que se adopte, a construción dunha entidade que poida ser recoñecida como tal na rexión, debeu esperar ata datas relativamente recentes para poder caracterizalo e aínda hoxe, o estudo do tema ten moi fortes connotacións ideolóxicas que constitúen parte da xustificación que busca lexitimar os gobernos que o administran, ou dar argumentos aos sectores opositores que pretenden cambiar o estado de cousas existente.

Tamén hai que ter en conta que na linguaxe corrente, cotiá, a distinción entre Estado, réxime, democracia e goberno non sempre é evidente. No noso traballo tratamos de introducir un mínimo de orientación para ter máis claro o tema a abordar.

Pódese falar de organización política pero non de Estado en tempos pre-coloniais. Nas sociedades máis avanzadas desa época había dominación, exercicio de poder sobre subordinados, pero só se estaba no marco da construción de poderes persoais, apoiado por entidades colectivas, fosen tribos, clans, federacións de tribos, que se subordinaban a outras de maior poder ou nivel.

Pasados xa 500 anos do encontro traumático entre o mundo precolombiano, tan diverso, con falta de continuidade territorial e falta de unidade de civilización, e o europeo, (só cunha parte deste), aínda quedan remanentes das formas de organización social que dalgunha maneira podemos chamar “orixinarias”, en proceso de devir francamente marxinais, ante a transformación de toda a rexión nunha sociedade predominantemente urbana, occidentalizada, que segue os patróns propios de economías baseadas no funcionamento do mercado, a pesar das moitas dificultades que impoñen procesos tanto intrínsecos como extrínsecos á natureza do Estado.

Sobre esas formas de organización superpuxéronse os patróns coloniais. A espada, o sexo, as epidemias, a escravitude e a cruz foron os instrumentos principais. A forza dos colonizadores era incontrastable. Non había como opoñerse á tecnoloxía da violencia dos europeos. As relacións sexuais mantidas por portugueses e españois cos “pobos orixinarios” e, logo, cos escravos procedentes de África, deu orixe a fortes continxentes mestizos que hoxe son a base demográfica da maioría dos países da rexión. As epidemias decimaron moi pronto grandes continxentes de indíxenas que sufriron, ademais, os males propios do traballo forzado imposto polas encomendas e, moi especialmente, pola explotación mineira. Os escravos traídos de África foron man de obra para as plantacións das terras tropicais comezando polas destinadas á produción de cana de azucre. A xustificación para esta actividade achegárona clérigos e relixiosos de diversas ordes, que, pese aos debates abertos ao redor do dereito á conquista, deron certezas ao conquistador sobre a lexitimidade do seu dominio mentres trataban de confortar ao dominado.

As institucións políticas eran primarias, situadas en capitais e portos que comunicaban a rexión coa metrópole. Emanaban de Estados que non seguiron o camiño da centralización forte de estilo europeo, cuxo exemplo clásico foi Francia. Os colonizadores procedían de Estados débiles e, nos feitos, periféricos, como España e Portugal, ou de ligas marítimas en proceso de reformulación como a dos holandeses. As súas institucións coloniais non podían compararse coas que proporcionou Europa a partir do século XVII aos seus Estados centrais.

O Estado que quería Maquiavelo non iluminou o proceso de construción política de España e Portugal. Houbo que esperar a que a Revolución Francesa se expandira e asumira a forma de revolución *nortatlántica*, sumando o previo e paralelo proceso dos EEUU, para que unha nova narrativa inspirara aos crioulos que foran protagonistas dos cambios que levaron á independencia, para construír, lentamente, formas estatais as cales tiñan como herdanza o tipo de sociedade preexistente.

Nalgúns casos partíase de cero canto ao referente da sociedade, sexa porque se operaba sobre zonas case baleiras ou porque os seus poboadores estaban aínda en etapas pre -agrarias e foron exterminados, ou case, para dar orixe a unha sociedade transplantada de inmigrantes, fundamentalmente de destino urbano, que pasaron a constituír as estruturas metropolitanas macrocefálicas que hoxe teñen moitos destes países e que tamén condicionan as formas de Estado.

Chegar ao Estado concibido como “unidade de dominación, independente no exterior e interior, que actúa de modo continuo, con medios de poder propios, e claramente delimitado no persoal e territorial” segundo a definición de Herman Heller, ou a clásica de Max Weber coma unha unidade de carácter institucional que no interior dun territorio monopoliza para si o uso legal da forza, é un ideal aínda escasamente alcanzado na rexión O logro da capacidade de monopolizar a recadación fiscal e ter capacidade suficiente para impoñela é outro dos trazos claves dun Estado que supón, tamén, un desenvolvemento económico e social que permita practicalo e chegar a todo o territorio. Este é un aspecto que aínda está en construción.

No noso enfoque tratamos de indagar que fixo e fai o Estado, e como se pode diferenciar da nación, en que medida coinciden e diverxen, así como podemos distinguir o Estado do réxime político e do goberno que o administra.

As nacións son construcións ideolóxicas e políticas, resultado do esforzo para transformar memorias en mitos e para levar adiante historias oficiais. En América Latina estas construcións nacionais foron unha das primeiras tarefas que deberon encarar as unidades resultantes do proceso político de emancipación das colonias. Fíxose ao mesmo tempo que se deseñaba un centro ou centros de poder nos que apoiarse. Nalgúns casos deu por resultado feroces controversias entre grupos que disputaban ese poder. Os intentos de conformar grandes unidades como a Federación de América Central, a República Gran Colombiana e a Liga Federal *artiguista* fracasaron. Pero, en cambio, si puideron seguir adiante, asumindo formas que preservaban certas formas de poder subnacional, a Arxentina, Brasil, México e outras entidades que avanzaron sobre o territorio veciño ao seu centro de dominación ata encontrar una fronteira non sempre doada de definir.

Seguindo a Weber e Hans Kelsen consideramos que o Estado non ten un fin propio, que é fundamentalmente un medio para lograr fins sociais. Estes variaron ao longo da historia e hoxe estamos nunha situación na que o Estado, que herda unha historia diferente en cada país e sub-rexión, asume moi diversas formas, porque as definicións de fins sociais son diferentes en cada entidade considerada.

Que fixo ou fai o Estado?: Despregar capacidades, comezando por institucionalizar a autoridade que supón a creación de organismos para impoñer a coacción e controlar la sociedade, o que implica crear forzas armadas e de seguridade, tribunais de xustiza e impoñer un modelo de socialización a través dun sistema escolar máis ou menos uniforme para toda a entidade territorial que está baixo o seu control. Ao mesmo tempo debe ter capacidade de diferenciar ese control: isto é, contar cun conxunto de institucións profesionalizadas para

aplicacións específicas, burocracias entre as que son importantes aquelas que permiten a recadación de impostos e o manexo de recursos financeiros. Tamén debe ter a capacidade de difundir unha identidade colectiva: creando símbolos xeradores de pertenza e definición común, diferenciándoos daqueles doutro Estado, por exemplo, tendo himno, escudo, bandeira, e unha historia máis ou menos oficial apuntalada por mitos e crenzas fortemente arraigadas na poboación baixo control desa entidade, como modo de acercar a entidade estatal e facela coincidir cunha realidade nacional. Claro que estes últimos procesos, en máis dun caso, supuxeron violentas confrontacións entre diversos sectores sociais, entre fraccións das elites, que asumiron diversas denominacións. Foron frecuentes loitas entre conservadores e liberais, entre partidarios de formas de xestión de goberno unitarias e formas federais, entre defensores de excluír a unha boa parte da sociedade dos asuntos públicos e quen pugnaron por non marxinar a ninguén, foron correntes e hoxe, baixo outras denominacións, estas divisións seguen aflorando. Así a disputa entre unha historia oficial de heroes crioulos e unha “mergullada” que pon por protagonistas os “pobos orixinais” ábrese paso constantemente.

Este proceso de construción, que foi longo e ten pasado por distintas fases de maior ou menor inclusión social, supuxo, para os que integran unha entidade de tipo estatal, constantes re-significacións. Dar forma á noción de cidadanía, por exemplo, é parte dun devir constante de construción e cambio, como todas as categorías e conceptos sociopolíticos que manexamos.

A cidadanía, unha construción dun colectivo social coma o resto das categorías sociopolíticas, é parte dun devir permanente de cambio. Unha definición tradicional acota ao campo político e ás nocións liberais e republicanas considerándoa como un status xurídico e político mediante o cal a persoa que denominamos cidadán adquire uns dereitos como individuo (cívís, políticos, sociais) e uns deberes (pago de impostos, tradicionalmente servizo militar, promesa de fidelidade á bandeira, entre outros) respecto a unha colectividade política, ademais da facultade de actuar na vida pública dun Estado. Esta facultade xorde do principio democrático de soberanía popular. Pero esta definición deixa fóra moitos aspectos.

As versións orixinais do liberalismo consideran o cidadán nunha dimensión puramente individual, prescindindo de toda aspiración ou referencia colectiva. Tamén, dado o desenvolvemento social existente, tratábase de definicións excluíntes deixando fóra da cualificación para ser cidadán a quen non tiñan as que se consideraban condicións necesarias para exercer eses dereitos. Durante longo tempo ser cidadán supuña ser propietario, ser home, saber ler e escribir e non formar parte dunha minoría específica excluída deses dereitos. A estes presupostos incorporouse logo a idea da república: Ser cidadán implicaba apoiar a un determinado réxime político no marco dun Estado.

No século XX foise abrindo camiño unha idea de cidadanía que se vinculaba a colectivos sociais. Deixando de lado os obvios desenvolvementos ocorridos en Estados autoritarios ou totalitarios, comezou a manexarse o concepto de maiorías que supón o predominio do interese colectivo sobre o individual. Ante iso, e noutro marco, aparece a definición de poliarquía, como garantía de que no réxime democrático se tolera e respecta á minoría e á disidencia.

O nacionalismo é un dos casos máis estendidos de predominio do concepto do colectivo sobre o individual. Búscase agregar á noción de cidadán un forte sentido de “nós” factible de opoñer aos integrantes doutras comunidades. Esta construción social levou a fortes conflitos e excesos contra os “outros”. Ante este concepto e partindo da experiencia histórica alemá,

Jürgen Habermas acuñou a idea do chamado ‘patriotismo constitucional’, defendéndoa coa consideración de que a cidadanía non está ligada ao concepto de identidade nacional.

Máis recentemente, e con forte incidencia en América Latina, desenvolveuse a idea das cidadanías diferentes. Considerando que hai un grupo dominante que impón as súas visións da “comunidade imaxinada” a outros grupos e sectores dentro do marco territorial do Estado, preténdese obter mecanismos compensatorios, ou claramente definir máis dunha forma de integración cidadá. Entre os desenvolvementos destas concepcións está a idea da cidadanía multicultural. Contra a vella concepción que supuña o predominio da asimilación como modelo de desenvolvemento cidadán, búscase amparar a grupos distintos e asegurarlles que manterán esa identidade propia. No ámbito da política práctica representa a coexistencia de formas moi diversas de organización política, de goberno e administración de xustiza, de políticas educativas e de referentes de identidade.

Criticouse fortemente este desenvolvemento, co argumento de que invocando a tolerancia (atributo do pluralismo que se defende en toda poliarquía), o multiculturalismo acabaría con ese principio de tolerancia, dado que, no lugar de integrar na diferenza, sen que implique homoxeneizar á sociedade ao redor dun só pensamento e modelo, dáse paso á fragmentación e á ingobernabilidade dunha sociedade política así estruturada.

Estamos lonxe do rescate da vella idea de cidadanía cosmopolita pregada polos estoicos, que modernamente defende Habermas. Nas circunstancias de integración post-nacional de mercados e sociedades, a través do comercio e do fluxo da información e o coñecemento, requiriríase un novo tipo de cidadanía incluínte. O tempo actual non permite avanzar a idea de cidadanía cosmopolita máis alá do plano académico, que se define contra a vinculación establecida por Marshall entre cidadanía e nación. Habermas apunta unha idea universalista, na que a lealdade constitucional, máis alá de toda referencia a un pasado mítico ou histórico, substitúa as identidades nacionais.

Mentres, na práctica, en América Latina a extensión dos dereitos dos cidadáns e dos dereitos de participación na vida social produciuse principalmente en relación co status dos individuos no mercado laboral, resultado dun desenvolvemento desigual en canto a cobertura de Estados asistenciais ou de benestar. Desta forma, o proceso de produción converteuse en obxecto de regulación e de apoio público, mentres que o proceso de reprodución se mantivo dentro dos límites da familia con menor recoñecemento por parte das instancias do Estado, ata tempos moi recentes.

O ESTADO LIBERAL-OLIGÁRQUICO

Facendo un esforzo de abstracción, evitando o detalle das historias nacionais e as locais, tan relevante no século XIX, especialmente a partir de 1830, poderíase dicir que case todos os actuais países latinoamericanos pasaron por esta etapa na construción do Estado no século XIX.

Despois do gran desaxuste que foi o proceso independentista, “tempos revoltos, tempos de todo” chamounos o historiador Tulio Halperin, a organización dos nacentes Estados foi unha preocupación constante das elites.

Mantívose a base económica do pasado colonial, a extracción de minerais e a produción de bens primarios para a exportación pero para lograr mellores rendementos era necesaria unha inversión en infraestruturas, cousa que só se produce a partir de 1860 na maioría dos países. Para integrar o territorio creáronse redes ferroviarias, polo xeral desde a zona de produción ao porto de exportación, moitas veces situado cerca do centro onde radicaba o novo poder que emerxeu da independencia e noutras coincidindo porto e centro. Capitais,

técnicos e equipos foron provistos, substancialmente, por británicos, chegando a amaños que, en moitos casos, implicaban axudas estatais para construír esas redes. Tamén houbo que asegurar comunicacións, e o telégrafo, xunto co ferrocarril, foi outro dos grandes instrumentos para o control territorial desde a capital, eliminando progresivamente poderes locais.

Mentres que nos países centrais eses instrumentos impulsaron o desenvolvemento da siderurxia, a metalmecánica e outras industrias conexas para o equipamento, instalación e explotación do que era entón unha actividade na fronteira tecnolóxica, en América Latina o ferrocarril e o telégrafo se ben transformaron a realidade espacial e a integración territorial, non proporcionaron vínculos co conxunto del sistema económico. Así, por exemplo, as empresas ferroviarias limitáronse, case exclusivamente, á instalación de talleres de reparación e mantemento.

A CEPAL (Comisión Económica para América Latina, un órgano autónomo do sistema das Nacións Unidas) caracterizou en 1949 este período como de *“crecemento cara fóra”*. As exportacións de produción primaria permitían a importación de bens manufacturados. O mercado interno desenvolvíase lentamente, dado que os excedentes provenientes das exportacións concentrábanse nos sectores dominantes e os seus aliados.

Internamente, en cada país, formáronse alianzas entre terratenentes, propietarios mineiros e os gobernos, para asegurar a nova orde social dos Estados. Os caudillos rurais, lograban encadrar os seus seguidores e aliábanse con grupos de poder urbano, os *“doutores”*, os expertos que aseguraban os contactos co exterior.

A fórmula de goberno era presidencialista e polo xeral o poder Executivo primaba sobre os outros poderes. A representación era manipulada amplamente ao aplicarse esquemas de fraude electoral e poñendo obstáculos para exercer o voto. O sistema xudicial, pola súa parte, era moi incipiente.

Construír unha burocracia mínima era unha tarefa constante e non sempre con éxito. Os Ministerios básicos eran catro. Un do Interior ou Goberno que debía asegurar a coordinación das diversas ramas, un de Guerra e Mariña, un de Relacións Exteriores e un de Facenda. Cara finais do século XIX, coa expansión da infraestrutura básica, comezaron a aparecer os Ministerios de Fomento, xerme de novas organizacións que se despregaron no século XX, como os ministerios de Saúde, Educación e Obras Públicas, entre outros.

As guerras civís incesantes provocaron procesos de quebra dos organismos estatais primixenios e obrigaron a volver emprender a tarefa de reconstrución en varias oportunidades. Eliminar barreiras interiores, manexar e tratar de conter os poderes locais, controlar desde a urbe os portos de saída e entrada de mercadorías, tratar de ter un mínimo de paz social e pacificar a unha poboación acostumada á violencia desde as guerras da independencia, era unha inxente tarefa difícil de levar adiante dados los aliñamentos en bandos contrapostos.

Conservadores e liberais, baixo diversas denominacións, enfrontáronse en sucesivas guerras internas. Polo xeral, os conservadores representaron os intereses do ámbito rural, nas súas filas había caudillos que recrutaban continxentes armados cando había loitas violentas. Teceron unha forte alianza coa xerarquía local da Igrexa Católica e resistiron, a veces con bastante éxito, a secularización, que en moitos países tardou en impoñerse como norma. Varios dos países da rexión aínda hoxe amosan o peso desa presenza eclesial.

Os liberais apoiábanse na elite ilustrada, en gran parte de residencia primaria no ámbito urbano. As finanzas, os amaños de comercio internacional, as disputas xurídicas eran a súa área forte. Tamén recrutaban a través dos seus caudillos as súas propias bandas armadas. Nalgúns países predominaron os conservadores e iso marcou a permanencia dos apoios

sociais no tempo, podendo, nalgúns casos, ver esas pegadas nas prácticas e na cultura política dos nosos días. Noutros o predominio foi para os liberais. Asegurar a propiedade privada, apoderarse de terras fiscais e liquidar formas comunais de propiedade que foran toleradas pola autoridade colonial, foron características comúns dos gobernos liberais e conservadores.

Os réximes políticos bebían nas fontes ideolóxicas e organizativas das *revolucións nortatlánticas*. Case todos os países copiaron fórmulas constitucionais inspiradas nas aprobadas en Filadelfia, aínda que con maior desenvolvemento escrito, propio da tradición xurídica herdada da colonia. Tamén copiaban as declaracións de dereitos da revolución francesa e adoptaron o código civil napoleónico. O modelo francés axustábase máis que o dos EEUU a unha tradición colonial autoritaria, centralizada e con decidida vocación burocrática, para exercer a defensa real dos intereses das elites. Pero as normas constitucionais e legais de cuño liberal non se correspondían con sociedades fortemente estratificadas social e culturalmente, onde o concepto de “raza” imperaba aínda. O centralismo non foi tanto o produto do control político da elite da capital ou do desenvolvemento económico “cara fóra”, senón máis ben unha práctica herdada dos tempos coloniais que partía dun esquema de control social que perpetuaba o mantemento da discriminación sobre os sectores sociais subalternos.

Con subdesenvolvemento económico e dereitos cidadás limitados a unha minoría que non excedía no mellor dos casos o 2% da poboación de cada país, o liberalismo non podía abrirse camiño facilmente, máis alá da retórica na prensa e nos círculos privilexiados.

Agás Brasil, todos os Estados adoptaron a forma republicana representativa, e este último país tamén a adoptou a partir de 1889. As eleccións eran un exercicio restrinxido, dado que só se consideraba suxeitos políticos, ou sexa cidadáns, aos homes, maiores de 21 ou 25 anos, segundo o país, que tiñan a calidade de propietarios. O proceso posterior de expansión da cidadanía ocorreu de forma desigual nos diversos Estados. Así, o voto feminino consagrouse primeiro en Uruguai en 1919, aínda que non chegou a exercerse ata 1938, mentres outros países deberon esperar á segunda metade do século XX. A escravitude só foi definitivamente en Brasil en 1888. A ampliación do voto fóra do grupo de propietarios deuse lentamente no século XX e acabou por recoñecerse incluso para os analfabetos.

Nos países máis grandes, un dos problemas principais era a súa definición territorial. A México custoulle guerras co seu veciño do norte, co cal os choques chegaron ata comezos do século XX. Na Arxentina, só cunha forte campaña militar de ocupación, acompañada dunha política de case exterminio dos indíxenas, chegou aos límites actuais xa case finalizando o século XIX. Brasil, que viu o tránsito dunha forma imperial a unha republicana, continuou aínda expandindo o seu territorio ata a primeira década do século XX, no que alcanzou os seus límites actuais.

A creación dunha forza militar profesional que superase a acción das bandas comandadas por caudillos, tardou bastante en todos os países. Fíxose, polo xeral, en paralelo ao desenvolvemento da infraestrutura ferroviaria. O punto de arranque estivo na conformación dun corpo de oficiais profesionais, que tomou por modelos aos existentes en Prusia ou Francia, mentres que as mariñas, que só se desenvolveron no século XX, seguiron, orixinalmente o modelo británico. Máis lenta foi a creación de forzas policiais, as cales, en principio, só cubrían os ámbitos urbanos da capital ou cidades moi relevantes.

Os xefes militares, inicialmente tan cidadáns coma os civís, ao facérense profesionais lentamente e ao converterse en corporacións que actuaban politicamente, ás veces exercendo un papel moderador, pronto foron considerados como persoas que formaban parte dunha

organización que exercía un papel tutelar, por enriba das institucións e os demais cidadáns, polo que non votaban e aínda hoxe existen países da rexión onde non o fan.

Os sistemas xudiciais e penitenciarios fóronse construíndo lentamente. Algúns países tardaron ata as primeiras décadas do século XX en dispoñer da estrutura tripartita de Xulgados de primeira instancia, tribunais de apelacións e Tribunal ou Corte Suprema. Aqueles países cuxas cidades capital estaban máis lonxe dos centros de decisión coloniais e se encontraban situadas na periferia, tardaron máis en ter eses dispositivos de control social.

Só cando os partidos liberais se fixeron co poder, comezouse a aplicar unha política de secularización e creouse un sistema de educación pública. Onde foi máis forte o impacto deste último fenómeno, foi no sur, nas repúblicas rioplatenses. Noutros países seguiu estando a educación en mans da Igrexa Católica durante longo tempo.

As liberdades e dereitos constitucionais estaban só garantidos para os sectores altos da escala social, pero aínda nese nivel, o conflito entre as dúas faccións de conservadores e liberais, daba pé a que a liberdade de prensa se restrinxise. A prensa, totalmente escrita e limitada na súa circulación a sectores altos, era fortemente partidista, panfletaria, e pouco tolerante, sendo reprimida ou apoiada segundo fose o bando gañador en cada circunstancia. As liberdades propias dun réxime liberal eran escasas. O mexicano Gabino Barreda en 1867 instou a unha “emancipación mental”, no campo científico, relixioso e político, pois sen ela a independencia non podería avanzar. O chileno Francisco Bilbao instou a “deshispanizar” o que chamou América Latina e o arxentino Sarmiento escribiu propugnando a necesidade de superar a barbarie cun enfoque civilizador imposto, se era necesario, pola forza. Os seus guías deixaban de ser os países ibéricos, para seguir o pensamento francés e angloamericano.

Durante ese período, segundo os países, asumíronse dous modelos de políticas polares respecto dos pobos orixinarios. Unha apuntaba á asimilación, buscando impor as pautas occidentalizadas dos sectores socialmente máis altos. A outra apuntaba a deixalos excluídos, á súa *ghetización*, territorial e cultural.

Nalgúns países optouse por unha sorte de terceira vía, como ocorreu no Paraguai onde o sector alto adoptou expresións da lingua indíxena dominante, a guaraní, para chegar ao actual “*yopará*”. Noutros foi fonte constante de conflitos. Podemos citar como exemplo o traslado en 1898 da sede do goberno central de Bolivia desde Sucre, a capital establecida constitucionalmente, á Paz e que se debeu á discriminación cara aos indíxenas do altiplano. A “*indiada*”, como se lle chamaba pexorativamente, uniuse aos paceños contra as tropas de Chuquisaca que maltrataran ás comunidades aimarás nesta guerra chamada “Federal”.

En canto aos hoxe chamados afrodescendentes (a poboación de orixe escrava de pel negra) eran ignorados. Como continxentes humanos chegados despois dos conquistadores, de quen descendían as elites crioulas, eran máis débiles. Carecían da referencia cultural da súa orixe, máis alá das crenzas relixiosas que foron obxecto dun proceso de sincretismo co cristianismo, e dalgunhas tradicións folclóricas. Carecían de lingua para defender, de territorio de orixe e individualmente foron coñecidos por nomes atribuídos á súa chegada, polas familias propietarias que os compraron. Tiñan que buscar o seu espazo social e político e isto, ata o presente, aínda non se conseguiu.

A substitución da vella oligarquía aristocrática representante dos intereses españois, pola nova oligarquía crioula produciuse ao longo de décadas. Nalgúns casos a antiga oligarquía colonial foi eliminada por novas confrontacións sociais, pero aínda hoxe, a comezos do século XXI, nalgúns países quedan remanentes deste sector social, aínda que a súa actuación nos campos económico, social e político variou substancialmente.

Porén, herdouse unha cultura aristocrática, como a definiu Karl Mannheim, baseada no latifundio ou a plantación. En América Latina isto supuxo o mantemento de barreiras sociais, a aceptación de xerarquías consagradas como autoridade, o absolutismo e arbitrariedade nas decisións, o mantemento de redes de clientelismo baseadas no pacto implícito entre protección e lealdade de patróns e clientes. Todo iso consagrado pola autoridade relixiosa e militar ou do caudillo. Só o proceso de urbanización acelerado erosionou esta herdanza, que, con todo, e baixo outra forma, sobreviviu longo tempo.

No sur do continente, así como no sur brasileiro, produciuse un forte impacto da migración masiva de europeos que, de feito, creou unha nova sociedade á que houbo que homoxeneizar e assimilar, proceso que tivo éxito aínda que o custo foi a desigualdade entre as zonas de inmigración e as que non o eran. Nas primeiras xurdiron as clases sociais medias, avanzouse na secularización e produciuse unha temperá transición demográfica, separándose do resto da rexión, á vez que, baixo esta estrutura, pode falarse dos comezos dun proceso de industrialización.

A inicios do século XX, e moi especialmente, despois de 1913/14 ata 1929 abriuse unha nova etapa para moitos dos países do subcontinente. A expansión do mercado mundial primeiro, contraído no momento da primeira gran conflagración mundial e novamente en expansión ata a crise de 1929, supuxo un aumento da demanda de materias primas, desde os países periféricos. Aínda que varios países xa comezaran a desenvolver un incipiente sector industrial, aínda a maior parte dos produtos manufacturados proviña dos países desenvolvidos e eran vendidos a elevados prezos, no que se chamou un proceso de Intercambio Desigual.

O ESTADO NACIONAL-POPULISTA. O PRIMEIROS ESTADOS ASISTENCIAIS DE BENESTAR

A historia seguida por cada país diferénciase notoriamente ao iniciarse o século XX, pero en moitos prodúcese unha reacción contra a orde vixente, que, inicialmente, parecía unha nova confrontación entre conservadores e liberais.

Así no norte da rexión, en México, desátase un gran movemento que abarca case toda a segunda década do século, e que acaba con boa parte da vella orde, sobrevivente ás probas da confrontación con EEUU na década do 40 do século XIX e do intento de restaurar un segundo imperio entre 1863 e 1867. A revolución non puido liquidar totalmente o conservadorismo, que volverá emerxer na chamada guerra dos Cristeros entre 1926 e 1929, ante o intento de laicismo extremo e de ruptura co Vaticano imposto polo goberno de Plutarco Díaz Calles. A revolución mexicana, que ten compoñentes agrarios, expresións liberais e discursos anticlericais, culmina na creación dun réxime *ad hoc* de partido hexemónico, sostido pola forza militar que pasou a integrarse no partido revolucionario (logo partido Revolucionario Institucional) e que se mantén baixo diferentes gobernos até case o fin do século XX.

O imaxinario colectivo da rexión, en proceso de reconstrución, debeu ter en conta o afondamento de confrontacións entre os emerxentes sectores urbanos, na súa maioría liberais, anticlericais, moitos deles asumindo versións máis ou menos radicais como as *krausistas*, e as progresistas do positivismo de cuño *comteano*, que iluminaron aos republicanos brasileiros.

No pequeno Uruguai levouse a cabo a experiencia de impor un estilo de anticipación ás posibles demandas sociais o que permitiu crear un estado semiasistencial, que foi dominante até a crise dos anos sesenta, baseado na idea que o Estado era “o escudo dos débiles”, como o expresou o seu líder José Batlle e Ordóñez.

En Chile, onde o conservadorismo era moi forte, houbo en 1932 un intento fugaz de construír unha “república socialista” que de acordo a Alfredo Lagarrigue, ao presentar o seu programa económico, o 4 de xuño de 1932, debía *“alimentar o pobo, vestir ao pobo, domiciliar ao pobo, entendéndose por pobo ao conxunto dos cidadáns sen distinción de clase nin de partidos”*.

Podéramos seguir con exemplos doutros países, pero xenericamente podemos indicar o comezo de procesos de industrialización, que se desenvolveron nalgúns centros urbanos, onde grupos empresariais iniciaron a actividade industrial como en São Paulo ou en Medellín, dedicado aos téxtiles, que xa tiña un desenvolvemento importante a comezos do século XX.

Para algúns historiadores a primeira guerra mundial significou unha oportunidade de expandir unha certa industria doméstica dadas as dificultades para importar. Outros, pola contra, indican que a guerra impediu incorporar máquinas ferramenta e implicou un período de estancamento. En todo caso, aqueles primeiros ensaios debéronse á iniciativa privada e moi pouco ou nada á acción estatal.

A nova orde que emerxía trataba de ter en conta os sectores subalternos, ao “pobo”. Así fóronse conformando novos movementos, dos cales quizais o máis relevante foi o APRA, co seu discurso “indoamericanista”, resultante dunha considerable “melée” ideolóxica. A súa forma práctica deuse no Perú onde a Alianza Popular Revolucionaria Americana logrou arraigar e permanecer. Tratábase dun partido que agregaba a nota nacional e anunciaba o populismo. Moitos outros partidos asumiron características similares, por exemplo o partido Liberación de Costa Rica.

Tamén aparecen organizacións e movementos de esquerda inspirados nos modelos europeos. Nacen formacións socialistas, moitas das cales se dividiron, como consecuencia da aparición da URSS e da Terceira Internacional, en comunistas e socialdemócratas. No sur e no norte tiveron incidencia diversos grupos de anarquistas e en todo o continente, en diversos momentos, foi emerxendo un movemento sindical.

En todo este proceso as referencias ao Estado quedan confundidas coas críticas ao réxime oligárquico e aos gobernos do momento, que na práctica se expresaban unha conflitividade, que ás veces alcanzaba niveis violentos.

A crise financeira de alcance mundial desatada en 1929 cambiou a situación en case todo o continente.

En xeral considérase que o Estado populista aparece fundamentalmente tras a crise de 1929 e os seus efectos na rexión duran ata os anos sesenta ou setenta. Este novo modelo supón unha relación entre Estado e sociedade baixo unha modalidade, que, en boa medida, debe considerarse corporativa. Tratábase dunha relación vertical na que o Estado se fai interventor e ordenador da sociedade. A súa actividade centrouse no campo da política, a cal inspira un esquema económico diferente onde en lugar de crecer cara fóra, pásase a unha fórmula de substitución de importacións, como a denominou CEPAL en 1949.

O Estado entrou nunha fase fortemente expansiva. Aínda que ao final do século XIX, no marco do Estado oligárquico, xa tiñan comezado a incrementarse as actividades estatais, o proceso foi moito máis acentuado neste tempo. Mentres que a expansión do fin do século XIX realizouse cando moitos dos habitantes non estaban incorporados á cidadanía, o Estado populista amplía esta base. Expande a educación e incorpora novos sectores sociais. Intervén con políticas sociais que proporcionan asistencia pública social en saúde, pensións, programas para a nenez etc. e intervén nas políticas fiscais e monetarias. O orzamento público destina importantes partidas a subsidios tanto para a promoción das industrias substitutivas como para as políticas sociais. Utilizando unha terminoloxía máis moderna poderíamos dicir que

apuntaba á cohesión social, mediante a inclusión dos sectores non integrados, especialmente os urbanos, e practicando un tipo novo de clientelismo horizontal.

Este estado expándese internamente producíndose un fenómeno de “*sobre- burocratización estrutural*”, aínda que ao mesmo tempo dáse unha “*sub- burocratización da conduta*”, como as caracterizou Philippe Schmitter, para sinalar a expansión numérica e a creación constante de novas organizacións, a tempo que moitas eran notoriamente ineficaces e ineficientes. Seguiuse recorrendo ao patrimonial e ao clientelismo como formas de mobilización, pero cada vez máis a inclusión social implicou desenvolver formas de clientelismo horizontal, como as denominou Angelo Panebianco, para sinalar a atención a grupos sociais enteiros, mobilizados por operadores políticos, incorporando aos sectores sociais subalternos.

A incorporación dos sectores medios resultantes destas políticas estatais deuse a través de mecanismos *ad hoc* en cada caso. Así na experiencia brasileira creáronse dous partidos diferentes, un para manexar sectores medios (PSDB) e outros para controlar o voto dos traballadores (PTB) e ambos converxían na figura do líder común. En Arxentina apelouse á idea dun movemento moi amplo, o peronismo, que contiña no seu interior ideoloxías diversas e contrapostas.

O desenvolvemento industrial, en ambos exemplo, foi unha iniciativa do Estado, que promulgou normas proteccionistas e tarifas e instaurou mecanismos de cambio, subsidios e monopolios. O Estado foi o protector deste desenvolvemento e os favorecidos pasaron a intervir activamente en política para protexer os seus intereses.

Nalgúns países os militares foron protagonistas principais do proceso político, actuando directamente como corporación, ou apoiando a un líder fose civil ou militar. José Nun resumiu as formas que adoptou esta acción militar en tanto instrumento de control: Podería ser “pura” ao servizo de sectores de poder externos ou de sectores dominantes locais ou, en forma máis elaborada, podía verse ás organizacións militares como instrumentos dos intereses das clases medias emerxentes, ás que a maioría dos membros do corpo de oficiais pertencía. Fernando Bustamante preferiu outra explicación ao incluír tamén o corporativismo depredador, polo cal as FFAA interveñen para o seu propio interese como organización burocrática armada. Outra variante sería o corporativismo ao servizo do Estado: As FFAA considéranse como a elite e os gardiáns da nación coma unha sorte de caste sacerdotal depositaria dos valores patrios, e, como tales, cunha misión tutelar. Máis recente é outra modalidade intervencionista caracterizada por Ou'Donnell como burocrático-autoritaria.

No populismo produciuse unha rotación nos centros do poder, sen que o vello sector produtor primario desaparecese. Pola contra, as vellas e novas clases conviviron, o que permitiu que a oligarquía tradicional sobrevivira a esta etapa e rexurdira con forza na etapa neoliberal, baixo a idea das vantaxes comparativas. En moitos casos o esforzo industrial baseouse no vello esquema exportador pois o Estado impuxo transferencias de ingresos desde ese sector exportador primario ao incipiente sector industrial.

A mobilización política era constante e promovida polo réxime, que apuntou en case todos os países a unha formula autoritaria e personalista.

Hai que ter en conta que este proceso ocorre ao mesmo tempo que en Europa aparecen as formas corporativas fascistas, e a moi específica experiencia do nazismo que confrontou fortemente ao liberalismo que o precedeu así como á opción que presentou a revolución rusa e ao modelo político e económico que trataba de expandir a Unión Soviética.

O proxecto ideolóxico universalista e cosmopolita que sempre informou ao liberalismo foi superado pola dun novo posicionamento nacionalista, que dominou igualmente nos Estados e réximes populistas de América Latina.

O corporativismo rara vez foi puro. A súa expresión máis elaborada foi a dos *integralistas* brasileiros (ALB), movemento fundado por Plinio Salgado que non deu os seus froitos, e o Estado Novo Brasileiro (asumió o mesmo nome que se deu en Portugal ao réxime que se creou en 1933) dedicouse a promover o capitalismo de Estado baixo un manto nacional populista pero non fortemente corporativo como querían os *integralistas*. Aínda que ata 1945 seguiu denominándose Estado Novo, despois desa data o modelo sufriu modificacións: En alianza forte cos Estados Unidos pero tratando de manter certa autonomía (nunha aplicación avanzada da *barganha leal* da que falou na década do cincuenta Golbery do Couto e Silva) e mesturando corporativismo con formas liberal - democráticas recortadas.

O acordo de Washington de 1942 levou a moitos traballadores brasileiros a converterse en *soldados da borracha* provendo de caucho as necesidades bélicas dos EEUU. Neste período cimentouse a diferenciación de Brasil con respecto ao resto de América Latina e aínda que continuou sendo un país onde a produción e exportación de materias primas non transformadas seguiu sendo substancial, deu pasos importantes ao crear o *Conselho Nacional do Petróleo* (CNP), que logo promoveu a actual firma transnacional *Petrobrás*, a *Companhia Siderúrgica Nacional* e a *Companhia Vale do Río Doce*, que deu orixe á industria pesada brasileira, a *Fábrica Nacional de Motores*, así como á *Companhia Hidroelétrica do Val de São Francisco*.

Como contrapartida Brasil tamén se involucrou na escena internacional e na área militar unha *Força Expedicionaria Brasileira* (FEB) participou na campaña de Italia na fase final da Segunda Guerra Mundial. Ese esforzo estivo a piques de abrir para Brasil a posibilidade de ocupar un asento permanente no Consello de Seguridade do novo organismo multilateral que se creou ao final dese conflito, a ONU. F.D. Roosevelt falou desta posibilidade, pero De Gaulle insistiu en que o quinto asento debía ser para Francia. Así mesmo a participación na guerra encamiñou a Brasil a un primeiro intento de democratización que non durou longo tempo.

En xeral, en case todos os países a inercia fixo que sobrevivise o sector exportador primario, e mesmo se constituíron en máis dun país fortes sectores de economía de enclave. O exemplo sempre citado foi a *UnitedFruit* e as súas plantacións bananeiras na costa caribeña de Colombia, e desde Costa Rica a Guatemala, comprendendo a Honduras.

Os populismos non facían moita distinción entre Estado, réxime e goberno. A clave do seu funcionamento político estivo nos liderados fortes con estilos de condución fortemente personalizados, que tiñan unha constante interrelación cos novos sectores das clases medias e, moi especialmente, cos traballadores urbanos. Aínda que se trataba de transmitir a idea de que non había mediación entre o líder e as "masas", a acción de operadores políticos permitía o seu encadramento e control e garantía a mobilización permanente, fundamentalmente a través de manifestacións na rúa. Hoxe falaríamos dunha forte participación e de formas de expresión directa sen intermediación.

Nalgúns países asumíuse tamén unha dimensión antiimperialista, que se uniu ao discurso nacionalista e que permitía ter un adversario ou inimigo constante, ao que poder culpar dos problemas nacionais. O exemplo máis claro proporcionouno o primeiro peronismo que falou dunha "segunda independencia" e que expuxo a súa continuidade na elección de febreiro de 1946 baixo a disxuntiva de Braden (ex embaixador de EEUU) ou Perón, excelente slogan que lle permitiu resumir nesa frase cal era a confrontación política que encarnaba.

Jorge Graciarena, baseándose no caso arxentino, consideraba que o Populismo era un produto híbrido. Como o país aínda non dispuña dunha economía desenvolvida, enfrontábase

ao dilema de crecer ou distribuír, dado que non había recursos para ambos os propósitos, tema constante de discusión ata hoxe en día. Polo tanto, buscábase mediante esta forma de Estado conciliar o desenvolvemento como crecemento económico e ao mesmo tempo, como xustiza social. Reorientouse o discurso da masa obreira, salientáronse os dereitos dos traballadores e falouse da dignificación do traballo. Operadores político-sociais encadráronse en sindicatos, que obtiñan os seus recursos dos propios salarios obreiros e creáronse importantes “obras sociais” como mecanismo de benestar social complementario ao estatal. O Estado xa non era só o protector dos dereitos individuais senón que se transformaba en garante dos dereitos sociais. En desenvolvementos constitucionais, como a Carta arxentina de 1949, incluíronse dereitos sociais e económicos, o que representaba un acentuado xiro cara ao colectivo respecto ao texto liberal de 1853. Antes que Marshall presentase academicamente a nova xeración de dereitos económico sociais as prácticas estaban a indicar que ese camiño se percorría nalgúns países da rexión e en certos casos consagrábase constitucionalmente como en Arxentina ou Uruguai.

Algúns dos Estados populistas deixaron paso aos Estados desenvolvimentistas. Outros viron o rexurdimento de réximes ditatoriais de tipo conservador. Así en Guatemala o intento de modernización de Jacobo Arbenz foi suprimido polo movemento contrarrevolucionario de Carlos Castelo Armas. En Bolivia a revolución de 1952 foi lentamente absorbida e o MNR (Movemento Nacionalista Revolucionario) foise transformando de movemento revolucionario nunha forza moderada que pretendeu unha restauración sobre as bases económicas tradicionais, aínda que asumindo os cambios que implicaba o fin do predominio da minería do estaño.

Na maior parte de América Central e o Caribe, neste período, mantivéronse en pé estruturas estatais trucas, onde elites locais seguían, en alianza con empresas transnacionais, gozando dunha posición de poder. Gobernos ditatoriais, apoiados por gardas nacionais *constabularias*, proporcionaban apoio para manter o *status quo* necesario que permitía a supervivencia dese estado de cousas. Á fin dos anos cincuenta a revolución cubana puxo en cuestión non só a situación do país senón que alterou todo o continente, especialmente nos anos 60 e 70 coa turbulencia de confrontacións provocada dunha parte por movementos revolucionarios, que trataban de emular o feito por Fidel Castro, doutra polos partidarios de abortar como fose estes intentos aos que consideraban parte integrante dun proceso de expansión do comunismo internacional.

Cuba non seguiu o vello patrón institucional democrático liberal que, a pesar das limitacións impostas polo Estado nacional populista, dalgunha maneira sobrevivía en institucións e prácticas cotiás. No resto de América Latina seguíuse outro camiño diferente ao cubano, a pesar de que en 1979 o triunfo do sandinismo pareceu indicar que habería unha segunda Cuba.

O ESTADO DESENVOLVIMENTISTA

O Estado Desenvolvimentista cambia a dirección do movemento populista, centrándose principalmente na promoción do crecemento económico ao partir da idea de que non era posible, ao mesmo tempo, lograr o crecemento económico e mellorar a distribución do ingreso.

Esta forma de Estado inspirábase nas concepcións da CEPAL que, ademais, promocionaban a idea de que os países desenvolvidos debían axudar aos subdesenvolvidos a eliminar o atraso, mediante inversións adecuadas e asistencia técnica.

A Alianza para o Progreso que promoveu EEUU, como resposta aos reclamos que detonou a revolución cubana, apuntaron a unha revolución en liberdade (slogan-resumo do programa de goberno de Eduardo Frei en Chile entre 1964 e 1970), presentada como alternativa desde a democracia tendo como eixo o desenvolvemento económico e social no marco dunha economía de mercado capitalista. O modelo chileno inspirábase na idea alemá do estado social de dereito.

O desenvolvimentismo asumiu diferentes modalidades nos países da rexión. A mellora das condicións económicas debía ser impulsada a través da mellora do nivel educativo da poboación. O crecemento económico implicaba desenvolvemento e para logralo era necesario educar os seus habitantes. Polo tanto había que investir na formación de capital humano e dese modo a educación deixaría de ser un gasto para converterse nun investimento e como os recursos eran limitados, recorreuse á planificación.

Os diversos plans de desenvolvemento elaborados a partir de formulacións realizadas por organismos consultivos que se crearon *ad hoc* foron un elemento común a todos os Estados desenvolvimentistas. Considerábase que debería facerse unha planificación indicativa e non unha de carácter obrigatoria, propia de Estados socialistas. O concepto foi enunciado por primeira vez na Francia dos anos 40 máis a partir da praxe que de reflexións teóricas. Jean Monnet puxo en marcha o primeiro plan en Francia en 1947 en base a experiencias pre-existentes co obxectivo de influír sobre o mercado nunha dirección previamente planeada e cun horizonte temporal de quince anos. O obxectivo era chegar a unha economía controlada racionalmente na que se evitasen os problemas que se asociaban ao funcionamento do libre mercado, tales como os ciclos recorrentes de desemprego, desigualdades sociais, desequilibrios externos, etc. A idea xa fora posta en práctica nun contexto corporativo no marco dunha ideoloxía conservadora e, como proceso de planificación obrigatoria, mediante plans quinquenais, seguindo unha ideoloxía de esquerda no modelo soviético. Na Alemaña nazi aplicouse unha mestura de planificación e economía de mercado totalmente libre, en Francia o réxime de Vichy, no medio dos constrinximentos da guerra, axustouse a plans. O *New Deal* roosveltiano tamén apuntaba a certos graos de planificación, polo menos no que refire a enerxía e infraestrutura.

As orientacións dos planificadores variaban segundo o propósito ao que se supón estaba destinado o seu labor. Para uns era un paso máis no camiño cara ao socialismo; pero outros, seguían considerando que era un modo de ordenar a sociedade dunha forma “orgánica”, unha forma de desenvolver unha organización corporativa da actividade económica e da propia sociedade para que recoñecese a escala de mando e o que nesa orientación se denomina a “orde natural”. Algúns máis, os que sostían a necesidade da planificación indicativa, simplemente outorgábanlle un valor instrumental, como medio de racionalizar a economía de mercado con obxecto de promover un crecemento sostido.

Aínda que na rexión latinoamericana había antecedentes destacados en relación ao concepto de “fomento”, o que tiña dado lugar aos ministerios do mesmo nome que apareceron nas décadas finais do século XIX, a idea de lograr unha formalización cuantificada e explícita de fins, medios e procedementos para o crecemento económico e social global, redactada por unha burocracia estatal que tamén involucraba ao sector privado o cal debería seguir as suxestións e indicacións do Plan de Desenvolvemento, comezou o seu recorrido máis tardiamente. Tan pronto aquela teoría comezou a cobrar forma diversas organizacións burocrático-técnicas empezaron a realizar previsións sobre o desempeño da economía, a realizar revelacións sociais estandarizadas e a proporcionar información estatística de base. A partir dese material redactáronse os Plans de Desenvolvemento.

Desde a cuarta década do século XX en diante apareceron estudos de contas nacionais, matrices *imput-ouput*, e podíase facer o cálculo do produto bruto, indicadores todos que permitían intervir aos gobernos no manexo do Estado e das súas relacións coa sociedade, fixando posibles metas e límites. Buscábase así establecer parámetros para marcar pautas salariais do persoal da administración pública e ata no nivel formal da actividade privada. A ampliación da “racionalidade técnico burocrática” era un dos obxectivos buscados que se cumprían no novo tipo de Estado.

Tamén houbo un uso propagandístico ao presentar estes novos instrumentos como un medio para superar as decisións de carácter patrimonial e de clientelismo habituais, e reducir as marxes de corrupción. Así, a idea que se expresou no slogan de campaña informal usado para elixir un gobernador brasileiro en 1950, “*rouba pero faz*” (rouba pero fai), xa non era aceptable para construír narrativas políticas nin para tratar de influír no imaxinario colectivo dos sectores subalternos.

O Estado desenvolvimentista convive no tempo con formas anteriores de Estado e aparece cando no marco global se inicia un ciclo de crecemento forte da economía mundial, desde fins da década dos corenta até os anos sesenta do século XX

Neste período, o Estado desenvolvimentista impulsou a substitución de importacións promovendo o crecemento da industria doméstica e a modernización da burocracia estatal para facela máis eficiente. Supuña continuar coa integración do mercado interno creando ou expandindo a infraestrutura de transporte e comunicacións (estradas máis que ferrocarrís, novos portos, redes telefónicas que se desenvolveron en paralelo ás telegráficas, comunicación por télex, etc.) En canto ao chamado “capital humano” buscábase mellorar a súa formación e incorporar novos continxentes.

En xeral, pode dicirse que onde máis éxito tivo este modelo de Estado foi en Brasil, e en menor medida en México, onde foi adoptado polo goberno do PRI, e en Colombia. Noutros ámbitos a mestura do modelo, produto das orientacións ideolóxicas vixentes, levou a resultados moi dispares e á súa crise, sendo nalgúns deses países onde se experimentou con outras alternativas.

Entre as alternativas ao desenvolvimentismo que se probaron pódense destacar o intento peruano baixo a administración ditatorial de Juan Velasco Alvarado e o ensaio de aproximación a un réxime transformador que apuntaba ao socialismo con Allende en Chile.

Inicialmente o desenvolvimentismo contou co apoio das institucións multilaterais de monitoreo e crédito, como o Banco de Reconstrución e Desenvolvemento – coñecido logo como Banco Mundial-, o Fondo Monetario Internacional e tamén co apoio de diversas axencias da Organización das Nacións Unidas provendo asistencia técnica especialmente no que refería a superar o atraso tecnolóxico e a existencia dunha agricultura tradicional con pouca introdución de procedementos técnicos.

Nese contexto do desenvolvimentismo as elites capitalistas nacionais e internacionais axudaron a conformar un Estado rexido, en parte, polo pensamento teórico keynesiano, cuxa misión era apelar aos efectos do desemprego e a pobreza, a través do intervencionismo estatal. Tratábase de crear un Estado intervencionista que fomentase a produción mediante a articulación de créditos, a construción dunha rede de vías de comunicación, a substitución de importacións e a planificación. As axencias do desenvolvemento -entre elas o Banco Mundial e a Cepal- colaboraron cos Estados para resolver problemas de nutrición, saúde e planificación; con todo, favoreceron a formación da agricultura comercial a gran escala e orientada á exportación o que conduciu a un crecemento moi forte da urbanización, sen

que se lograra construír unha industrialización sostida por si mesma capaz de absorber esta poboación.

Aínda que politicamente houbo varios referentes en canto a réxime e en canto a goberno, nun primeiro momento o Estado desenvolvimentista coincidiu, en moitos dos países, coa segunda vaga de democratización. Consequentemente buscábase promover aos sectores medios como parte dun programa estabilizador que permitise o crecemento económico e mostrase os beneficios da democracia liberal. Con este proceso pensábase frear aos extremismos, con todo, foi xusto nese marco no que floreceron diversos movementos que apelaban á propaganda armada e algúns francamente á loita armada para conquistar o poder. Todos fracasaron.

O fracaso no que acabou a etapa desenvolvimentista levou a xeneralizar a idea da “fracasomanía” latinoamericana, pero como sinalou Albert Hirschman, ao desastre contribuíu a *constante inflación de diagnósticos*, que facía que tras unha avaliación se puxesen en práctica políticas diferentes ás demandadas, as cales, sen chegar a ver ou avaliar resultados tan pronto que os plans daban sinais de esgotamento ou de ineficacia, eran substituídas, tras unha nova avaliación tampouco tomada en serio, por outras políticas.

O ESTADO BUROCRÁTICO AUTORITARIO

Unha variante do desenvolvimentismo prescindiu da nota democrática do réxime político. Guillermo Ou'Donnell publicou en 1982 un estudo denominando Estado burocrático autoritario a un tipo de organización na que os mecanismos políticos e democráticos foron anulados para procurar restablecer unha orde a favor dos sectores que perderan poder económico e social. Ou'Donnell acuñou o concepto en base á análise dos réximes ditatoriais de Brasil (1964), Chile (1973) e Uruguai (1973) e moi especialmente a Arxentina, a partir de 1966.

En Arxentina e Uruguai onde había sectores medios relevantes, especialmente nas grandes urbes, así como traballadores organizados, requiriuse aos militares para apoiar a nova orde que se quería lograr. En Arxentina, en 1955, o réxime proposto á caída de Juan Perón tentara volver ao camiño liberal, pero recoñecendo que había que respectar os dereitos dos traballadores adquiridos durante o peronismo. Durante o proceso non finalizado de Asemblea Constituínte de 1957 tentouse agregar á Constitución dereitos laborais que completasen o artigo 14 da de 1853. O réxime representativo democrático, debilitado pola non colaboración do peronismo, non puido manterse e deu paso á chamada Revolución Nacional en 1966. A mesma foi un claro exemplo da superposición de modelos e orientacións. Foi desenvolvimentista polo predominio de técnicos entre eles o ministro Adalberto Krieger Vassena que aplicou principios logo coñecidos como “neoliberais”. O presidente Juan Carlos Onganía, pola súa banda, quería impor un réxime baseado nunha ideoloxía corporativista. Os seus camaradas repudiárono e falaban dun movemento en tres tempos que aspiraba primeiro a restaurar a economía, logo a establecer novas relacións sociais e finalmente a dar xogo de novo aos partidos políticos, mentres tanto suspendidos ou disoltos, mediante eleccións. En Uruguai a crise do *Estado como “escudo dos débiles”*, levou á polarización social e política, na que os liberais non puideron escapar á tentación autoritaria. Un réxime militar impúxose durante doce anos co apoio dunha tecnocracia que ideoloxicamente era, con todo, fundamentalmente liberal nas súas ideas. En Brasil os militares administraron o Estado, pero crearon un réxime provisional con dous partidos, un do oficialismo e outro que actuaba como leal oposición á que alentou a ser depositaria dos intereses que se opunían aos do

gobierno e que se canalizaban de forma controlada. En Chile en lugar dun réxime militar, o que houbo foi un caudillo, apoiado polos mandos militares, unha versión latinoamericana do franquismo español. En todos os casos a relevancia da tecno-burocracia foi substancial.

Os procesos que levaron á transición á democracia a partir de 1979 e, moi especialmente dos anos 80 do século XX, en toda a rexión latinoamericana, déronse por cambios de réxime e goberno, pero, en case todos os casos, mantívose nun primeiro momento unha continuidade das formas estatais. Superar as ditaduras e os seus esquemas de represión tiña por prezo, pactado explícita ou implicitamente, manter o status preexistente no que tiña que ver coas relacións sociais de produción e as de dominación, utilizando un vocabulario hoxe talvez algo obsoleto, pero aínda de uso antes da transición cara á democracia.

O ESTADO NEOLIBERAL. CRISE DA DÉBEDA E INSTAURACIÓN DO PARADIGMA DE ESTADO MÍNIMO

Ao iniciarse a última década do século XX case todos os países latinoamericanos asumiron unha nova forma de Estado. O empuxe globalizador e as novas formas do negocio financeiro, levaron a outras formas de relación, á vez que o réxime democrático se expandía e os gobernos, aínda con excepcións, formalmente podían cualificarse case todos, como democráticos, cunha fórmula presidencialista e un esquema de representación demo-liberal.

Previamente o esquema neoliberal comezara a funcionar na fase final do goberno de Augusto Pinochet en Chile, a pesar de que el, persoalmente, tiña simpatías corporativistas. Tamén o neoliberalismo foi substancial para levar adiante a administración autoritaria de Alberto Fujimori no Perú. Herdeiro dunha forte inflación, de altos niveis de débeda pública, e cun deteriorado sistema de partidos, Fujimori expresou o “outro vieiro”, sobre o que escribiu Hernando de Soto, o do camiño da informalidade como forma de preservar formas de mercado. O goberno de Fujimori, que instaura un réxime case sen definición máis aló da realización de consultas de tipo plebiscitario, foi unha das expresións máis fortes do neoliberalismo na rexión, da “informalidade” política e de fórmulas “anti-partidistas”, baseadas en movementos interclasistas que seguen a un líder.

Noutro rexistro, Arxentina baixo as dúas presidencias de Carlos Menem, mostrou outro exemplo de desmantelamento da industria e do Estado protector, con algúns límites pois houbo sectores empresariais protexidos, e tamén se contou con certa complicidade dos sindicatos que lograron conservar a súa área de acción e os beneficios do seu achegamento ao goberno, pero o proceso contemplou o xurdimento dunha masa importante de desempregados permanentes, de novos “cabecitas negras”, quen reforzarán as filas dos *piqueteros* coas que tiveron que lidar os gobernos da primeira década do século XXI.

En moitos casos os líderes locais da industria, a banca e aínda do agro venderon as súas propiedades a conglomerados transnacionais e nalgúns pasaron a converterse de propietarios a empregados desas corporacións. Os seus intereses políticos concentráronse na defensa da nova situación e, por conseguinte, xa non precisaron máis a protección estatal, polo menos de forma directa. Por iso tamén adheriron á idea do Estado mínimo.

O acceso fácil ao crédito internacional fixo crise a finais da década dos setenta e con maior claridade en 1982, limitando as posibilidades de expansión do intervencionismo estatal propio do Estado desenvolvimentista, ás veces Estado empresario, e agudizando a crise provocada pola débeda pública externa que se liquidou con fortes políticas de axuste

O novo Estado estaba definido polo neoliberalismo e o chamado “Consenso de Washington”, como se denominou a un conxunto de medidas económicas e sociais que

nunca foron acordadas, senón que eran promovidas polos organismos multilaterais de crédito e monitorio financeiro con sede na capital de EEUU, e que resumiu moi acertadamente John Williamson. Esas medidas eran: 1) Disciplina fiscal, que implicaba unha redución drástica do déficit e a contención do gasto e dos investimentos públicos; 2) Novo enunciado das prioridades do gasto público, o que afectou de inmediato ás políticas sociais no seu universalismo, sendo substituídas por políticas asistenciais focalizadas; 3) Reforma Impositiva, apuntando á simplificación e impoñendo formas simples de tributación como o imposto ao valor agregado, que ten carácter regresivo, e favorecendo aos sectores empresariais, por exemplo creando “zonas francas”; 4) Liberalización dos tipos de interese, deixando de lado a capacidade da autoridade monetaria para usar ese instrumento; 5) Un tipo de cambio competitivo, que implicaba o fin do dirixismo estatal e dos cambios múltiples; 6) Liberalización do comercio internacional, mediante a supresión de aranceis e tarifas tanto para a exportación como para a importación; 7) Liberalización da entrada de investimentos estranxeiros directos, o que implicaba que calquera capital podía arribar, incluídos os chamados “andoriña” que son puramente especulativos, e tamén supuña o libre envío ao exterior de remesas de ganancias; 8) Privatización, pasando a ese dominio toda empresa estatal produtora de bens ou servizos; 9) Desregulación, facilitando a actividade da empresa privada, o que implicaba desburocratizar, pola vía da simplificación de trámites ante o Estado; 10) Garantías e seguridades para os dereitos de propiedade.

O fundamento desta política viña de lonxe, pois a idea dun Estado con funcións mínimas fora xa exposta por Adam Smith no século XVIII. Baseándose en consideracións pesimistas sobre a natureza humana movida polo propio interese limitaba a intervención do Estado a aquelas actividades ás que o individuo non podía atender: A defensa e a seguridade, a xustiza e aquelas obras de infraestrutura necesarias para o desenvolvemento do comercio.

John Stuart Mill no século XIX continuou esta liña resumida na frase da Francia orleanista “*laissez faire, laissez passer*”, pero aceptaba, como excepción, a intervención del Estado en certos ámbitos: a educación elemental, a colonización, as políticas para aliviar a pobreza e a protección das industrias incipientes, así como en todas aquelas actividades que carecían de interese para a inversión privada, a regulamentación das actividades laborais e outros ámbitos. Adecuábase ás demandas dos sectores dominantes da época por un lado e aos reclamos das clases subalternas por outro.

O discurso en favor do liberalismo reaparece tras a reunión convocada en 1947 en MontPelerin por Friedich Von Hayek quen, xunto con Karl Popper, Milton Friedman, Ludwig von Misses e Walter Lipman, entre outros, fundou unha sociedade do mesmo nome que se declarou inimiga de toda intervención do Estado en economía, rexeitou calquera planificación indicativa, a propiedade colectiva dos medios de produción e as propostas intervencionistas de Keynes, así como o correlato social que expuxo Beveridge. A aplicación a gran escala destas teorías nos países avanzados produciuse en Gran Bretaña durante o goberno de Margaret Thatcher e en EEUU a partir da administración de Ronald Reagan.

O “Consenso de Washington” marcábase unha meta un pouco máis modesta. Só pretendía regular a macroeconomía, pero a súa aplicación, aínda que desparella, foi máis lonxe, afectando non só ás políticas económicas senón ao que era o Estado e ás funcións que cumpría.

Con maior ou menor intensidade aplicáronse estas medidas, dependendo do contexto de cada país e do grao de resistencia que tivo que superar. O cambio de regras macroeconómicas implicou o desmantelamento das institucións proteccionistas propias do esquema do

industrialismo de substitución de importacións. Buscouse reducir a incidencia do Estado con bastante éxito, pero non se puido avanzar na súa des-burocratización. O número de axentes estatais continuou sendo alto, aínda que estivesen mal remunerados, e atraeuse a poucos mozos brillantes. Os labores estatais deixaron de cumprirse ou asumiron estándares extremadamente baixos, moi especialmente na educación e na saúde públicas.

As formas de Estado e as políticas económicas dominantes, así como as formas de réxime político e as fórmulas de goberno non mostran coincidencia neste modelo. Un bo exemplo proporcióno México. Ese país leva case tres décadas (1983-2012) seguindo unha estratexia de crecemento cara fóra, sustentada na apertura e integración comercial e financeira co resto do mundo, especialmente cos Estados Unidos, país co cal realiza máis do 80% do seu comercio exterior formal, reforzado, ademais polas formas de comercio informal, incluídas as de carácter delituoso (narcotráfico, migracións ilegais...), que tamén teñen ao seu veciño do norte como principal referente. Esta política central desprazou o vello modelo de substitución de importacións vixente, no xeral, entre 1950 e 1980.

Os dous camiños para o crecemento adoptados por México tiveron por sustento diferentes concepcións sobre as funcións do Estado. Entre 1950 e 1982, a política económica formou parte da intervención estatal, en tanto que a partir de 1983 a mesma asumiu os principios da doutrina liberal do Estado con funcións mínimas. Até o período 1994-2000 o réxime mexicano aínda se baseaba no dominio dun partido hexemónico pero as regras tiveron que adecuarse para permitir unha competencia aberta entre os partidos políticos e, como consecuencia, a partir do 2000 o goberno nacional pasou da incontestable hexemonía do PRI á maioría do PAN.

O esquema neoliberal segue hoxe dominante no mundo. Tanto USA como a Unión Europea adoptaron políticas deste tenor. China, baixo o férreo control dun réxime de partido único que se declara comunista, practica un capitalismo de Estado e políticas internas que levan á desprotección de moitos dos seus cidadáns.

Porén, as sucesivas crises financeiras, e moi especialmente a do 2008 levou a cuestionarse a vixencia deste modelo propio das ideoloxías individualistas que constantemente se enfrontan ás colectivistas.

En América Latina, a procura dun modelo que supere o neoliberalismo estivo asociada a crises políticas fortes que chegaron a poñer en cuestión a permanencia do réxime democrático.

As caídas de presidentes foron o indicador desa inestabilidade e nos países que nos se produciron levaron adiante novos modelos institucionais aínda en proceso de despregamento.

UNHA APROXIMACIÓN CONCEPTUAL ÁS FORMAS ACTUAIS DE ESTADO

Hoxe vemos que América Latina amosa un mosaico de formas de Estado que está xa lonxe da case uniformidade que se exhibía a fins do século XX.

Pódense apreciar unha superposición de modelos que son testemuñas da nova pugna constante entre as posicións que apuntan á cidadanía con criterios individualistas ou con visións colectivistas. A concepción ampliada de dereitos obriga a que convivan os do primeiro tipo, individuais, dereitos civís e políticos e os do segundo cos dereitos económicos e sociais. Pero na práctica son moi diferentes as aplicacións.

Os réximes son formalmente democráticos, agás a coñecida excepción cubana, pero o alcance do concepto varía fortemente. Para algúns non é moito máis que unha forma de poliarquía onde as regras se definen por competencia electoral, existencia de partidos e

garantías para a liberdade de expresión e asociación. Para outros supón unha forma extensa de representación, que queda condicionada pola idea de participación..

Establécese así unha tensión entre o modelo herdado de representación a través de partidos que supón a existencia dun parlamento, co da participación que pode expresarse a través doutras fórmulas.

Por outra banda novas formas de constitucionalismo puxeron en valor temas que non se expresaban. Así, Bolivia pasou a ser un estado plurinacional, do mesmo xeito que Ecuador instaurando un sistema paralelo de xustiza e de toma de decisións políticas para un sector da poboación, os chamados pobos orixinarios, que funciona á marxe do esquema xeral.

O preámbulo da Constitución boliviana de 2009 proclama: *“Deixamos no pasado o Estado colonial, republicano e neoliberal. Asumimos o reto histórico de construír colectivamente o Estado Unitario Social de Dereito Plurinacional Comunitario, que integra e articula os propósitos de avanzar cara unha Bolivia democrática, produtiva, portadora e inspiradora da paz, comprometida co desenvolvemento integral e coa libre determinación dos pobos. Nós, mulleres e homes, a través da Asemblea Constituínte e co poder orixinario do pobo, manifestamos o noso compromiso coa unidade e integridade. Cumprindo o mandato dos nosos pobos, coa fortaleza da nosa Pachamama e grazas a deus, refundamos Bolivia”*

O sincretismo político e ideolóxico que implica esta declaración, sinala as dificultades que teñen que superar os actores políticos e sociais para levar adiante esta idea refundadora.

O preámbulo da Constitución do 2008 do Ecuador di *“Nós, o pobo soberano do Ecuador, Recoñecendo as nosas raíces milenarias, forxadas por mulleres e homes de distintos pobos, Celebrando á natureza, a Pacha Mama, da que somos parte e que é vital para a nosa existencia, Invocando o nome de Deus e recoñecendo nosas diversas formas de relixiosidade e espiritualidade, Apelando á sabedoría de todas as culturas que nos enriquecen como sociedade, Como herdeiros das loitas sociais de liberación fronte a todas as formas de dominación e colonialismo, e cun profundo compromiso co presente e o futuro, Decidimos construír unha nova forma de convivencia cidadá, en diversidade e harmonía coa natureza, para alcanzar o bo vivir, o sumakkawsay; Unha sociedade que respecta, en todas as súas dimensións, a dignidade das persoas e as colectividades; Un país democrático, comprometido coa integración latinoamericana -soño de Bolívar e Alfaro-, a paz e a solidariedade con todos os pobos da terra; e, en exercicio da nosa soberanía, ...dámonos a presente Constitución.”*

Outro exercicio de sincretismo que se dá nun contexto social e político diferente, pero que apunta á mesma xustificación: volver fundar, e dar un novo contido ao Estado, facendo un esforzo de inclusión nunha sociedade tan fragmentada como a boliviana. Pola súa parte o discurso do goberno ecuatoriano fala dunha “revolución cidadá”, dun proceso continuo de cambio, baseado en constantes convocatorias ao pobo soberano, ben sexa para eleccións ou referendos, ou ben para simples consultas, modelo que, en maior ou menor grao reitérase tamén en Bolivia e Venezuela.

A acción do Estado nos diversos países da rexión está condicionada polos recursos que posúe. No Norte e Centroamérica sófrense os embates da crise de EEUU, que tanto afectan a esa zona. En América do Sur o impacto é diferente. Desde a excepcionalidade de Venezuela cos seus ingresos petroleros, aos países que presentan un forte crecemento baseado na exportación de materias primas para os novos grandes motores da economía mundial, fundamentalmente China, e, en menor medida, a India. Este tipo de economía segue promovendo a desigualdade e non favorece aos sectores sociais medios, os cales perderon espazo no cambio das relacións económicas e sociais vixentes, polo que buscan a protección

do Estado. Á súa vez os sectores sociais máis desposuídos reclaman a ampliación de políticas asistenciais para tratar de aliviar a pobreza, ou escapar da indixencia.

En todos los países, segue imperando una economía baseada en relacións de mercado, aínda que nalgúns a interpretación práctica achégase máis ao liberalismo e baséase na acción da propiedade privada (Chile, Colombia, Perú), mentres que noutros búscase implantar o control estatal das actividades capitalistas (Venezuela, Bolivia, Nicaragua). Algúns Estados embarcáronse nunha forte política distributiva no social (Brasil, Arxentina, Uruguai) que permitiu unha maior inclusión, e maior participación política, pero ten como interrogante a súa capacidade de ser sustentable no tempo.

A MODO DE CONCLUSIÓN. ESTADO E AUTONOMÍA DA POLÍTICA EN CUESTIÓN

O período da transición á democracia en América Latina iniciado fai case tres décadas amosou o intenso grao no que a política, como campo de acción autónoma, puido despregarse no medio dos condicionamentos que expuña os diversos escenarios económicos e os diferentes Estados coas súas características. En todos os casos tratábase de recobrar dereitos cidadáns políticos e civís básicos.

O escenario primordial foi América do Sur, pero en América Central, onde se vivía a fase final dunha confrontación periférica entre as grandes potencias mundiais sumada a confrontacións locais, expúxose a cuestión en forma diferente, aínda que, do mesmo xeito que o Sur, mantendo antigos problemas socioeconómicos sen resolver e tamén aí despregouse un proxecto político democratizador. México seguiu un camiño propio para provocar unha apertura democrática aínda que xa antes procesárase un cambio nas funcións do Estado, que deixara de ser interventor.

Agora, ao iniciarse a segunda década do século XXI, no que ten que ver co papel do Estado, pódese constatar que varía ao longo da rexión. A interpretación do Estado de cidadáns para uns implica levar adiante unha maior distribución dos ingresos utilizando ferramentas estatais. Trátase de ter un marco macroeconómico social capitalista combinado con políticas puntuais e unha forte retórica distributiva, de cuño socialista. Preténdese cambiar o marco impositivo e póñense en práctica subsidios todo iso para incrementar a capacidade de acumular dominio e poder mediante novas formas de mobilización. Xa non se require exclusivamente á rúa (é dicir, ao voto) como o paso obrigado para mostrar peso político. Agora necesítase tamén o manexo dos medios de comunicación. O ou a líder, estes novos caudillos de tempos postmodernos, debe ser unha sorte de “*poliactor*” ou “*poliactriz*” capaz de facer soñar aos seus seguidores, teñen que estar constantemente asesorados por expertos que saiban tocar as teclas apropiadas para obter o apoio de vastos sectores heteroxéneos, con intereses diversos, que representan distintas xeracións, e distintos estratos sociais, nun mundo que cambia e onde a antiga referencia que era o traballo formal deixou de ser universal.

O discurso nacional segue estando presente e todo goberno segue defendendo a noción de soberanía vinculada a un territorio con fronteiras definidas. Pero tamén se desenvolveu unha dimensión supraestatal de colaboración. Aínda que fundamentalmente trátase de perseguir un soño, a rexión viu a proliferación de organizacións multilaterais, moitas delas apenas foros, sen organización nin burocracia mínima, que buscan crear formas de integración, difíciles de levar adiante. No campo puramente comercial hai unha certa desviación de comercio máis que unha creación dun espazo aberto, e a posibilidade dunha integración industrial e financeira supranacional é reducida. Hai que ter en conta que os sectores máis fortes da

economía seguen sendo os relativos á produción primaria, sectores competitivos entre cada unidade estatal considerada e pouco propensos á integración. Con todo, os esforzos non cesan e o discurso integracionista pode chegar a ter algún éxito nun nebuloso futuro. Os resultados até agora non son moi espectaculares, pero polo menos non hai políticas anti-integración e iso xa é importante.

Os actores substanciais dos procesos políticos e sociais hoxe son as grandes corporacións empresariais na área financeira e nos da produción. As organizacións mediáticas, un conglomerado que abarca desde medios de comunicación tradicionais a axencias de publicidade e mercadotecnia pasando por institutos de investigación e de opinión, e as novas redes sociais de Internet, son as que crean marcas, hábitos de consumo, entretemento e mitos, así como tamén provén de canles para unha protesta máis ou menos tolerada. Fronte a eles máis que cidadáns atopamos a unha masa moi relevante de consumidores incluída nun amplo abano que vai dos “lumpen consumidores” case excluídos e que ás veces recorren á delincuencia para satisfacer os seus desexos, aos máis sofisticados. O cidadán do século XX queda reducido a expresarse en formas máis limitadas, temporalmente, e non no día a día e de aí os reclamos crecentes de participación e o descontento coas formas tradicionais de representación. As fórmulas políticas do pasado xa non se axustan aos desexos e necesidades de hoxe, por iso hai unha procura constante de novas formas de expresión política.

O Estado actual é o resultado dun proceso histórico acumulativo. Recoñécense nel trazos liberais, especialmente na interpretación de dereitos cidadáns, corporativos, e neste ten unha incidencia substancial a tecnocracia burocrática. Trátase dun Estado con fortes referencias ao exterior, en tempo dun mundo en constante cambio. Queda en cuestión o tema de se pode poxarse máis por un Estado con réxime democrático que promova os dereitos cidadáns ao máximo, á vez que logre certo grao de estabilidade política e sexa menos dependente de conxunturas exteriores. Tamén queda pendente a cuestión da redución da desigualdade, quizais máis relevante que o alivio da pobreza, que ten, por certo, bases factibles de cuantificación, pero que incide moito máis sobre a opinión pública pola percepción que ten dela cada un dos cidadáns da rexión.

BIBLIOGRAFIA

- ANDERSON, Benedict (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London
- BEVERIDGE, William (1942). *Social Insurance and Allied Services*. London, coñecido como Beveridge Report
- CEPAL Comisión Económica para América Latina (1969): *El pensamiento de la CEPAL*. Editorial Universitaria, Santiago de Chile
- CEPAL (1998): *CEPAL Cincuenta años, reflexiones sobre América Latina y el Caribe*, en *Revista de la CEPAL* número extraordinario. Santiago de Chile. Copia dispoñible en sitio web da CEPAL
- DAHL, Robert (1974). *La Poliarquía*. Ed. Guadiana, Madrid
- GRACIARENA, Jorge (1995): *El Estado latinoamericano en perspectiva. Figuras, crisis prospectiva*. Oficina de Publicacións do CBC, Bos Aires
- GUIDICI Roberto et al. (1957): *Batlle y el Batllismo*. Ed. Medina, Montevideo (A expresión “escudo de los débiles” foi pronunciada por Batlle na Convención do seu partido en 1925)
- HABERMAS, Jürgen (1989): *Identidades nacionales y postnacionales*. Tecnos, Madrid
- O “patriotismo constitucional” (*Verfassungspatriotismus*) foi un concepto desenvolvido por Dolf Sternberger, en 1979, que difundiu Habermas.
- HALPERIN, Tulio (1972): *Revolución y Guerra*. S. XXI, Bos Aires
- HELLER, Hermann (1955): *Teoría del Estado*, -libro inconcluso- (ed. e pról. de Gerhart Niemeyer;), Fondo de Cultura Económica, México
- HIRSCHMAN, Albert O. (1965): *Journey's Toward Progress*. Doubleday, New York
- KELSEN, Hans (1964): *Teoría Pura del Derecho*. Eudeba, Bos Aires
- KELSEN, H. (1982): *Socialismo y Estado*. Editorial Siglo XXI, México
- KELSEN H. (1988): *Escritos sobre la democracia y el socialismo*. Ed. Debate, Madrid
- KEYNES, John M. (2002): *Teoría General de la ocupación, el interés y el dinero*. RBA, Barcelona
- LAGARRIGUE, Alfredo (1932): *Presentación del programa económico de la República Socialista de Chile*. Santiago
- MANNHEIM, Karl (1993): El problema de las generaciones, en *Reis (Revista Española de Investigaciones Sociológicas)*, núm. 62, Madrid, pp. 193-244
- MARSHALL T. E. (1950) *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press.
- O'DONNELL, Guillermo (1982): *El estado burocrático autoritario*. Ed. De Belgrano, Buenos Aires
- OSZLAK, Oscar (1978): *Formación histórica del Estado en América Latina: elementos teórico-metodológicos para su estudio*. Estudios CEDES, Vol. 1, Nro 3, Buenos Aires
- OSZLAK, Oscar (1997): *La formación del Estado argentino. Orden progreso y organización nacional*. Editorial Planeta, Buenos Aires
- PANEBIANCO, Angelo (1990): *Modelos de Partido*. Alianza Ed. Madrid
- SARMIENTO Faustino (1999): *Civilización y barbarie. Vida de Juan Facundo Quiroga* Publicado en 1845 por capítulos no periódico chileno El Progreso. Recollidos como libro inicialmente en 1851. Ed. Altamira, Bos Aires
- SCHMITTER, Philippe G. (1971): *Conflict and political change in Brazil*. Stanford University Press
- SMITH, Adam (1958): *Investigación sobre la naturaleza y causas de la riqueza de las naciones*. 1ª. Edición de 1776. FCE, México
- STUART MILL, John (2007): *Del Gobierno representativo*. Ed. Tecnos, Madrid
- STUART MILL, John (2008): *Sobre la Libertad*, Ed. Tecnos, Madrid
- TORRES CAICEDO, José María (1861): *Bases para la formación de una Liga Latinoamericana*. S/E
- WEBER, Max (1944): *Estado y Sociedad*. 4 Vol. FCE. México

ALEXANDER MAZ-MACHADO_(ma1mamaa@uco.es)_Departamento de Matemáticas, Universidade de Córdoba, España
NOELIA JIMÉNEZ-FANJUL_(noelia.jimenez@uco.es)_Departamento de Matemáticas, Universidade de Córdoba, España
NATIVIDAD ADAMUZ-POVEDANO_(nadamuz@uco.es)_Departamento de Matemáticas, Universidade de Córdoba, España
CRISTINA ADRIÁN-JIMÉNEZ_(kristy2_222@hotmail.com)_Departamento de Matemáticas, Universidade de Córdoba, España

Análise de xénero no goberno das universidades españolas

Análisis de género en el gobierno de las universidades españolas

A Gender Analysis in the Management of Spanish Universities

✂ Resumen: Neste estudo análizase a presenza das mulleres nalgúns órganos de goberno das universidades españolas. Para iso revisáronse as 77 universidades españolas tanto públicas como privadas, centrando a atención no xénero, o cargo e o tipo de vinculación laboral dos xestores universitarios. Obsérvase como o maior desequilibrio, en canto ao número de homes e mulleres dáse nas universidades privadas e en menor medida nas públicas. Así mesmo os resultados indican que nas universidades dirixidas por mulleres as cotas por xénero no goberno son semellantes ás dirixidas por homes.

✂ Palabras clave: Xénero, xestión universitaria, vínculo laboral, universidade.

✂ Resumen: En este estudio se analiza la presencia de las mujeres en algunos de los órganos de gobierno de las universidades españolas. Para ello se revisaron las 77 universidades españolas tanto públicas como privadas, centrando la atención en el género, el cargo y el tipo de vinculación laboral de los gestores universitarios. Se observa como el mayor desequilibrio, en cuanto a número entre hombres y mujeres, se da en las universidades privadas y en menor medida en las públicas. Asimismo los resultados indican que en las universidades dirigidas por mujeres las cuotas por género en el gobierno son semejantes a las dirigidas por hombres.

✂ Palabras clave: Género, gestión universitaria, vínculo laboral, universidad

✂ Abstract: In the present study, we analyze the presence of women in some of the management organs of the Spanish universities. We checked the 77 Spanish universities, both public and private, focusing mainly on gender, job position and the type of labour relationship of the university managers. We found that the gender gap appears more frequently in the private universities rather than in the public ones. Results also indicate that gender participation in government is in women-led universities similar to in those run by men.

✂ Keywords: Gender, university management, labour relationship, university.

INTRODUCCIÓN

Transcorreron cen anos desde que en España se autorizou o acceso das mulleres á universidade en 1910. Desde entón a muller incrementou a súa presenza universitaria ata chegar a ser maioría na actualidade, incluso nalgunhas titulacións tradicionalmente consideradas de “homes”. Nas probas de acceso á universidade do ano 2009, o número de mulleres que aprobaron alcanzou o 56,4% fronte a un 43,6% de homes (MEC; 2011). O 54,2% do total de estudantes universitarios son mulleres e entre os de doutoramento representan o 51% (MEC, 2010). Con todo este incremento non se reflicte de igual forma na conformación do persoal docente e investigador (PDI) das universitarias onde o 69.284 son homes e 40.989 mulleres. Esta diferenza entre homes e mulleres é máis evidente nas universidades públicas que nas privadas: 40,6% e 36,2% respectivamente (MEC, 2011).

Hai que esperar ata o ano 1964 cando unha muller, Gloria Begué Cantón na Universidade de Salamanca, alcanza por primeira vez o cargo de decano dunha facultade en España, e o de reitor lógrase no ano 1982 a través de Elisa Pérez Beira na Universidade Nacional de Educación a Distancia (UNED).

Tal como sinala Andreu (2002), en canto aumenta a esixencia de nivel formativo, e canto máis prestixio ten un cargo, é maior a presenza de profesionais homes. Aínda que, é notorio que na universidade están a darse cambios, estes son moi lentos. Hai evidencias de que no ámbito universitario reproducense, patróns, crenzas e estereotipos que en certa maneira poden dificultar a plena incorporación da muller nos niveis máis altos tanto da investigación como da xestión (Davies e Holloway, 1995).

Diversos estudos sinalan que a presenza da muller na vida universitaria é como unha gran pirámide na cal a base confórmana un inxente número de mulleres, pero a medida que se sobe na escala, vai diminuíndo a súa representatividade (Brooks e Mackinton, 2001; Guil et al., 2005; Instituto da Muller, 1999). Isto fai que nos cargos de responsabilidade relacionados coa xestión e o goberno universitario xurda o que se coñece como o teito de cristal. É dicir, a muller atópase ante unha barreira invisible que obstaculiza o seu pleno desenvolvemento profesional (Baxter e Wright, 2000; Cotter et al., 2001). A pesar diso, nalgúns estudos revélase que quen están baixo a administración e xestión de mulleres mostran altos niveis de satisfacción coa súa presenza e desenvolvemento profesional (Acker, 2005). Con isto ponse en evidencia que non existen diferenzas en canto a capacidades ou liderado respecto dos homes, senón que as estruturas de xestión do ámbito público, entre as que se achan as universidades, sempre estiveron elaboradas pola cultura da masculinidade e polo tanto existe unha discriminación cara a elevación das mulleres a cargos de relevancia.

Porén, non debemos esquecer que non é o mesmo o liderado que a xestión. O liderado implica unha relación de influencia sobre un grupo ou colectivo determinado, mentres que a xestión é unha relación de autoridade do xestor cara os seus subordinados (Coronel, Moreno e Padilla, 2002). Polo tanto dáse unha confluencia de factores socioculturais e barreiras estruturais nas propias institucións que afectan o progreso das mulleres nas súas universidades (Foster, 2001).

A muller na xestión do sistema universitario español foi obxecto de estudo desde diversas perspectivas relacionadas coa investigación, así como con aspectos sociolóxicos da xestión universitaria (Tomás et lo., 2008). A composición por xénero dos órganos de goberno universitarios foi estudada no ano 1999 (López e Martínez, 1999) e atopouse que a presenza das mulleres no equipo de goberno tan só era do 15,51%. A nivel de decanatos ou dirección

de Escolas a súa presenza era do 15,68% e na dirección de Departamentos as mulleres representaban o 14,09% do total.

Nun traballo de Tomás e Guillamon (2009) poñen de manifesto que as mulleres non esgrimen as mesmas motivacións cós homes para acceder a un cargo. Eles dan valor á promoción profesional e ao recoñecemento social, mentres que as mulleres priman as contribucións que achegan durante o seu mandato. Tamén analizan algunhas das barreiras no acceso das mulleres aos cargos de xestión universitaria, atopando que a barreira máis común está asociada ás dificultades para compatibilizar as demandas propias do cargo coas familiares. Algunhas mulleres con cargos de xestión, sinalan que estas responsabilidades familiares (por exemplo, os fillos pequenos) en ocasións impídelles acudir a numerosas actividades científicas e reunións extra-académicas que adoitan organizarse de forma adaptada aos horarios dos homes (Vásquez-Cupéiro, 2006).

A análise das intervencións das mulleres nos órganos de xestión universitaria en dúas universidades españolas revela que hai un “estilo feminino” nesas intervencións, que se caracteriza por:

[...] o uso de intervencións directas e concisas, a busca do diálogo e o consenso, a articulación de formulacións máis pragmáticas, e a preocupación polos aspectos relacionados co proceso e no só co contido da toma de decisións, feito que afecta positivamente á participación (Tomás e Duran, 2009: 162).

Esta diferenza de estilo pode entrar en conflito cos modelos de xestión tradicionalmente formulados desde a masculinidade.

En ocasións desde as institucións universitarias trátase de ofrecer unha imaxe de neutralidade en aspectos de xénero, pero hai que estar alerta, porque como indican Hanmer e Hearn (1999), é coñecido que, en ocasións o que se representa como de xénero neutro, é altamente probable que pretenda ocultar as relacións de poder de xénero, masculinidade e a defensa dunha axenda masculina dominante.

A existencia de discriminación académica e en función do xénero no ámbito universitario está amplamente documentada na literatura científica (Brooks, 1997; Wilson, 2005) e interéanos coñecer se a nivel de xestión esta discriminación se fai palpable nas universidades españolas.

Nun dos primeiros estudos sobre xestión e xénero en España (Sánchez et al, 2006), sinalan que a deterioración da dedicación ás actividades de investigación é unha das principais consecuencias de exercer tarefas de xestión universitaria. Así mesmo, evidenciouse que as mulleres durante a súa carreira profesional pospoñen as posibilidades de acceso aos cargos de xestión, pola dedicación e atención á familia así como por priorizar o desenvolvemento profesional da parella.

Os pasos en busca desa igualdade de xénero viñéronse dando desde os estamentos gobernamentais e lexislativos, así no ano 2007 publícase a Lei Orgánica para a igualdade efectiva de mulleres e homes (BOE, 2007). Nela establécese que: “Os Poderes Públicos procurarán atender ao principio de presenza equilibrada de mulleres e homes nos nomeamentos e designacións dos cargos de responsabilidade que lles correspondan”.

De tal forma que é necesario coñecer cal é realmente a participación hai representación da muller nos órganos de goberno das universidades para identificar a existencia de rumbo ou de igualdade de xénero na universidade española e valorar o cumprimento da lei.

Este estudo ten como obxectivos determinar cal a porcentaxe de mulleres nos órganos de goberno da universidade, en particular nos equipos de goberno posto que estes son designados polos reitores. Tamén se pretende determinar cal é a situación administrativa das mulleres que integran estes equipos.

MATERIAIS E MÉTODO

En España o sistema universitario intégrano 78 universidades, 50 públicas e 28 privadas. Isto pon de manifesto que o 64,1% das institucións universitarias son públicas e o 35,9% son privadas. Todas elas teñen órganos de goberno que varían en función dos seus estatutos. Nas universidades públicas existen os órganos colexiados: consello social, claustro, xunta de goberno, xunta de facultade, xuntas de escolas técnicas e universitarias e, consellos de departamento e de instituto universitario. Tamén hai órganos unipersoais: reitor, vicerreitores, secretario xeral, xerente, decanos de facultade, directores de escolas técnicas, directores de escolas universitarias, directores de departamento e de instituto universitario. Nas universidades privadas existen algúns destes órganos, ademais de consellos asesores e directores de sección, entre outros.

Centramos o estudo nalgúns dos órganos unipersoais reitor, vicerreitor, secretario xeral e xerente. Destes cargos tan só o de reitor é elixido por sufraxio, os demais son exercidos por designación directa do reitor e polo tanto reflicten a realidade da confianza e responsabilidade que se outorga de maneira directa e consciente ás mulleres no goberno universitario.

Para a obtención da información recorreuse aos informes e estatísticas do MEC (MEC, 2010; MEC, 2011), á consulta das páxinas web de cada universidade, ao portal Universia e da Conferencia de Reitores de Universidades Españolas (CRUE). No estudo non se inclúe a Universidade Europea de Canarias, porque non inicia a súa actividade con alumnos até o ano 2013, polo tanto a poboación obxecto de estudo serán 77 universidades. A información tomouse durante a primeira quincena do mes de xaneiro de 2012.

Constatouse que as universidades públicas ofrecen toda a información relacionada co goberno de cada universidade nas súas páxinas Web, mentres que non sucede así nas privadas. Algunhas si o indican totalmente, outras fano parcialmente e nalgúns casos soamente é posible identificar o reitor.

Nalgunhas das universidades privadas existe a figura de director de asuntos económicos, ou xestión económica. Para o estudo só se consideraron aqueles que indicaban expresamente o cargo de xerente, por canto algunhas das figuras sinaladas implicaban outras actividades. Dentro das universidades privadas hai un grupo que son da igrexa. Nelas aparecen algunhas figuras particulares que non foron consideradas, entre estas están, gran chanceler, chanceler delegado, vicechanceler, presidente e secretario xeral adxunto. Esta situación fai que non coincidan o número total de reitores co número de xerentes ou secretarios xerais.

Os datos extraídos da información que ofrecen as universidades tanto nas súas páxinas web como pola CRUE e tomados para o estudo foron: nome da universidade, tipo de universidade (pública, privada, da igrexa), denominación do cargo (reitor, xerente, etc.), nome, sexo, situación administrativa (catedrático, titular de universidade, etc.).

RESULTADOS

Os datos obtidos reflicten que os cargos de reitor e xerente nas universidades de España son ocupados maioritariamente por homes (táboa 1). A proporción en ambos os casos é dunha muller por cada seis homes. As universidades nas que unha muller é a reitora son: Antonio de Nebrija, Autónoma de Barcelona, Cardeal Herrera, Católica de Ávila, Católica San Antonio, Europea de Madrid, Xirona, Illas Baleares, Málaga, Oberta de Cataluña e Ramón Llull.

Nas secretarías xerais hai practicamente paridade de xénero (52% homes e 48% mulleres). A nivel de vicerreitores os homes son maioría, cun 61% fronte a un 39% das mulleres.

Táboa 1: Cargos por xénero nas universidades de España

Cargo	Homes		Mulleres		Total
	Número	%	Número	%	
Reitor	66	85,71	11	14,29	77
Secretario Xeral	39	52,00	36	48,00	75
Xerente	59	84,29	11	15,71	70
Vicerreitor	335	61,00	214	39,00	549
Total	499	64,72	272	35,28	771

Fonte: elaboración propia

No once universidades onde a máxima autoridade a desempeña unha muller, estes valores non presentan practicamente ningunha variación en canto á relación entre homes e mulleres nos cargos analizados, estando entre o 64 e 69 por cento de homes fronte a un 31 e 36 por cento de mulleres (Táboa 2). O que indica que as propias mulleres continúan reproducindo as mesmas pautas sobre xénero na xestión das súas universidades. Podería pensarse que aínda que exercen o goberno universitario, este non é suficiente para poñer en marcha mecanismos que diminúan a diferenza numérica entre home e mulleres na xestión. Porén, hai evidencias de que noutros ámbitos, como o político, as mulleres que fan parte fan parte da engrenaxe municipal como concelleiras, exercen presión para que problemáticas específicas de xénero se tomen en conta nas axendas de traballo (Rodríguez e Navarro, 2012).

Táboa 2: Cargos por xénero nas universidades de España con mulleres reitoras

Cargo	Homes		Mulleres		Total
	Número	%	Número	%	
Secretario Xeral	9	81,8	2	18,8	11
Xerente	8	72,7	3	27,3	11
Vicerreitor	42	65,6	22	34,4	64
Total	59	68,6	27	31,4	86

Fonte: elaboración propia

Ao analizar as universidades segundo o seu carácter público ou privado, obsérvase que nas universidades públicas a presenza das mulleres nos reitorados é case testemuñal, representando tan só o 8% e os homes o 92% (Táboa 3). Esta mesma situación obsérvase na xerencia, 86% de homes contra 14% de mulleres. A secretaría xeral presenta unha leve maioría de mulleres neste cargo cun 58% respecto ao 42% dos homes. Globalmente os homes desempeñan o 61,83% dos cargos analizados respecto ao 38,17% das mulleres cun claro rumbo a favor dos primeiros.

Táboa 3: Cargos por xénero nas universidades públicas

Cargo	Homes		Mulleres		Total
	Número	%	Número	%	
Reitor	46	92,00	4	8,00	50
Secretario Xeral	21	42,00	29	58,00	50
Xerente	43	86,00	7	14,00	50
Vicerreitor	266	58,00	192	42,00	458
Total	376	61,84	232	38,16	608

Fonte: elaboración propia

Nas universidades privadas tamén se dan diferenzas entre homes e mulleres aínda que porcentualmente sexan menores que nas públicas. As mulleres desempeñan o cargo de reitor un 25,93% mentres que os homes fano nun 74,07%. A diferenza do que ocorre nas universidades públicas, nas privadas hai un claro rumbo en canto ao xénero de quen desempeñan o cargo de secretario xeral, sendo un 72% de homes fronte ao 28% de mulleres (Táboa 4).

Táboa 4: Cargos por xénero nas universidades privadas

Cargo	Homes		Mulleres		Total
	Número	%	Número	%	
Reitor	20	74,07	7	25,93	27
Secretario Xeral	18	72,00	7	28,00	25
Xerente	16	80,00	4	20,00	20
Vicerreitor	69	75,82	22	24,18	91
Total	123	75,46	40	24,54	163

Fonte: elaboración propia

Tendo en conta que nas universidades públicas infórmase o tipo de vinculación que ten todo o profesorado que participa no goberno de cada universidade, feito que non sucede na maioría das privadas, imos analizar este aspecto nas públicas. Na táboa 5 preséntanse os datos resultantes. Como é requisito ser catedrático para ser reitor non se incorporou este cargo na táboa.

A secretaría é desempeñada na súa maioría por titulares de universidade (o 60%), porén é maior o número de mulleres catedráticas que o dos homes catedráticos neste cargo.

No cargo de xerente non hai ningunha muller catedrática, aínda que a maioría de xerentes son homes titulares de universidade (62%) fronte ás mulleres titulares de universidade (12%) que son minoritarias.

O 40,82% do total de quen ocupan o cargo de vicerreitor nas universidades públicas son catedráticos, destes os homes representan o 27,94% e as mulleres o 12,88%. Se atendemos unicamente ao número duns e doutros, tense que o 64,6% dos homes vicerreitores son

catedráticos e sono o 30,72% das mulleres. Isto indica que aínda que o número de mulleres vicerreitoras é menor tampouco se lles esixe maior status que aos homes en canto ao tipo de vinculación.

Queremos sinalar a presenza de persoal non funcionario no goberno dalgúns das universidades públicas, isto é rechamante en tanto na maioría delas se esixe a pertenza aos corpos de funcionarios para poder desempeñar certos cargos nos órganos unipersoais, aínda que a súa presenza é mínima representado o 2,18% dos vicerreitores.

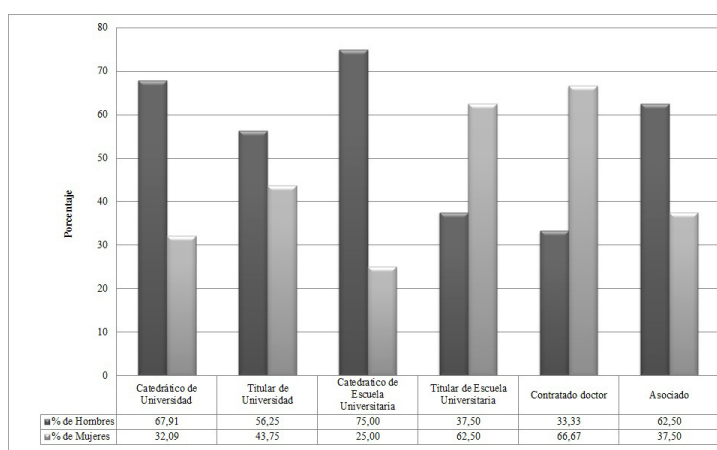
Táboa 5: Cargos de xestión segundo o tipo de vinculación

	Catedrático/a		Titular de Universidade		Catedrático/a de Escola Universitaria		Titular de Escola Universitaria		Contratado/a doutor		Asociado	
	H	M	H	M	H	M	H	M	H	M	H	M
Xerente	12	0	31	6	0	0	0	0	0	0	0	1
Secretaría	6	10	22	11	0	0	1	0	0	0	0	0
Vicerreitor	128	59	127	123	3	1	2	5	1	2	5	2
Total	146	69	180	140	3	1	3	5	1	2	5	3
%	67,9	32,1	56,25	43,75	75,0	25,0	37,5	62,5	33,33	66,66	62,5	37,5

Fonte: elaboración propia

Globalmente a presenza das mulleres (220) é menor que a dos homes (338) na xestión universitaria; aínda que na figura de Titular de Universidade, esta diferenza é menor e cando se comparan os Titulares de Escola Universitaria e a figura de persoal laboral non funcionario, de contratado doutor, invértese, tal e como se pode observar na figura 1.

Figura 1: Presenza de homes e mulleres no goberno universitario segundo a súa vinculación laboral.

Fonte: elaboración propia

Os datos revelan que da poboación estudada, o 57,34% do profesorado das universidades públicas que desempeñan cargos de xestión nas súas respectivas universidades e que son elixidos directamente polo reitor, teñen unha vinculación profesional como titulares de universidade. Á súa vez, os catedráticos representan o 38,53% do total e os demais membros representan o 4,13%.

CONCLUSIÓNS

Neste estudo tentamos realizar unha aproximación á realidade da presenza da muller nalgúns órganos de goberno da universidade en España, en particular naqueles de libre designación por quen é elixido para gobernar a universidade, isto é, o reitor.

Constatamos que aínda que hai representatividade das mulleres nestes ámbitos, é minoritaria. Non se ve reflectida a filosofía da lei de igualdade en canto a unha presenza equilibrada da muller, interpretándose que se está dando cumprimento tan só como presenza representativa ao feito de que figuren algunhas mulleres nos equipos de goberno. Aínda que a tendencia se dá de forma global nas 77 universidades españolas estudadas, parece que é maior nas universidades privadas. Nas públicas a diferenza porcentual entre homes e mulleres é do 23,68%, mentres que nas privadas esta diferenza alcanza o 50,93%.

De acordo co Instituto Nacional de Estatística (INE, 2011) no curso 2009/2010 o número de profesores dos centros propios das universidades públicas en España era de 105245, deles 39539 eran mulleres, o que representa o 37,56%. De tal forma que a porcentaxe que se obtivo de mulleres no goberno das universidades, 35,28 % (táboa 1) vén representar de forma moi próxima a porcentaxe de mulleres que traballan como PDI nas universidades españolas. Polo tanto, poderíamos supoñer neste caso particular que o chamado teito de cristal para as mulleres está ligado ao propio número de mulleres na universidade española, ademais dos estereotipos e razóns sinaladas ao comezo deste artigo.

Dentro das limitacións do estudo, debe indicarse que soamente se presenta un reflexo parcial da representación e responsabilidade das mulleres no goberno universitario español, en tanto non se analizou a totalidade de órganos unipersoais e colexiados. Parece conveniente cara o futuro, ampliar o estudo de maneira que se analice de forma global a presenza da muller en todos os estamentos de xestión e goberno universitario.

BIBLIOGRAFÍA

- ACKER, Sandra (2005): "Gender Leadership and change in faculties of education in three countries." in *Leadership, gender and culture in education. Male and Female perspectives*, edited by J. Collard and C. Reynolds. Maidenhead: Open University.
- ANDREU, Silvia (2002): "La Carrera Académica por género." *Revista Complutense de Educación* 13(1):13-31.
- BAXTER, Janeen y WRIGHT, Erik Olin (2000): "The glass ceiling hypothesis: A comparative study of the United States, Sweden, and Australia." *Gender and Society* 14(2):275-94.
- BOE (2007): "Ley Orgánica 3/2007 de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y hombres." *Boletín Oficial del Estado* 71: 12611-12645, 23 de marzo do 2007.
- BROOKS, Ann. (1997): *Academis Women, Society for Research into Higler Education*. Buckingham: Open University Press.
- BROOKS, Ann y MACKINTON, Alison (2001): *Restructured University Changing Management and Culture in Higher Education*. Philadelphia: SRHE & Open University Press.
- CORONEL, Jose Manuel, MORENO, Emilia Y PADILLA, María Teresa: (2002) "La gestión y el liderazgo como procesos organizativos: contribuciones y retos planteados desde una óptica de género". *Revista de Educación*, 327, 157-168.
- COTTER, David y HEMERSEN, Joan (2001): "The glass ceiling effect." *Social Forces* 80(29):655-82.
- Davies, C. y P. Holloway (1995): "Troubling transformations. Gender regimes and organizational cultures in the Academy." in *Feminist academics: Creative agents for change*, edited by L. Morle and V. Walsh. Londres: Taylor & Francis.
- GUIL, Ana, SOLANO, Ana y ÁLVAREZ, Manuela (2005): *La situación de las mujeres en las universidades públicas andaluzas*. Sevilla: Consejo Económico y Social de Andalucía.
- FOSTER, Nick (2001): "A case study of women academics' views on equal opportunities, career prospects and work-family conflicts in a UK university". *Career Development International*, 6(1), 28-38.
- HANMER, Jalna y HEARN, Jeff (1999): "Gender and welfare research." in *Welfare Research: A Critical Review*, edited by F. Williams, J. Popay, and A. Oakley. London: UCLPress.
- INSTITUTO DE LA MUJER (1999): *Desarrollo de la carrera profesional para mujeres. Función directiva y liderazgo*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2011): *Estadística de la Enseñanza Universitaria en España. Curso 2009-2010*. Recuperados marzo 1, 2012 (http://www.ine.es/inebmenu/mnu_educa.htm)
- LÓPEZ, Jesús Manuel. Y MARTÍNEZ, María del Rocío (1999): "Estudio de la composición orgánica y del género en la gestión universitaria." Pp. 167-78 in *La gestión de la diversidad. XIII congreso Nacional, IX Congreso Hispano-Francés*, edited by C. Ayala. Logroño: Universidad de la Rioja.
- MEC (2010): *Datos y cifras del sistema universitario español. Curso 2010/2011*. Madrid: MEC- Secretaría General de Universidades.
- MEC (2011): *Estadística de personal al servicio de las universidades. PDI curso 2009/2010*. Madrid: MEC.
- RODRIGUEZ, María Jesús y NAVARRO, Clemente (2012): "La feminización de la dinámica política municipal. El caso de los municipios españoles." *Revista Internacional de Sociología (RIS)* 70(1):181-201.
- SÁNCHEZ, Marita, LÓPEZ, Julián, MAYOR, Cristina, MURILLO, Paulino, HERNÁNDEZ, Elena, LAVIÉ, José Manuel y ALTOPIEDI, Mariana (2006): *La mujer en la dirección y gestión de las organizaciones universitarias: problemática, estilos de liderazgo y contribución al desarrollo institucional*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- TOMÁS, Marina. y DURAN, Mª Mar (2009): "El género y la participación en algunos órganos de gobierno en la universidad." *Revista Complutense de Educación* 20(1):151-63.
- TOMÁS, Marina, DURAN, María del Mar, GUILLAMÓN, Cristina, LAVIÉ, José Manuel. (2008): "Profesoras universitaria y cargos de gestión." *Contextos educativos* (11):113-29.
- TOMÁS, Marina y GUILLAMÓN, Cristina (2009): "Las barreras y los obstáculos en el acceso de las profesoras universitarias a los cargos de gestión académica." *Revista de Educación* (350):253-75.
- VÁSQUEZ-CUPÉIRO, Susana. (2006): "Gender and academic career trajectories in Spain. From gendered passion to consecration in a Sistema Endogamico?" *Employee Relations* 28(6):588-603.
- WILSON, Fiona (2005): Caught between difference and similarity: the case of women academics. *Women in Management Review*, 20(4), 234-248

ARTURO DE NIEVES GUTIÉRREZ DE RUBALCAVA_(arturo.denieves@udc.es)_Departamento de Investigación-Centro de Investigacions Sociolóxicas (CIS), Madrid, España e Departamento de Socioloxía e Ciencia Política e da Administración da Universidade da Coruña, Galicia-España

O discurso político nas eleccións ao parlamento de Galicia 2009

El discurso político en las elecciones al Parlamento de Galicia 2009

Political Discourse in the 2009 Elections for the Galician Parliament

✂ Resumo: No presente artigo lévase a cabo unha análise do contido da campaña electoral que antecedeu ás eleccións ao Parlamento de Galicia celebradas o 1 de marzo de 2009. Tomamos en consideración as estratexias de campaña dos tres principais grupos políticos que concorreron a aquelas eleccións, Partido Popular de Galicia (PPdeG), Partido dos Socialistas de Galicia-Partido Socialista Obrero Español (PSdeG-PSOE) e Bloque Nacionalista Galego (BNG). Conclúese que a campaña do PP superou ao resto por facer un mellor uso da herestética, ao conseguir que a súa axenda primase sobre a das outras dúas opcións políticas.

✂ Palabras chave: Campaña electoral, herestética, Galicia, establecemento da axenda, eleccións ao Parlamento de Galicia 2009.

✂ Resumen: En el presente artículo se lleva a cabo un Análisis del Contenido de la campaña electoral que antecedió a las elecciones al Parlamento de Galicia celebradas el 1 de marzo de 2009. Tomamos en consideración las estrategias de campaña de los tres principales grupos políticos que concurren a aquellas elecciones, Partido Popular de Galicia (PPdeG), Partido dos Socialistas de Galicia-Partido Socialista Obrero Español (PSdeG-PSOE) y Bloque Nacionalista Galego (BNG). Se concluye que la campaña del PP superó al resto por hacer mejor uso de la herestética, al conseguir que su agenda primase sobre la de las otras dos opciones políticas.

✂ Palabras clave: Campaña electoral, herestética, Galicia, establecimiento de la agenda, elecciones al Parlamento de Galicia 2009

✂ Abstract: In this article it is carried out a Content Analysis of the electoral campaign that preceded the elections for the Galician Parliament held on March 1 2009. We take into account the campaign strategies of the three main political groups that participated in those elections, Partido Popular de Galicia (PPdeG), Partido dos Socialistas de Galicia-Partido Socialista Obrero Español (PSdeG-PSOE) y Bloque Nacionalista Galego (BNG). We conclude that the PP campaign surpassed the rest by making better use of heresthetics, as it achieved an agenda that prevailed over that of the other two political options.

✂ Keywords: Electoral campaign, heresthetics, Galicia, agenda-setting, elections for the Galician Parliament 2009.

INTRODUCCIÓN

Neste artigo presentaremos unha análise do contido e do desenvolvemento da campaña electoral correspondente ás eleccións ao Parlamento de Galicia celebradas o 1 de marzo de 2009. Para posibilitar esta análise elaboramos un rexistro diario das noticias relativas á campaña publicadas por dous diarios galegos: o diario electrónico *Vieiros* e o xornal *La Voz de Galicia*. O obxectivo era reunir nun documento toda a información relevante sobre a campaña electoral, a partir do que realizar a nosa análise. *Vieiros* ofreceu información detallada sobre o día a día da campaña electoral e o seu carácter de diario electrónico facilitou moito o labor de recompilación da información; ao documento elaborado a partir da información ofrecida por este medio engadíronse as noticias sobre a campaña publicadas por *La Voz de Galicia* (LVG). Seleccionouse este xornal para completar o noso *corpus* por ser este o diario máis lido de Galicia. O resultado é un documento que reúne a información relevante sobre a campaña electoral para cada un do seu catorce días de duración, desde a madrugada do día 14 de febreiro até a noite do día 27, previo á xornada de reflexión.

A partir deste documento, que constitúe o corpus da nosa análise, elaboramos unha táboa onde se presentan os fitos da campaña electoral (táboa 1). O criterio polo cal clasificamos un acontecemento da campaña como “fito” é que se altera o desenvolvemento da campaña, provocando unha reacción nalgún dos actores implicados nesta (mobilizacións cidadás, alteracións no desenvolvemento da campaña dalgún do tres principais partidos políticos, reaccións nalgún dos principais medios de comunicación...).

Táboa 1. Relación dos sucesos principais da campaña

Días	Acontecementos
8-F	Manifestación de “Galicia Bilingüe” en Santiago de Compostela
13-F	Inicio oficial da campaña electoral Información sobre contratacións dubidasas do SERGAS en LVG
14-F	Información de irregularidades no concurso eólico da Consellaría de Industria
15-F	Manifestación de “Galiza non se Vende” en Santiago de Compostela
16-F	Lanzamento da plataforma “Se resides, decides”
19-F	Mitin do BNG en Oia
25-F	LVG publica foto de Anxo Quintana con Jacinto Rey no iate deste
26-F	Insultos de Baltar Panfletos de Celanova
27-F	Fin da campaña electoral
28-F	LVG acusa a Quintana de prevaricación
Transversal	Debate sobre a celebración do debate electoral
Transversal	Campañas de partidos extraparlamentarios

Fonte: elaboración propia

Estes *fitos* definiron o desenvolvemento da campaña electoral e afectaron ás *axendas* política, cidadá e mediática (McCombs, 2004). Entendemos o enfoque da análise das axendas

como parte do máis amplo enfoque herestético desenvolvido por Riker (1986), segundo o cal a campaña electoral dun partido político buscaría modificar a percepción da realidade social e política do electorado para que, unha vez este asuma o *encadre* proposto (Iyengar, 1990), o máis probable sexa responder aos diferentes *issues* ou temas de campaña (Budge e Farlie, 1983) de forma beneficiosa para o partido que fai uso da herestética, o que aumentaría a probabilidade de incrementar a súa porcentaxe de voto. O máis importante para unha estratexia de campaña eficaz, pois, é a elaboración dunha estratexia de comunicación política que logre colocar na axenda cidadá aqueles *issues* en que o seu partido posúa mellores valoracións que os demais e non tanto loitar por conseguir mellorar as posicións do seu partido nos temas en que claramente resulta peor valorado que un ou varios dos seus competidores electorais –cousa que, aínda que de forma secundaria, tamén debe facer–. Unha estratexia de campaña que así opere estará a facer bo uso da arte da herestética, xa que “estruturará o mundo para poder gañar?” (Riker, 1986, p. ix), logrando que resulte máis *racional* (Myerson e Weber, 1993) o voto cara ao seu partido. As eleccións ao Parlamento de Galicia celebradas en 2009 caracterizáronse por un maior peso do compoñente racional do voto que do ideolóxico, o que en parte se pode interpretar como unha estratexia de campaña máis eficiente do Partido Popular, cuxa comunicación política obtivo unha maior *área de impacto* (Bouza, 2004) que a do PSOE ou a do BNG.

A ESTRATEXIA DE CAMPAÑA DO PARTIDO POPULAR DE GALICIA

A campaña ábrese o 13F con dúas mensaxes claras. A primeira delas identifica ao PP coa unidade necesaria para vencer á crise económica; ademais refórzase esta mensaxe dicindo que o PP conseguiu a unidade dos seus sectores urbanos e rurais que, como é sabido, foran obxecto tradicional de crítica política –o PP do birrete e o PP da boina, en coñecida xerga periodística–. O PP é presentado como a única opción de goberno que outorga unidade e esta defínese como *conditio sine qua* non para saír da crise económica. A idea está presente nas seguintes palabras de Feijóo, pronunciadas no mitin inaugural da campaña, celebrado na compostelá praza do Toural,

“Non quero a Galicia do bipartito, non quero a Galicia do PP, quero unha única Galicia completa (...) Xuntos vencer á crise, ao desemprego, ao paro e á incerteza?”

Tras apelar ás raíces rurais do partido, Feijóo di *“que (o partido) soubo modernizarse para conseguir a maioría nas cidades”*.

A segunda mensaxe emitida na apertura de campaña do PP é máis subliminar e quere lograr unha maior proximidade do seu candidato. O mitin inaugural realízase nunha céntrica praza da capital galega, de tamaño reducido, o que facilita obter a imaxe dun líder arroupado pola xente. Ademais, Feijóo fala fronte a un fondo que expón vídeos da súa familia diante do que se sitúan un conxunto de mozos do PP.

Mensaxes do 13F

- Unidade do partido, necesaria para superar a crise (p)⁴.
- Proximidade do candidato (p).

No 14F realizouse un mitin en Pontevedra, co líder español do partido, Mariano Rajoy. Nel refórzase as mensaxes coas que o PP abría a campaña. A mensaxe, con todo, xa non é enteiramente positiva, pois introduce un argumento que se repetirá ao longo da campaña:

a ideoloxía é nociva para realizar unha boa xestión e o bipartito está moi ideoloxizado, particularmente por causa do BNG. En palabras de Feijóo:

“Gobernar para todos deixando á marxe as ideoloxías (...) Non esquezo que o paro non é unha simple estatística, son máis de duascentas mil historias diferentes, como a do meu pai, dramas persoais e familiares, pero tamén historias de cooperación e superación”

Neste día tamén se realiza un acto con mulleres viúvas en Santiago, onde se introduce por primeira vez na campaña do PP o tema da lingua, que será un dos seus temas centrais. Di Feijóo:

“Pasamos dun bilingüismo cordial a un monolingüismo innecesario” e promete “proporcionalidade” no ensino.

Aquí temos unha mensaxe negativa, pola que se culpa ao bipartito de exercer unha imposición lingüística e unha mensaxe positiva, que promete proporcionalidade na presenza de galego e castelán no sistema educativo

Mensaxes do 14F

- Unidade do partido, necesaria para superar a crise (p-n).
- Proximidade do candidato (p).
- Denuncia da imposición lingüística (n) e promesa de proporcionalidade lingüística (p).-

O 15F foi unha xornada de propostas positivas por parte do PP, dirixidas á mocidade. Feijóo ten un encontro con mozos en Ourense e alí promete pór en aluguer sesenta mil vivendas desocupadas, así como un plan de emprego xuvenil. Fai tamén un chamamento ao voto do electorado indeciso, o que denota preparación da campaña e intelixencia na súa execución, pois este chamamento realízase nun encontro con mocidade e acompañado de medidas para os mozos e é precisamente ese colectivo, o de mozos, o que presenta maior proporción de electores indecisos.

Mensaxes do 15F

- Propostas positivas para a xuventude:
- Aluguer de vivendas desocupadas (p).
 - Plan de emprego xuvenil (p).
 - Chamamento ao voto indeciso (p).

A xornada do 16F supón un reforzo da axenda política que propón o PP, na que o *issue* da crise económica é hexemónico. Proponse reducir impostos e a loita contra o paro e a crise como prioridades absolutas.

Mensaxes do 16F

- Redución de impostos (p).
- Paro e economía como prioridades de goberno (p).

O 17F fala a secretaria xeral do PP, De Cospedal, que visita A Coruña. Promete un maior desenvolvemento da lei de dependencia, coa creación de Centros de Día, unha rede especial para enfermos de alzhéimer e unha residencia de anciáns por comarca. O secretario xeral do PPdeG, Alfonso Rueda, cualifica de “amaño” o concurso eólico da Xunta.

Mensaxes do 17F

- Ineficacia do bipartito (n).
 - Mala xestión bipartita da lei de dependencia (n).
- Promesa de maior desenvolvemento da lei de dependencia (p).
- Corrupción do bipartito (n).
 - Descalificacións do concurso eólico (n).

No 20F Feijóo acusa a Quintana, candidato do BNG, de practicar o clientelismo durante a legislatura e de “*secuestrar vontades de maiores*” no mitin de Oia, celebrado o día anterior.

Mensaxes do 20F

- Clientelismo do BNG (n).

Na xornada do 21F, Alfonso Rueda lanza dúas acusacións de corrupción á Conselleira de Educación, Laura Sánchez Piñón, do PSOE. Di que vai ao salón de peiteado no coche oficial e que o seu marido recibiu máis de 600.000 euros de axudas públicas para proxectos nos que el mesmo participaba. A mensaxe de corrupción e gasto excesivo do bipartito é clara e é reforzada polo propio Feijóo, quen di que os dirixentes de PSOE e BNG están “*nerviosos*” despois de gastaren sete millóns de euros en mobles, coches, cadeiras e salas de xuntas.

Mensaxes do 21F

- Ineficacia do bipartito (n).
 - Gasto excesivo (n).
 - Corrupción (n).

O 22F reforza o discurso previo sobre a lei de dependencia, pois Feijóo di que o bipartito a xestiona mal e que será prioritaria para o goberno do PP. Alfonso Rueda introduce un encadre novo, submisión do PSOE ao BNG en política lingüística e dependencia. O 22F deixa ao descuberto unha estratexia de campaña do PP con dous movementos; o primeiro busca desacreditar a xestión que o bipartito fixo sobre a lei de dependencia (Cospedal no 17F e Feijóo no 22F) e o segundo movemento atribúe esta mala xestión a un encadre xerarquicamente superior, de submisión do PSOE ao BNG. De novo demóstrase planificación e intelixencia, pois o BNG é o partido que presenta a maior distancia ideolóxica co electorado; a estratexia buscaría definir ao PSOE como un partido sometido ao nacionalismo do BNG, sabendo que unha boa parte do electorado do PSOE se atopa moi lonxe deses niveis de nacionalismo. O obxectivo sería desmobilizar unha parte do electorado socialista e asociar a submisión ao nacionalismo do BNG como unha causa da ineficacia bipartita.

Mensaxes do 22F

- Ineficacia bipartita (n).
 - Submisión do PSOE ao BNG (n).
 - Mala xestión bipartita da lei de dependencia (n).

No 23F, Alfonso Rueda incide no encadre de “malgaste” bipartito e di que este “utilizou medios públicos en beneficio electoral”; acusa á número tres das listas coruñesas do PSOE, Sestayo, de outorgar cincuenta e un mil euros á súa curmá. Por primeira vez pídense dimisións polo mitin de Oia e a exclusión de Sestayo das listas.

Mensaxes do 23F

- Ineficacia do bipartito (n).
 - Gasto excesivo do bipartito (n).
 - Corrupción do bipartito (n).

O 24F reforza discursos previos e introduce un novo encadre. Rajoy di en Redondela que “o bipartito fixo da ineficacia e a incompetencia o seu sinal de identidade”, encadre de “ineficacia do bipartito” e tamén que Quintana enganou a un grupo de pensionistas “para soltarlles o rollo”, en referencia ao mitin de Oia (“clientelismo do BNG”). Refórzase tamén o encadre de imposición lingüística do bipartito, que pode ser un sub-encadre do de “submisión do PSOE ao BNG”. Ademais, Carlos Negreira, que gañaría a alcaldía da Coruña nas municipais de 2011, reforza claramente o encadre de submisión do PSOE ao BNG, dicindo:

“Os do PSOE non queren votar ao Bloque, pero cando collen una papeleta socialista están votando a ‘nazón’, están votando Galiza, votan pola imposición lingüística, aínda que o fagan de boa fe (...). A eles non lles pido que nos voten, nin que se queden na casa, pero si que voten cando menos en branco, porque votar ao PSOE é votar ao BNG, é votar ‘nazón’”.

Ese mesmo día Negreira reforza o encadre de ineficacia do bipartito:

“O coche de Obama, que custou trinta millóns menos, ten lanzagranadas. Que terá o de Touriño?”

Alfonso Rueda di que o bipartito “deixa tras de si ameazas de expropiacións masivas en vivendas, xerando desconcerto e preocupación entre milleiros de propietarios”. Este é un encadre perigoso, que se pode entender como unha acusación de comunismo e iso, tendo en conta que o electorado galego se sitúa moito máis próximo ao bipartito na escala de auto-ubicación ideolóxica esquerda-dereita, pode ser un risco serio para a comunicación política do PP. Tres días máis tarde, o 26F, aparecen uns panfletos no Concello de Celanova, que din, en galego, “se goberna o BNG e o PSOE pódennos quitar as túas terras e darlles a outros coa escusa de que non as traballas. Se goberna o BNG e o PSOE non podes vender e comprar as túas leiras libremente. O PSOE e o BNG queren quedar coas túas terras. En defensa da liberdade e da propiedade das túas leiras”; a propaganda non levaba firma, pero o BNG local atribúea a responsables do PP de Celanova, a quen denuncia. Se isto fose así, e polo tanto se tratase de propaganda encuberta, o PP estaría a gañar o apoio dunha clase

social rural propietaria de terras mentres mantén a distancia suficiente co encadre como para non resultar castigado polas novas clases medias e clases altas urbanas.

Mensaxes do 24F

- Ineficacia bipartita (n).
 - Gasto excesivo do PSOE de diñeiro público (n).
- Clientelismo do BNG (n).
- Imposición lingüística do bipartito (n) [submisión do PSOE ao BNG (n)].
- Ataques do bipartito á propiedade privada (n).

A xornada do 25F reforza a axenda política económica que presenta o PP, co lanzamento dun vídeo electoral no que Feijóo pide o voto preguntando “Vivimos agora mellor ou peor que en 2005?”.

Mensaxes do 25F

- Reforzo da axenda política con hexemonía de *issues* económicos (p).

O 26F marca unha radicalización dos encadres máis agresivos e negativos do PP, con fortes críticas *ad hominem*. Feijóo di que Manuel Vázquez, número un das listas do PSOE por Ourense, cometeu fraude á facenda local debido a unha obra que estaría realizando na súa casa de San Amaro; Feijóo di que o candidato, daquela Conselleiro de Medio Ambiente, debe aclarar o que considera un:

“Incumplimento flagrante da normativa urbanística [que realiza] de maneira tranquila e sosegada, pero ampla e clara”.

Este mesmo día o presidente da Deputación de Ourense, Xosé Luis Baltar, insulta a Manuel Vázquez, chamándoo “desvergoñado” e dicindo:

“Ten unha obsesión comigo, e posto que eu son un home debe ser maricón”.

Baltar tamén insinúa que Anxo Quintana, candidato do BNG e Vicepresidente de Igualdade no goberno da Xunta, é un maltratador de mulleres:

“Nós puxemos o rato a gardar o queixo. Puxemos o queixo e para que ninguén o tome: o rato. Ou como din noutros sitios puxemos o raposo cuidando das galiñas. Pois tedes moi mal avogado, permitídemme que volo diga, señoras. Ese non cumpre ningún dos estándares. Porque calquera podemos ter problemas no matrimonio. Ningún está libre diso. Pero que precisamente o vicepresidente de Igualdade, quen ten o cargo institucional de defender e promocionar ás mulleres, teña serios problemas na súa convivencia iso si que ollo... eh! Se o presidente Touriño que non o ten, tivese o que ten que ter hoxe mesmo estábao cesando”.

Finalmente Feijóo pídelo a Touriño que aclare “se ten dúbidas da honestidade” de Anxo Quintana, a raíz da publicación en La Voz de Galicia do día anterior dunhas fotografías co empresario Jacinto Rey, polas que o diario insinuaba que o empresario estivera recibindo un trato de favor por parte do goberno da Xunta, ao resultar beneficiado polo concurso eólico da Xunta que o PP, a través de Alfonso Rueda, calificara de “amaño” o 16F. Pódese interpretar que o PP tentaba distanciar ao PSOE do BNG, o que podería contribuír positivamente á súa estratexia explícita de buscar o voto en branco de certos sectores do electorado do PSOE.

Mensaxes do 26F

- Corrupción do PSOE (n).
- Ataques *ad hominem* a líderes do PSOE e ao candidato do BNG (n).

O 27F, último día de campaña, é celebrado polo PP en Ourense. Alí Rajoy reforza novamente o duplo encadre 'imposición do galego do bipartito/liberación desa imposición polo PP'. Di que se outorgará liberdade de elección aos pais para que elixan a lingua en que se educa aos seus fillos. Feijóo asegura que o PP gañará as eleccións, o que podería interpretarse como unha tentativa de crear un efecto *bandwagon* (Simon, 1954), capaz de mobilizar ao electorado indeciso no seu favor. Ademais, Feijóo pide desculpas publicamente polos insultos de Baltar. Pódese interpretar que o papel de Baltar, quen a pesar de non presentarse ás eleccións xogou un papel moi activo na campaña, estaba pensado para poder realizar as críticas máis duras –e beneficiarse dos seus efectos electorais– minimizando o castigo que poderían producir, máxime cando un día despois o candidato do partido á presidencia da Xunta pide desculpas por iso publicamente.

Mensaxes do 27F

- Imposición lingüística do bipartito (n).
- Liberdade lingüística del PP (p).
- Desculpas públicas de Feijóo polos insultos de Baltar (neutro).

A ESTRATEXIA DE CAMPAÑA DO PARTIDO DOS SOCIALISTAS DE GALICIA

Podemos definir a campaña do PSOE como unha campaña de *marketing* presidencialista (Newman, 1994), centrada na figura do seu candidato, Emilio Pérez Touriño. Con ela buscouse aumentar os niveis de achegamento entre Touriño e o electorado, utilizando estratexias de *marketing* para facelo máis próximo e xuvenil. O discurso do candidato estivo centrado principalmente en lograr unha alta participación. Tamén na necesidade de profundar o cambio iniciado en 2005, así como na inconveniencia sobre un posible regreso do PP ao goberno da Xunta.

A campaña do PSOE ábrese co ambiente moderno e xuvenil que outorga un fondo musical definido pola canción 'Alright', da banda británica *Supergrass*, cuxa letra comeza dicindo "Somos novos". O marco complétase cunha gran pantalla electrónica cunha única mensaxe 'Vota Touriño. Ou Presidente'; esta mensaxe presidencialista acapararía todo o aparello publicitario do PSOE durante a campaña. Diante da pantalla e rodeado de xente, fala Touriño, sendo estas as súas primeiras palabras:

"Así me gusta: a música alegre, a cara esperanzada e moitas ganas. Imos gañar as eleccións".

Poderíase pensar que o longo período de goberno de Fraga, cuxa imaxe era claramente presidencialista, puido facer crer ao PSOE que unxir naquel rol ao seu candidato, Emilio Pérez Touriño, ofrecería un éxito paralelo ao de Fraga. Non podemos saber se este razoamento sé ubxacente ao deseño da campaña do PSOE, pero si podemos afirmar que, dadas as enormes

diferenzas ideolóxicas existentes entre o electorado socialista e o popular, dita estratexia non podía ser senón un fracaso.

O acto de inicio de campaña está marcado, ademais de polas mensaxes implícitas xa comentadas, por unha mensaxe explícita expresada por Touriño: serenidade, moderación e participación. Non hai referencias ao BNG, pero si ao PP, a quen se acusa de fomentar a abstención.

Mensaxes 13F

- Chamamento a unha elevada participación electoral (p).
- Identificación do PSOE con serenidade e moderación (neutro). O PP busca crispas e unha baixa participación electoral (n).

No 14F Touriño visita a praza de Abastos de Santiago, onde enuncia un discurso de protección do medio ambiente e en defensa do territorio, prometendo aumentar a Rede Natura nun 75%. O PSOE céntrase, así, nun dos seus *issues* con mellores valoracións cidadás (ver táboa 2) e propón tamén reducir a precariedade laboral. Por último, fai un chamamento a unha elevada participación electoral:

"[Que o electorado] non quede na casa e vote a favor da protección do territorio".

Un día despois, o 15F, terá lugar unha gran manifestación en Santiago convocada pola asociación ecoloxista "Galiza Non se Vende", formada por cincocentos colectivos diferentes. Nela criticábase duramente ao bipartito en materia ecolóxica, o que neutraliza o encadre ecolóxico proposto polo PSOE.

Mensaxes do 14F

- Protección ambiental (p).
- Redución da precariedade laboral (p).
- Aumentar a proximidade de Touriño co electorado (neutra).
- Chamamento a unha elevada participación (p).

O 15F realízase un mitin no coruñés estadio de Riazor, onde acode o presidente do goberno, J. L. Rodríguez Zapatero. Alí lánzanse varias mensaxes de crítica ao PP, ao que se asocia con tramas de control e poder político á vez que se pide unha alta participación porque:

"Non votar é favorecer a un partido que apela á desmotivación e ao descontento".

Dise tamén que o cambio político de 2005 foi só o inicio dun cambio que será máis profundo e fálase da "axenda oculta" do PP.

Mensaxes do 16F

- Dereitos da muller (p).
- Promesa de aplicación da lei de dependencia (p).
- Aumentar a proximidade de Touriño co electorado (neutra).

O 16F o PSOE volve á rúa, en concreto ao mercado de Teis e á praza de Abastos de Pontevedra. Alí fálase dos dereitos da muller, asumindo compromisos en materia de

discriminación positiva e de paridade. Prométese que a nova lexislatura estará marcada pola aplicación da lei de dependencia.

Estes dous encadres do PSOE foron contrarrestados por outros dous encadres do PP, xa comentados: a submisión do PSOE ao BNG en materia de igualdade e dependencia e o descrédito do BNG neses dous ámbitos.

Mensaxes do 16F

- Dereitos da muller (p).
- Promesa de aplicación da lei de dependencia (p).
- Aumentar a proximidade de Touriño co electorado (neutra).

O 17F tivo lugar unha reunión de Touriño con voluntarios e voluntarias en Santiago. Alí comprométese a destinar un 0,7% dos orzamentos galegos á cooperación e ao voluntariado, ademais de anunciar medidas contra a pobreza e a exclusión.

Mensaxes do 17F

- Aumentar a proximidade de Touriño co electorado (neutra).
- Asunción de compromisos en solidariedade social (p).

O 18F Touriño volve a un mercado, esta vez o de Recimil, en Ferrol, onde dialoga cos comerciantes. Nas inmediacións prodúcese unha protesta de traballadores de Navantia-Ferrol, que piden negociar o seu convenio colectivo. Máis tarde, Touriño reúnese con reitores e investigadores e promete melloras no investimento en investigación.

Mensaxes do 18F

- Aumentar a proximidade de Touriño co electorado (neutra).
- Asunción de compromisos en materia de investigación (p).

O 21F prodúcese un mitin en Vigo, de novo con Zapatero, onde o presidente do goberno español garante o futuro da Citroën, á vez que acusa ao PP de querer gañar grazas á abstención. Por iso, fai un novo chamamento a participar. Touriño acusa a Feijóo de querer gañar para fortalecer o mandato de Rajoy a nivel español e critica os sucesos do mitin de Oia, que cualifica como propios do PP. Promete unha suba das pensións.

Mensaxes do 21F

- Futuro industrial (p).
- Chamamento a unha elevada participación (p).
- Proposta de subir as pensións (p).
- Asunción do encadre do PP sobre o mitin de Oia como un acto de clientelismo (n).

O 22F marca unha nova vitoria da comunicación política do PP, pois Touriño asume o encadre do PP sobre o tema lingüístico:

“Nunca pasarei polo aro da imposición lingüística. A lingua ámase e deféndese, non se prohíbe. Non quero unha educación doutrinaria, sen imposicións dun lado ou do outro”.

Polo demais, volve pedir unha alta participación e equipara non votar con votar ao PP. Repite a súa promesa de subir as pensións e di que o PP votou contra as leis de igualdade e de dependencia.

Mensaxes do 22F

- Asunción do encadre de ‘imposición’ lingüística (n).
- Chamamento a unha elevada participación (p).
- Proposta de subir as pensións (p).

O 23F supón o primeiro intento claro do PSOE de colocar o *issue* económico do seu lado. Touriño propón en Camariñas que os traballadores que sufran un ERE recibirán cursos de formación e un 90% do seu salario. Ademais sitúa o paro como a súa principal preocupación e amosa un compromiso co sector pesqueiro.

Leire Pajín acusa ao PP de querer gañar grazas á abstención e fai un chamamento á participación.

Mensaxes do 23F

- Centralidade da economía (p).
- Compromiso cos parados (p).
- Compromiso co sector pesqueiro (p).
- Chamamento a unha elevada participación (p) para non favorecer ao PP (n).

O 24F introdúcese un novo encadre; continúaase pedindo unha elevada participación, pero xa non para non favorecer ao PP, senón para garantir unha baixa dependencia co BNG. Isto supón a asunción do encadre do PP, de submisión do PSOE ao BNG. José Blanco di:

“Se nos votan todos os que nos votaron fai catro anos ou os que votaron a Zapatero e tamén os desencantados co PP, teremos unha ampla maioría para ter un presidente con máis fortaleza e poder gobernar sen ningún tipo de ataduras máis aló do compromiso con Galicia (...) Os socialistas preséntanse con vocación de maioría para gobernar en solitario”

Este mesmo día, en Noia, Touriño repite o mesmo encadre, pedindo o apoio:

“Dunha ampla maioría para gobernar sen ataduras”.

A xornada complétase cun reforzo a este encadre, a través dun rexeitamento explícito do nacionalismo. Alfonso Guerra, en Arteixo, di:

“O nacionalismo é un movemento conservador con tinguaduras reaccionarias”.

O mesmo 24F a asociación Galicia Bilingüe celebra as declaracións de Touriño sobre a imposición lingüística realizadas o 22F. Créase unha polémica co BNG, xa que Anxo Quintana di que Touriño se equivoca de inimigo e, tras ela, Touriño declara:

“Unha maioría que non quere guerra de linguas, que quere avances concertados, un país que quere que se respecte a igualdade de todo tipo”.

A polémica péchase con estas declaracións de Feijóo:

"Tourinho é un político que non é de fiar. Tivo catro anos para demostrar o que agora denuncia. Ocultou unha imposición que agora recoñece a cinco días de votar. Quedou inhabilitado para gobernar".

Estas declaracións de Cospedal:

"O bipartito utilizou o galego como un instrumento de confrontación e de discriminación".

E estas declaracións de Carlos Negreira, dirixidas ao electorado do PSOE:

"Cando o votan [ao PSOE] están a apoiar ao BNG, ás súas imposicións".

Finalmente retómase a mensaxe de aumentar a proximidade de Tourinho co electorado, sendo o propio Tourinho quen recoñece non ter traballado *"a pé de obra"*, comprometéndose a emendar ese erro. Tamén criticou os seus propios logros na Xunta.

Mensaxes do 24F

- Críticas ao nacionalismo (n).
- Críticas á xestión do bipartito (n).
- Aumentar a proximidade de Tourinho co electorado (neutra).
- Asunción do encadre do PP, que di que o PSOE é submisivo ao BNG (n).
 - Chamamento a unha elevada participación (p) para liberar ao PSOE da submisión ao BNG (n).
 - Asunción do encadre de imposición lingüística, do PP (n).

O 26F Tourinho di reitera o encadre de que ao PP interésalle a abstención:

"Os do PP queren gañar coas urnas baleiras".

Tourinho critica a campaña do PP, que cualifica de sucia e propón un 'salario da liberdade' para mulleres maltratadas, así como a promoción da discriminación positiva coas mulleres no sector privado.

Finalmente, Tourinho asume o encadre do PP sobre a foto publicada o día anterior por *La Voz de Galicia*, como un feito opaco e sospeitoso. Tourinho declara:

"Eu dificilmente me mostrarei con compañías, para entendernos, perigosas".

Mensaxes 26F

- Acusación ao PP de querer gañar cunha baixa participación (n).
- Proposta de políticas de igualdade para a muller (p).
- Asunción do encadre do PP sobre a foto entre Quintana e Rey (n).

O 27F, día de peche da campaña, Tourinho volve pedir unha elevada participación electoral e a insistir na idea de que o PP busca unha elevada abstención. Declara:

"Que non quede ningún voto na casa (...) O PP quere gañar coas urnas baleiras".

Zapatero reforza este encadre, dicindo:

"A única forma que ten o PP de gañar é que a xente non vote".

Tourinho tamén declara que a primeira prioridade para o seu goberno será dar unha resposta social á crise, propondo un salario de inserción laboral de 422 euros. Afirma que *"está en xogo seguir adiante co cambio ou volver atrás"*.

O mitin termina con Touriño reforzando o encadre, do PP, sobre a imposición lingüística, e di que *“Galicia ten dous idiomas: o galego e o castelán”*, aceptando as críticas do PP ao concepto do galego como lingua propia de Galicia. Comprométese a acabar coa *“guerra da lingua”*, asumindo o encadre do PP de que esta guerra existe; fala de *“dogmas e imposicións”*, reforzando o encadre do PP da imposición lingüística, cuxa hexemonía se constata ao afirmar querer neste aspecto *“liberdade e tolerancia”*.

A ESTRATEXIA DE CAMPAÑA DO BLOQUE NACIONALISTA GALEGO

A campaña do BNG foi un exemplo de *campaña ideolóxica*, centrada en activar o voto ideolóxico (Torcal e Medina, 2002), particularmente o relativo ao nacionalismo galego. Esta estratexia de campaña presenta grandes limitacións pois a maior distancia ideolóxica que existe en Galicia entre o electorado e algúns dos tres principais partidos prodúcese precisamente cos niveis de nacionalismo do BNG. Deste xeito, aínda que a campaña resultase ser un rotundo éxito, a activación do voto ideolóxico nacionalista non podería reportar demasiados apoios ao BNG debido a este amplo distanciamento ideolóxico entre partido e electorado. O 13F, que marca o inicio da campaña, iníciase con esta mobilización do voto nacionalista, con Anxo Quintana declarando que:

“O nacionalismo demostrou ser útil para este país”.

Tamén se detectan mensaxes defensivas, coma o recoñecemento de Anxo Quintana de que os cambios introducidos polo bipartito beneficiaron a unha maioría social, aínda que provocaron a reacción *“dunha minoría”*. Faise explícita unha concepción socialdemócrata do poder e unha identificación entre nacionalismo político e benestar social, ao estilo do encadre *“nación=benestar”* que desenvolveu con éxito o escocés *Scottish National Party* na primeira década do s. XXI (McCrone 2001):

“Nós usamos o autogoberno para xerar benestar”.

Exponse tamén un encadre interclasista, acentuado de forma crecente durante o resto da campaña, á vez que se reforza o chamamento ao voto nacionalista, ao pedir un goberno para *“a xente”*, sen facer matices de clase:

“Pido o voto para ter un país máis forte e un goberno para a xente; cada voto ao BNG é un paso adiante, tamén para que Galicia sexa recoñecida como nación”.

Proxéctase o vídeo de campaña *“Eu (tamén) son Anxo Quintana”*, dado a coñecer durante a precampaña, no que diferentes actores representado diferentes profesións e clases sociais (un obreiro, un home de negocios, unha executiva, un mariñeiro...) identifícanse con Anxo Quintana. Este vídeo contribúe a reforzar o encadre interclasista.

Finalmente emítese un encadre negativo para pedir o voto, en alusión ao PP:

“Para que non volva a Galicia escura, de antes, sen futuro, sen debates”.

Mensaxes 13F

- Activación do voto nacionalista (p).
- Identificación entre construción nacional galega e benestar social (p).
- Discurso interclasista (p).
- Votar BNG para evitar o goberno del PP, prexudicial para Galicia (n).

O 14F prodúcese un encontro con mocidade en Pontevedra. Faíse un chamamento ao voto xuvenil, por boca de Quintana:

“Os after hour do día uno son as urnas”.

Repítese o encadre negativo na petición de voto, que se solapa co eixo “nacionalismo-españolismo”, reforzando o encadre de chamamento ao voto nacionalista:

“O PP quere converter Galicia nun país de quinta categoría e polo aos pés de Rajoy e dese predicador radiofónico que manda no PP”.

Por primeira vez alúdese á campaña negativa do PP, para crítica-la, pero tamén, de forma indirecta, para darlle protagonismo:

“Só lanzan mentiras e difamacións para que renda a idea de que todos somos iguais”.

Mensaxes 14F

- Petición do voto xuvenil (p).
- Votar BNG para evitar o goberno do PP, prexudicial para Galicia (n).
- Activación do voto nacionalista (p).
- Crítica á campaña do PP (n).

No 15F reitérase a identificación entre BNG e socialdemocracia:

“Máis BNG para que Galicia poida seguir avanzando con medidas como crear un instituto de crédito galego ou transporte avanzado”.

Tamén se reitera a crítica á campaña negativa do PP, que cualifica de falsa e desmínense algunhas das súas mensaxes.

Mensaxes 15F

- Vinculación de BNG e socialdemocracia (p).
- Defensa das acusacións do PP (p) e crítica á súa campaña (n).

O 16F realízanse diferentes propostas programáticas relativas ao mundo cultural. Proponse crear o “Instituto Castelao de Lingua e Cultura Galega”, co que se promocionaría a cultura galega no exterior. Porponse tamén a creación do “Centro Castelao”, que se crearía para investigar a figura de Castelao. Fanse ademais outras propostas, como a declaración de 2010 como “Ano Seoane”, a creación dun “Plan Galego de Artes Plásticas”, a creación dun “Arquivo e Comisionado da Memoria Histórica en Galiza” e un “Plan Galego de Infraestruturas Culturais”.

Realízase un acto en Allariz, onde se propón a xestión desta vila ourensá como modelo de xestión para o conxunto de Galicia e pídese tempo para levala a cabo. Esta petición de tempo para desenvolver a xestión podería responder a un intento de tranquilizar os ánimos abstencionistas dunha parte do seu electorado, a máis ideoloxizada, descontenta coa xestión que o BNG realizara no período 2005-2009. En Allariz realízase unha defensa do plan eólico da Xunta, que La Voz de Galicia comezara a criticar dous días antes, asegurando que o plan da Xunta redundaría en beneficios para a Xunta en detrimento dunha minoría enriquecida.

Mensaxes 16F

- Propostas política cultural (p).
- Necesidade de máis tempo para profundar no cambio político iniciado en 2005 (neutra).
- Defensa do plan eólico (neutra).

O 17F foi unha xornada na que se realizaron propostas relativas ao ámbito deportivo, como a creación dun “consorcio de deportes” e unha “lei de mecenado deportivo”. Tamén se propón a oficialidade das seleccións galegas. En segundo lugar, Quintana propón controlar a limpeza do voto emigrante.

Mensaxes 17F

- Promoción do deporte (p).
- Políticas identitarias (p).
- Limpeza do voto emigrante (p).

O 18F Ana Pontón, número dous polas listas da Coruña, propón crear un departamento que concentre todas as competencias relativas ao TIC. Propón ademais que en 2013 todo o territorio galego teña acceso a Internet comercial de banda ancha.

Mensaxes 18F

- Racionalización e promoción das TIC (p).

O 21F supón unha defensa das críticas recibidas polo ocorrido no mitin de Oia; Quintana di que foi unha equivocación dos organizadores do acto, ao que el asistiu como convidado. Realízanse tamén críticas a Feijóo, a quen se acusa de querer destruír os avances alcados na lexislatura.

Mensaxes 21F

- Defensa críticas polo mitin de Oia (neutra).
- Feijóo quere destruír os avances do bipartito (n).

Na xornada do 22F Quintana fala da necesidade que Galicia ten dun novo Estatuto de Autonomía para construír benestar social e di que o BNG é quen está disposto a aplicalo.

Mensaxes 22F

- Vinculación nacionalismo e benestar (p).
- Proposta dun novo Estatuto de Autonomía (p).

O 23F está marcado por propostas vinculadas cos dereitos dos homosexuais. Ana Pontón propón “avanzar na visibilización” do colectivolésbico, homosexual, transexual e bisexual. Pídese que a sanidade pública realice operacións de cambio de sexo.

Mensaxes 23F

- Dereitos da poboación homosexual (p).

O 24F supón unha crítica a Louzán, presidente do PP da Deputación de Pontevedra, por anunciar contratacións durante a campaña electoral. Reacciónase tamén ante as críticas contra as políticas de normalización lingüística, que Quintana cualifica de “irresponsabilidade”. Críticase o posicionamento de Touriño sobre esta cuestión, que Quintana cualifica como unha “equivocación de adversario”.

Mensaxes 24F

- Prácticas de clientelismo da Deputación de Pontevedra (n).
- Irresponsabilidade nas críticas do PP á normalización lingüística (n).
- Críticas a Touriño polo seu aliñamento coas teses da imposición lingüística (n).

O 25F Quintana critica a campaña do PP, que cualifica como “a campaña máis sucia e rastrera que se poida lembrar na historia política deste país”. Quintana tamén reacciona fronte ás críticas recibidas pola foto con Jacinto Rei:

“Como vicepresidente teño a obrigación e satisfacción de falar con todo o mundo, con quen mo pida e onde mo pida”.

Pídese máis tempo para conseguir o cambio político pretendido desde 2005 e pídese o voto nacionalista:

“Non somos unha delegación de Madrid: somos un Goberno dun país”.

Mensaxes 25F

- Críticas á campaña do PP (n).
- Activación do voto nacionalista (p).

Na xornada do 26F realízase un mitin improvisado en Vigo, onde Quintana di:

“Aquí só hai unha elección posible; a Galicia do atraso, da mentira, dos paparazzi, que quere o PP, ou a Galicia respectada en Madrid e en todo o mundo que propón o BNG”.

Proponse, pois, unha dicotomía entre unha Galicia depauperada, identificada co PP, e unha Galicia respectada representada polo BNG. A proposta de futuro dunha Galicia respectada implica un diagnóstico presente dunha Galicia submisiva, que forma parte do encadre do nacionalismo galego. Pódese argumentar, por tanto, que a dicotomía é verdadeiramente entre unha Galicia española e unha nacionalista galega, reiterando o chamamento ao voto nacionalista.

Mensaxes 26F

- Críticas á campaña do PP (n) e á súa proposta política (n).
- Activación do voto nacionalista (p).

O día de peche de, o 27F, supón un chamamento ao voto para derrotar “á dereita mediática e empresarial”, en alusión ás críticas recibidas polo periódico La Voz de Galicia durante a campaña.

Mensaxes 27F

- Voto ao BNG como ideolóxico de esquerdas (p).

CONCLUSIÓNS

Vimos como a campaña do PP foi unha campaña esencialmente negativa. Das trinta e sete mensaxes de campaña rexistradas no noso *corpus*, tan só trece son positivas, mentres que vinte e catro, case o dobre, resultan negativas. Una campaña tan negativa coma esta debiera ser, en principio, fácil de desmontar polos partidos que compuñan o goberno bipartito e se isto non foi así é por dúas causas. A primeira delas garda relación co papel da prensa galega, pois a axenda mediática reproduciu bastante fielmente a axenda política do PP, o que incrementou notablemente a súa *área de impacto* (Bouza, 2004). A segunda ten que ver con que PSOE e BNG non responderon conxuntamente a campaña negativa do PP, senón que interiorizaron varios dos seus encadres. Esta asunción dos encadres rivais, que implica a derrota de calquera campaña electoral provocou, ademais, ataques mutuos entre PSOE e BNG, facendo que a axenda política do PP pesase máis ao longo da campaña. Neste sentido, podemos comentar a campaña do PSOE, que foi esencialmente positiva. Dun total de trinta e nove mensaxes emitidas, vinte son positivas e trece negativas. Pero destas 13 negativas, a maior parte –sete– dirixíronse contra o BNG e unha delas contra a xestión do bipartito; tan só cinco foron contra o PP. Ademais, a práctica totalidade de mensaxes negativas contra o BNG fixéronse por asumir os encadres propostos polo PP –todos agás un, que foi unha crítica expresa contra o nacionalismo en xeral o 24F–. Así pois, a axenda política do PP abriuse paso comodamente cara a hexemonía de que gozou, posibilitando “estructurar o mundo para poder gañar” (Riker, 1986, p. ix) é dicir, facendo bo uso da herestética. O resto da campaña do PSOE pódese comentar coma un rotundo fracaso, pois o seu encadre de protección do medio ambiente foi anulado pola manifestación de *Galiza Non se Vende*, celebrada o 15F; o seu encadre sobre as políticas de apoio ao sector industrial foi minado pola manifestación dos traballadores de Navantia-Ferrol o 18F, a cal tamén minou o encadre de proximidade de Touriño que ese mesmo día pretendía transmitirse. Esta proximidade do candidato, traballada durante toda a campaña, foi contradita con maior esforzo pola campaña negativa levada a cabo polo PP, que se esforzou particularmente en atacar a imaxe do candidato socialista. O único dos encadres positivos non anulados ou minados da campaña do PSOE foi o emitido o 17F sobre un incremento da solidariedade social, ao que só se fixo referencia unha vez en toda a campaña. O encadre de políticas de igualdade coa muller, máis repetido, sucumbiu ao encadre do PP, polo cal o PSOE se someteu ás esixencias do BNG nesta e noutras materias;

encadre, este último, asumido polo PSOE. Finalmente, a mensaxe máis repetida durante a campaña electoral, dun chamamento a unha gran participación, ben para evitar a vitoria do PP, ben para reducir a submisión ao BNG, demostrouse un completo fracaso, pois as de 2009 foron as eleccións cunha participación máis elevada de todas as celebradas até a data para o Parlamento de Galicia.

A campaña do BNG foi tamén esencialmente positiva, pois de 31 mensaxes emitidas, só 11 foron negativas e desas once, só unha foi contra o PSOE polo tema da lingua. As dez mensaxes negativas restantes foron dirixidas contra o PP, fundamentalmente contra a súa campaña negativa. Pódese dicir que a estratexia de campaña do BNG viuse afectada pola axenda política do PP e a mediática de La Voz de Galicia, o que provocou que a negatividade da campaña do BNG se fora incrementando segundo se achegaban as eleccións. Como dixemos ao comezo, a campaña do BNG buscou esencialmente a activación do voto nacionalista, coas limitacións xa comentadas que esta estratexia supón; só ao final da campaña se busca a activación dun voto claramente de esquerdas, mentres que o groso da campaña supón a posta en práctica dun discurso que se pode cualificar de centro-esquerda, pois se propón benestar social á vez que se incorpora ao sector empresarial nas propostas políticas. Para concluír podemos dicir que a aposta decidida pola centralidade de Anxo Quintana na propaganda emitida polo BNG xogou en contra desta opción política, pois a figura do seu líder foi especialmente castigada durante a campaña, provocando unha caída na súa valoración tras a campaña maior aínda que a de Touriño .

Falamos pois de, en primeiro lugar, unha maior área de impacto da axenda proposta polo PP, dada a súa gran coincidencia coa axenda mediática e tamén, nun grao considerable, coa axenda pública –cuxo *issue* hexemónico era a economía–. En segundo lugar vimos como PSOE e BNG renunciaron á súa propia axenda política, centrándose en debater os temas propostos polo PP para, ademais, atacarse mutuamente en base a eses temas. Pódese dicir que foi esta mala estratexia política do bipartito a que outorgou unha apertadísima vitoria ao PP nunhas eleccións moi rifadas onde a abstención e os indecisos resultaron determinantes (De Neves, 2012). De acordo coas diversas sondaxes pre-electorais o escenario político estaba aberto antes da campaña electoral (ver anexo 1) e mesmo se pode dicir que favorecía ao bipartito, pero había un grupo importante de indecisos que fixeron da campaña algo determinante. A mellor estratexia de campaña do PP, o papel da prensa e, sobre todo, as peores estratexias de campaña de PSOE e BNG deron a maioría absoluta ao PP nunhas eleccións tan axustadas como as de 2009.

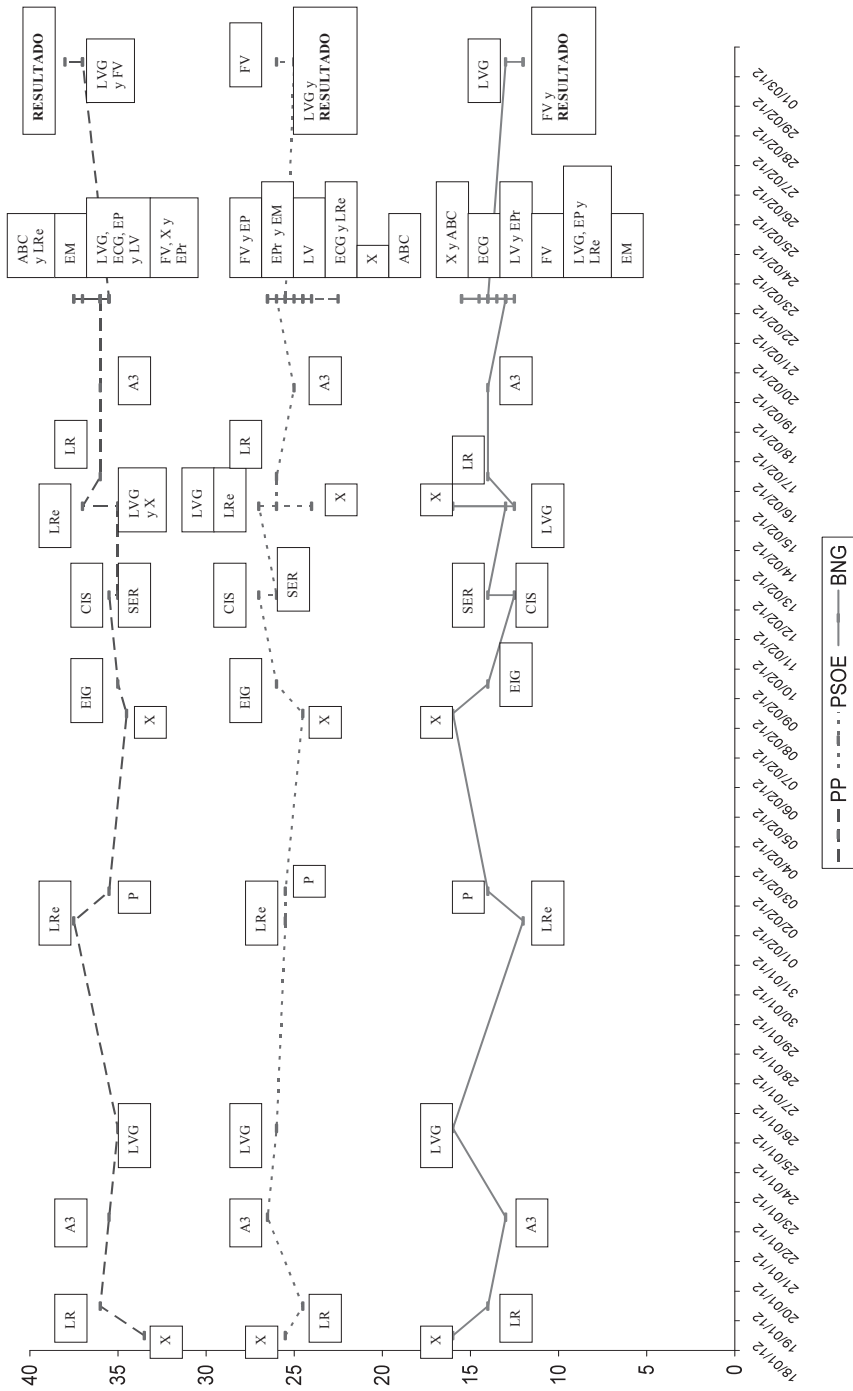
BIBLIOGRAFÍA

- BOUZA, Fermín (2004) 'El área de impacto de la Comunicación Política: la ciudadanía ante el discurso público', *International Review of Sociology-Revue Internationale de Sociologie*, vol. 14, nº 2, pp. 245-259.
- BUDGE, Ian y FARLIE, Dennis (1983) *Explaining and Predicting Elections. Issue Effects and Party Strategies in Twenty-Three Democracies*. Londres: George Allen and Unwin.
- DE NIEVES, Arturo (2012) 'Elecciones al Parlamento de Galicia 2009: análisis de un cambio electoral', *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas*, vol. 11, nº 1, pp. 141-162.
- HANSEN, Kasper y PEDERSEN, Rasmus (2008) 'Negative Campaigning in a Multiparty System', *Scandinavian Political Studies*, vol. 31, nº 4, pp. 408-427.
- IYENGAR, Shanto (1990) 'Framing Responsibility for Political Issues: The Case of Poverty', *Political Behavior*, vol. 12, nº 1: Cognition and Political Action, pp. 19-40.
- MCCOMBS, Maxwell. (2004) *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press.
- MCCRONE, David (2001) *Understanding Scotland: The Sociology of a Nation*. Londres: Routledge.
- MYERSON, Roger y WEBER, Robert (1993) 'A Theory of Voting Equilibria', *The American Political Science Review*, vol. 87, nº 1, pp. 102-114.
- NEWMAN, Bruce (1994) *The Marketing of the President: Political Marketing as Campaign Strategy*. Londres: Sage.
- RIKER, William (1986) *The Art of Political Manipulation*. Nueva York: Yale University Press.
- RODRÍGUEZ, Raquel y BOUZA, Fermín (2007) 'Cambios en las agendas y cambios en la Comunicación Política: encuadres (frames) y agendas', *II Congreso de Comunicación Política, 8 y 9 de marzo de 2007, Facultad de Ciencias de la Información, Madrid*. Accedido en liña o 16 de maio do 2012 en:
<http://www.ucm.es/info/socvi/BOUZA/NUEVA1/Textos/cambios.pdf>
- SIMON, Herbert (1954) 'Bandwagon and Underdog Effects and the Possibility of Election Predictions', *The Public Opinion Quarterly*, vol. 18, nº 3, pp. 2345-253.
- Suárez, R. (2009). "Baltar di que acusou a Quintana sen probas". Accedido en liña o 20 de marzo:
<http://webdev-xornal.openhost.es/artigo/2009/10/01/politica/jose-luis-baltar-reconoce-acusou-probas-quintana/2009100121521782585.html>
- TORCAL, Mariano. y MEDINA, Lucía (2002). 'Ideología y voto en España, 1979-2000', *Revista Española de Ciencia Política*, nº 6, pp. 57-96.
- WATTENBERG, Martin y BRIANS, Craig (1996). 'Negative Campaign Advertising: Demobilizer or Mobilizer',

ANEXO 1: RESUMO DAS SONDAXES PRE-ELECTORAIS

- X: Xornal de Galicia. Empresa: Quadernas Consultoría.
- LR: La Razón. Empresa: NCReport.
- A3: Antena 3 e Onda Cero. Empresa: TNS Demoscopia.
- LVG: La Voz de Galicia. Empresa: Sondaxe.
- LR: La Región. Empresa: Infortécnica.
- P: Público. Empresa: Obradoiro de Socioloxía.
- EIG: El Ideal Gallego. Empresa: Indaga e Obradoiro de Socioloxía.
- SER: Cadena SER. Empresa: Instituto Opina.
- CIS: Centro de Investigacións Sociolóxicas.
- ABC. Empresa: DYM.
- ECC: El Correo Gallego. Empresa: Anova.
- LV: La Vanguardia. Empresa: Noxa.
- EP: El Progreso. Empresa: Obradoiro de Socioloxía.
- FV: Faro de Vigo. Empresa: Ipsos.
- EM: El Mundo. Empresa: Sigma 2.
- EP: El País. Empresa: Metroscopia.

Predicción de escaños para o 1 de marzo segundo diferentes enquisas preelectorais.

Notas

1. O traballo que deu lugar a este artigo realizouse co apoio do programa de axudas á etapa predoutoral do “Plan Galego de Investigación, Innovación e Crecemento 2011-2015”, pertencente á Xunta de Galicia.
2. Co obxectivo de facilitar a lectura referirémonos ao BNG como a un partido político máis e non como a fronte que realmente é.
3. Todas as declaracións traducidas ao español polo autor.
4. Identificaremos as mensaxes positivas –propositivas– cun (p) e as negativas –relativas a carencias alleas– cun (n).
5. De acordo co estudo 2.783, pre-electoral do CIS, estas son as porcentaxes de persoas que non tiñan decidido o seu voto en xaneiro de 2009:

Táboa 4. Porcentaxe de electores indecisos en cada tramo de idade

Menores de 35 anos	42,95%
35-44 anos	41,7%
45-54 anos	41,8%
55-64 anos	32,2%
65 e máis anos	31,1%

Fonte: elaboración propia

6. A portada do 20F de La Voz de Galicia, o diario máis lido da Comunidade, presentaba o seguinte titular: “700 pensionistas pagan quince euros por unha excursión a Portugal e acaban sen esperalo nun mitin de Quintana”.
7. Estas declaracións custaron a Baltar unha querela criminal por parte de Anxo Quintana e da nai dos seus fillos. Baltar dixo, diante do xuíz, que acusara a Quintana sen probas e que aquilo “forma parte da liberdade de expresión” (Suárez, 2009).
8. O titular da noticia, do 25F, coa que La Voz de Galicia acompañaba a foto de Quintana e Rey no iate deste último dicía: “San José atrasa outro mes o acordo para desbloquear a súa débeda por flocos legais”.
O pé de foto dicía:
“O vicepresidente, Anxo Quintana, conversa con Jacinto Rey –o maior adxudicatario individual do concurso eólico da Xunta e propietario da construtora San José– no iate deste último”.
Ao día seguinte, 26F, El Correo Gallego dicía que a foto en cuestión fora publicada orixinalmente no ano 2005.
9. O éxito ou fracaso do encadre ‘Touriño coma un líder próximo’, parte central da campaña do PSOE, pódese medir comparando a valoración cidadá obtida polo seu candidato no estudo preelectoral do CIS, 2.783 e no postelectoral, 2.796. No primeiro deles rexistraba unha valoración de 5,3 puntos sobre 10; no segundo de 4,41. A campaña electoral supuxo unha baixada de 0,89 puntos na valoración de Emilio Pérez Touriño. O fracaso do *frame* do PSOE ou a superación do *frame* del PP sobre aquel é evidente.
10. Anxo Quintana pasa de 4,6 puntos no estudo 2.783 a 3,4 no 2.796, rexistrando unha caída de 1,2 puntos na súa valoración.

BEATRIZ DE OTTO LÓPEZ_(bdeotto@uniovi.es)_Departamento de Economía Cuantitativa, Universidade de Oviedo, España
VERÓNICA CAÑAL-FERNÁNDEZ_(vcanal@uniovi.es)_Departamento de Economía, Universidade de Oviedo, España

O sistema electoral autonómico en Asturias: análise e alternativas

El sistema electoral autonómico en Asturias: análisis y alternativas

Review of Regional Electoral System in Asturias: Consequences and Alternatives

& Resumo: O sistema electoral empregado para a elección dos deputados do parlamento rexional de Asturias é similar ao utilizado nas eleccións xerais en España, aínda que non produce desequilibrios tan notables e persistentes como este. Porén, este sistema caracterizado por unha distribución territorial do voto asimétrica, pode dar lugar a que o partido máis votado obteña menos representantes que o segundo, como aconteceu nas últimas eleccións autonómicas en 2011. O motivo é a acusada diferenza no número de escaños que se elixen en cada unha das tres circunscricións electorais independentes. Canto máis se concentren os votos dun partido nas circunscricións máis pequenas, maior é a súa sobre representación en escaños, e á inversa. Neste traballo se propón unha reforma do sistema electoral que trata de corrixi-la falla de proporcionalidade e, mediante un reparto bi-proporcional, garantir que un partido non obteña menos deputados ca outro con menos votos. Ademais, súxírese a posibilidade de implantar un mecanismo de voto preferencial para desbloquear as listas electorais.

& Palabras clave: Sistema electoral, proporcionalidade, reparto bi-proporcional, voto preferencial

& Resumen: El sistema electoral empleado para la elección de los diputados del parlamento regional de Asturias es similar al utilizado en las elecciones generales en España, aunque no produce desequilibrios tan notables y persistentes como éste. Sin embargo, este sistema caracterizado por una distribución territorial del voto asimétrica, puede dar lugar a que el partido más votado obtenga menos representantes que el segundo, como ocurrió en las últimas elecciones autonómicas en 2011. El motivo es la acusada diferencia en el número de escaños que se eligen en cada una de las tres circunscripciones electorales independientes. Cuanto más se concentren los votos de un partido en las circunscripciones más pequeñas, mayor es su sobrerrepresentación en escaños, y a la inversa. En este trabajo se propone una reforma del sistema electoral que trata de corregir la falta de proporcionalidad y, mediante un reparto bi-proporcional, garantizar que un partido no obtenga menos diputados, que otro con menos votos. Además, se sugiere la posibilidad de implantar un mecanismo de voto preferencial para desbloquear las listas electorales.

& Palabras clave: Sistema Electoral; Proporcionalidad; Reparto Bi-proporcional; Voto Preferencial.

& Abstract: The electoral system used for the election of Deputies of the Asturian regional parliament is very similar to that used in the general elections in Spain, but does not produce so remarkable and persistent imbalances like this latest. However, this system, characterized by an asymmetric spatial distribution of voting, allows that the largest electoral party gets fewer representatives than the second one, as it happened in recent regional elections in 2011. The reason is the sharp difference in the number of seats to be elected in each of the three independent constituencies. The more the votes of a party are concentrated in the smaller constituencies, greater it will be their over-representation in seats, and vice versa. This paper proposes a reform of the electoral system that tries to correct the lack of proportionality and ensure that, a party does not get fewer deputies than other, with fewer votes, through a bi-proportional apportionment. Furthermore, it gets suggest the possibility of implementing a preferential voting mechanism to unlock the electoral lists.

& Key words: Electoral System, proportionality, bi-proportional apportionment, preferential vote

INTRODUCCIÓN

O Principado de Asturias ten un sistema electoral propio para a elección dos membros da Junta General del Principado¹ (Llera Ramo, 1998). A característica distintiva deste sistema é que divide o territorio do Principado de Asturias para as eleccións en tres circunscricións electorais que agrupan varios concellos. Xunto a Murcia, é a única comunidade autónoma peninsular que utiliza como circunscrición electoral zonas inferiores á provincia.

A lei establece que o reparto debe realizarse de forma independente en cada circunscrición electoral correspondendo a cada unha un mínimo inicial de 2 deputados dos 45 a elixir, distribuíndose os 39 restantes entre elas en proporción á súa poboación de dereito (Título III, Art. 12). Ademais, utilízase o método D'Hondt baseado na asignación dos escaños en función dos votos obtidos nas eleccións cunha barreira electoral do 3%, é dicir, calquera candidatura que recibira menos dun 3% dos votos válidos emitidos nunha circunscrición é excluída do reparto de escaños nela.

En consecuencia, a súa representación non é proporcional á súa poboación, senón que as circunscricións menos poboadas ou as que distribúen menos escaños están sobre-representadas a costa da máis poboadas, onde o custo en votos dun escaño é moi superior. Esta característica é común á maioría dos sistemas electorais autonómicos en España e ao empregalo nas eleccións ao Congreso dos Deputados, caracterizado pola acusada diferenza no número de escaños que se elixen nas súas circunscricións (Dieter e Rainer-Olaf, 1985; Montero et al., 1992; Ramírez-González e Márquez-García, 2010).

Nos sistemas proporcionais caracterizados por unha distribución territorial do voto asimétrica, os resultados consistentes en máis votos e menos escaños son posibles. Así ocorreu nas últimas eleccións, celebradas o 22 de maio de 2011, nas que o partido gañador en votos, o PSOE, ten menos deputados na cámara que o segundo, FAC –partido de recente creación, escindido do PP-. O recuento dos votos en urnas nas eleccións de 2007 produciu un resultado similar entre os dous primeiros partidos, entón PP e PSOE. Esta discrepancia desapareceu despois do cómputo dos votos dos residentes ausentes, que favoreceu ao PSOE, o cal resultou gañador tanto en votos como en escaños.

A causa deste desequilibrio está máis relacionada coa diferente magnitude das circunscricións, que xerou certa desproporcionalidade, que co método D'Hondt empregado para o reparto ou outras características do sistema. Noutras palabras, pode ocorrer que dous partidos cun número moi diferente de votos obteñan o mesmo número de escaños cando o número de deputados a elixir é demasiado pequeno.

Neste traballo analízanse os mecanismos a través dos que a agregación dos resultados das circunscricións asturianas pode dar lugar a que un partido que non fora vencedor en termos de votos obteña, cando menos unha pluralidade dos escaños. Ademais, propónse un sistema de repartición bi-proporcional que restablece a proporcionalidade e evita discrepancias entre votos e escaños, é dicir, garante que a ordenación de partidos atendendo aos seus votos coincida coa ordenación segundo o número de deputados que obtén cada un. Esta técnica ten a calidade de asignar o mesmo valor a todos os votos que recibe unha candidatura, con independencia da circunscrición na que se produzan, o cal debilita o argumento do voto útil (Moreno e Oñate, 2004) e incentiva unha estratexia de voto sincero. Tamén se suxire a posibilidade de desbloquear as listas electorais –actualmente pechadas e bloqueadas– mediante un mecanismo denominado de Xuízo Maioritario desenvolvido por Balinski e Laraki (2009). Este mecanismo permite, pero non esixe aos electores valorar ou censurar a

cada candidato da lista da súa elección, co obxecto de dar máis capacidade de decisión e participación crítica aos votantes.

O resto do artigo estrutúrase do modo seguinte. Na sección dúas descríbense os compoñentes do sistema electoral no Principado de Asturias, destacando as súas características. Na sección tres preséntase, de forma resumida, as posibles causas dos desequilibrios rexistrados. A proposta dun método de repartición bi-proporcional con Xuízo Maioritario desenvólvese na cuarta sección. Finalmente, na quinta sección resúmense as principais conclusións obtidas.

O SISTEMA ELECTORAL ASTURIANO

A distribución territorial de escaños: el rateo electoral e a magnitude das circunscricións

O Título III da Lei 14/1986, de 26 de Decembro, divide o territorio do Principado de Asturias para as eleccións nas circunscricións electorais de Centro, Occidente e Oriente. Así mesmo, o Art. 12 da devandita Lei establece como debe calcularse o número de deputados que corresponde a cada unha:

“A Xunta Xeral do Principado componse de corenta e cinco Deputados, correspondendo a cada circunscrición un número inicial de dous Deputados e distribuíndose os 39 restantes entre as mesmas en proporción á súa poboación de dereito, conforme ao seguinte procedemento:

- a) Obtida a cota de repartición que será o resultado de dividir por trinta e nove a cifra total de poboación de dereito de Asturias, adxudícase a cada circunscrición tantos Deputados como resulten, en números enteiros, de dividir a respectiva poboación de dereito pola cota de repartición.
- b) Os Deputados restantes distribúense asignando un a cada unha das circunscricións cuxo cociente resultante da operación prevista no apartado anterior, teña unha fracción decimal maior”.

Así, o cálculo dos deputados de cada circunscrición ten dúas etapas:

- a) Na primeira, asígnanse dous escaños a cada circunscrición;
- b) Na segunda, utilízase o método dos Restos Maiores (método Hare) para distribuír os trinta e nove deputados restantes ás circunscricións en proporción á súa poboación. A cota dunha circunscrición é o resultado de multiplicar o número de postos a repartir, neste caso 39, pola proporción que a poboación da circunscrición representa sobre a poboación total. O método de Restos Maiores asigna inicialmente a cada circunscrición un número de representantes igual á parte enteira da súa cota. Se, como adoita suceder, as cotas non son números enteiros, este cálculo deixa escaños sen asignar, no noso caso dous escaños. Estes deben asignarse até completar a repartición, de un en un e por orde, ás circunscricións cuxas cotas teñen maiores restos decimais (Táboa 1).

Táboa 1. Tamaño das circunscricións co método de Restos Maiores (Hare) con mínimos

	Poboación (persoas)	Primeira etapa	Segunda etapa	Representantes segunda etapa	Total
Circunscrición Central	888.009	2	31,939	31+1	34
Circunscrición Occidental	121.330	2	4,364	4	6
Circunscrición Oriental	75.002	2	2,698	2+1	5
Total provincial	1.084.341	6	37	39	45

Fonte: elaboración propia.

Este método de Restos Maiores parece unha forma natural e sinxela de resolver o problema que expoñen as cotas non enteiras. Con todo, é un método desaconsellable porque non posúe a propiedade de monotonía², é dicir, é posible que algún territorio perda representación cando o número de postos a repartir aumenta, e se repartira co mesmo censo. Este fenómeno coñécese como o *Paradoxo de Alabama*. Tamén poden producirse resultados indesexables, como o descrito polo *Paradoxo da Poboación*: é posible que, sen alterar o número de representantes, se cambia o número de habitantes, un territorio pode perder un representante a favor doutro territorio, mesmo se a poboación do primeiro territorio crece máis que a do segundo. Balinski e Young demostraron en 1982 que todos os métodos de repartición, excepto os métodos do divisor, presentan o *Paradoxo da Poboación*.

A pesar destes inconvenientes e de que algúns investigadores consideran que Restos Maiores non se pode aceptar como método de repartición proporcional debido á súa inconsistencia, foi empregado en varios sistemas electorais e utilízase na actualidade para a repartición dos escaños do Congreso dos Deputados entre as distintas provincias españolas (Urdánoz Ganuza, 2006, 2008).

Como funciona o sistema electoral asturiano? A continuación examinaremos as súas principais características. A poboación de Asturias, segundo datos do INE a 1 de xaneiro de 2010 é de 1.084.341. A súa distribución entre as tres circunscricións electorais é moi desigual (Táboa 2), e está moi concentrada no territorio central. Os 9 municipios máis poboados, incluídos Oviedo e Xixón, aos que corresponde máis do oitenta por cento da poboación asturiana, pertencen á circunscrición Central. As dúas circunscricións laterais, que agrupan a un once e un sete por cento da poboación, respectivamente, están sobre representadas no parlamento rexional, especialmente a Oriental, que conta co 11% dos escaños. Este tipo de repartición non é proporcional, é dicir, os deputados son “máis baratos” nuns sitios que noutros. No noso caso, un deputado da circunscrición central está votado por:

$$\frac{888.009}{34} = 26.117,91$$

votantes, mentres que cada deputado pola circunscrición oriental estáo por:

$$\frac{75.002}{5} = 15.000,40$$

Isto débese non tanto ao método elixido para a repartición dos 39 escanos senón á asignación inicial de dous escanos fixos a cada circunscrición, é dicir, un total de seis deputados quedan excluídos da repartición proporcional, que só afecta aos 39 restantes. Noutras palabras, ao resultado dunha repartición proporcional de 39 deputados súmase unha cantidade fixa de dous postos por circunscrición que reducen a proporcionalidade anterior e causan as diferenzas de representatividade descritas.

Táboa 2. Reparto dos escanos ás circunscricións

	Poboación (persoas)	% sobre o total provincial	% sobre a circunsc. actual	Cota sobre 45 deputados	Nº deputados por circunsc. actual	Cota sobre circunsc. actual
Total provincial	1.084.341					
Circunscrición Central	888.009	81,89	100,00	36,85	34	34,00
Xixón	277.198	25,56	31,22	11,50	34	10,61
Oviedo	225.155	20,76	25,36	9,34	34	8,62
Avilés	84.202	7,77	9,48	3,49	34	3,22
Siero	51.730	4,77	5,83	2,15	34	1,98
Langreo	45.397	4,19	5,11	1,88	34	1,74
Mieres	43.688	4,03	4,92	1,81	34	1,67
Castrillón	22.832	2,11	2,57	0,95	34	0,87
San Martín del Rey Aurelio	18.549	1,71	2,09	0,77	34	0,71
Corvera de Asturias	16.109	1,49	1,81	0,67	34	0,62
Llaviana	14.160	1,31	1,59	0,59	34	0,54
Llanera	13.919	1,28	1,57	0,58	34	0,53
Lena	12.705	1,17	1,43	0,53	34	0,49
Aller	12.582	1,16	1,42	0,52	34	0,48

	Poboación (persoas)	% sobre o total provincial	% sobre a circunsc.	Cota sobre 45 deputados	Nº deputados por circunsc. actual	Cota sobre circunsc. actual
Carreño	11.000	1,01	1,24	0,46	34	0,42
Gozón	10.788	0,99	1,21	0,45	34	0,41
Noreña	5.470	0,50	0,62	0,23	34	0,21
Soto del Barco	4.056	0,37	0,46	0,17	34	0,16
Morcín	2.921	0,27	0,33	0,12	34	0,11
Riosa	2.187	0,20	0,25	0,09	34	0,08
Regueras (As)	2.003	0,18	0,23	0,08	34	0,08
Ribera de Arriba	1.989	0,18	0,22	0,08	34	0,08
Bimenes	1.894	0,17	0,21	0,08	34	0,07
Caso	1.848	0,17	0,21	0,08	34	0,07
Quirós	1.341	0,12	0,15	0,06	34	0,05
Sariego	1.322	0,12	0,15	0,05	34	0,05
Illas	1.004	0,09	0,11	0,04	34	0,04
Sobrescobio	898	0,08	0,10	0,04	34	0,03
Proaza	814	0,08	0,09	0,03	34	0,03
Santo Adriano	248	0,02	0,03	0,01	34	0,01
Circunscrición Occidental	121.330	11,19	100,00	5,04	5	5,00
Cangas del Narcea	14.445	1,33	11,91	0,60	6	0,71
Valdés	13.371	1,23	11,02	0,55	6	0,66
Tineo	11.018	1,02	9,08	0,46	6	0,54
Grado	11.003	1,01	9,07	0,46	6	0,54
Navia	9.085	0,84	7,49	0,38	6	0,45
Pravia	9.012	0,83	7,43	0,37	6	0,45
Salas	5.886	0,54	4,85	0,24	6	0,29
Cudillero	5.763	0,53	4,75	0,24	6	0,28

	Poboación (persoas)	% sobre o total provincial	% sobre a circuncsc.	Cota sobre 45 deputados	Nº deputados por circuncsc. actual	Cota sobre circuncsc. actual
Vegadeo	4.222	0,39	3,48	0,18	6	0,21
Tapia de Casariego	4.121	0,38	3,40	0,17	6	0,20
Franco (El)	4.046	0,37	3,33	0,17	6	0,20
Castropol	3.807	0,35	3,14	0,16	6	0,19
Coaña	3.464	0,32	2,86	0,14	6	0,17
Candamo	2.160	0,20	1,78	0,09	6	0,11
Allande	2.031	0,19	1,67	0,08	6	0,10
Muros de Nalón	1.959	0,18	1,61	0,08	6	0,10
Teverga	1.932	0,18	1,59	0,08	6	0,10
Boal	1.928	0,18	1,59	0,08	6	0,10
Belmonte de Miranda	1.751	0,16	1,44	0,07	6	0,09
Ibias	1.698	0,16	1,40	0,07	6	0,08
Villayón	1.543	0,14	1,27	0,06	6	0,08
Somiedo	1.410	0,13	1,16	0,06	6	0,07
Degaña	1.223	0,11	1,01	0,05	6	0,06
Grandas de Salime	1.036	0,10	0,85	0,04	6	0,05
Taramundi	733	0,07	0,60	0,03	6	0,04
San Tirso de Abres	542	0,05	0,45	0,02	6	0,03
Santa Eulalia de Oscos	501	0,05	0,41	0,02	6	0,02
Illano	465	0,04	0,38	0,02	6	0,02
San Martín de Oscos	433	0,04	0,36	0,02	6	0,02

	Poboación (persoas)	% sobre o total provincial	% sobre a circunsc.	Cota sobre 45 deputados	Nº deputados por circunsc. actual	Cota sobre circunsc. actual
Villanueva de Oscos	388	0,04	0,32	0,02	6	0,02
Pesoz	184	0,02	0,15	0,01	6	0,01
Yernes y Tameza	170	0,02	0,14	0,01	6	0,01
Circunscrición Oriental	75.002	6,92	100,00	3,11	4	4,00
Villaviciosa	14.840	1,37	19,79	0,62	5	0,99
Llanes	13.950	1,29	18,60	0,58	5	0,93
Piloña	7.994	0,74	10,66	0,33	5	0,53
Cangas de Onís	6.756	0,62	9,01	0,28	5	0,45
Ribadesella	6.301	0,58	8,40	0,26	5	0,42
Parres	5.804	0,54	7,74	0,24	5	0,39
Nava	5.635	0,52	7,51	0,23	5	0,38
Colunga	3.778	0,35	5,04	0,16	5	0,25
Cabrales	2.253	0,21	3,00	0,09	5	0,15
Ribadedeva	1.865	0,17	2,49	0,08	5	0,12
Peñamellera Baja	1.326	0,12	1,77	0,06	5	0,09
Cabranes	1.080	0,10	1,44	0,04	5	0,07
Amieva	805	0,07	1,07	0,03	5	0,05
Onís	797	0,07	1,06	0,03	5	0,05
Ponga	678	0,06	0,90	0,03	5	0,05
Peñamellera Alta	607	0,06	0,81	0,03	5	0,04
Caravia	533	0,05	0,71	0,02	5	0,04

Fonte: elaborado a partir das cifras oficiais de Poboación resultantes da revisión do Padrón municipal a 1 de xaneiro de 2010. INE.

O obxectivo do lexislador era o de asegurar polo menos dous representantes a cada territorio e, ao mesmo tempo, conseguir que a representación sexa “proporcional á poboación de dereito”, pero o procedemento establecido sacrifica o segundo obxectivo

ao fixar un mínimo previo que se exclúe da repartición proporcional. É posible, con todo, alcanzar ambos os obxectivos se se inviste a orde do proceso. Isto é, asignaríanse os 45 escanos segundo o método Restos Maiores. Se algunha circunscrición non obtivese polo menos dous representantes, utilizaríase unha repartición proporcional con mínimos, é dicir, asígnanse dous representantes á devandita circunscrición e os 43 restantes utilizando o Método Restos Maiores. Así se conservaría mellor a proporcionalidade orixinal que co procedemento actual.

Neste caso, abundan aproximadamente 24.000 electores para elixir un deputado, é dicir, o voto dun cidadán de cada unha das tres circunscricións ten, en termos de representación parlamentaria, un valor similar (Táboa 3).

Táboa 3. Tamaño das circunscricións co método de Restos Maiores (Hare)

	Poboación (persoas)	Escanos	Restos	Total	Votos por deputado
Circunscrición Central	888.009	36,852	36+1	37	24.000,24
Circunscrición Occidental	121.330	5,035	5	5	24.266,00
Circunscrición Oriental	75.002	3,113	3	3	25.000,67
Total provincial	1.084.341	44	45	45	

Fonte: elaboración propia.

A FÓRMULA ELECTORAL E AS BARREIRAS DE ENTRADA

Métodos dos divisores

A elección dos representantes do Congreso dos Deputados en España, ou do Parlamento dentro de cada Comunidade Autónoma presenta problemas de asignación proporcional: a repartición do total dos escanos do Parlamento por provincias e, dentro de cada provincia, a posterior repartición dos correspondentes escanos entre os partidos políticos concorrentes (Márquez e Ramírez, 1998; Urdániz Ganuza, 2007).

Supoñamos que hai que repartir unha cantidade de escanos E entre n formacións políticas a partir do número de votos v_1, v_2, \dots, v_n que recibe cada partido. Se e_1, e_2, \dots, e_n representa o número de escanos asignados aos partidos $1, 2, \dots, n$ un método de asignación proporcional determina os números enteiros e_1, e_2, \dots, e_n de modo que os cocientes

$$\frac{e_1}{v_1}, \frac{e_2}{v_2}, \dots, \frac{e_n}{v_n} \text{ sexan o máis parecidos entre si.}$$

Se definimos as cotas c_1, c_2, \dots, c_n asociadas ao número de votos v_1, v_2, \dots, v_n como a parte do número de escanos proporcional ao número de votos

$$c_i = \frac{v_i}{v_1 + v_2 + \dots + v_n} E = \frac{v_i}{V} E \quad (1)$$

e se estas cotas fosen números enteiros, que necesariamente suman E , non habería ningún problema xa que a solución sería $e_i = c_i$ xa que os cocientes

$$\frac{e_i}{v_i} = \frac{E}{V}, \text{ onde } V = v_1 + v_2 + \dots + v_n \text{ sería o total de votos.}$$

En xeral, como as cotas non son números enteiros e non podemos asignar fraccións de escanos, xorde o problema do reparto. Unha solución ao problema de asignación proporcional enteira consistirá en encontrar uns números enteiros e_1, e_2, \dots, e_n próximos ás cotas e que sumen E .

Os distintos métodos de asignación proporcional difiren na forma en que asignan un número enteiro de escanos a candidaturas con cotas non enteiras (Pombais-Bautista e Ramírez-González, 2003). En concreto, os métodos dos divisores difiren en función do criterio divisor que se utilice, é dicir, diferéncianse na elección do decimal que caracteriza a cada un deles. Dada a ausencia de transparencia que caracteriza ás fórmulas de divisor xa que non se sabe con claridade que é o que estamos a facer cando achamos, por exemplo, a repartición que realiza D'Hondt para un determinado escrutinio, Gallagher (1991, 1992) desenvolve unha estratexia que converte as fórmulas con mecanismo de divisor en fórmulas con mecánica de cota e restos. Isto implica que cada sucesión de divisores efectúa unha repartición mediante un prezo por escano (cota) e un criterio de redondeo (para os restos), repartindo exactamente os E escanos a asignar.

O Art. 13 da Lei establece que a atribución de escanos ás distintas candidaturas calcúlase aplicando o método D'Hondt³ en cada circunscrición, despois de excluír as candidaturas que non alcanzaran, polo menos, o 3% dos votos válidos emitidos na circunscrición.

O método D'Hondt ou dos divisores naturais é un método de repartición proporcional que busca o menor prezo posible que asigna os E escanos sen ter en conta os restos, polo tanto, beneficiará aos grandes partidos, posto que os pequenos non alcanzan ese prezo e ademais o seu resto non é tido en conta. Caracterízase por redondear as cotas á súa parte enteira. Así, repártese un número de postos igual á suma das partes enteiras das cotas, e, polo tanto, menor que o número de deputados a elixir. Por iso, é necesario buscar un factor co que multiplicar todas as cotas de maneira que a suma das partes enteiras de tales produtos sexa igual ao número de postos que deben ser asignados. Neste caso, o factor corrector é sempre maior ca un.

A continuación preséntase a asignación que resultaría de aplicar aos datos das eleccións autonómicas de 2011 obtidos na circunscrición occidental (6 escanos) a regra D'Hondt.

En primeiro lugar ordénanse os resultados electorais de maior a menor e calcúlase a porcentaxe de cada un sobre o total de votos válidos, tendo en conta os votos en branco. En segundo lugar descártanse as candidaturas que non alcanzan a porcentaxe mínima e constrúese a Táboa 4 con tantas columnas como número de escanos a repartir. Complétanse as columnas dividindo os votos de cada candidatura entre 1, 2, 3, 4, 5 e 6, neste caso. Os deputados adxudícanse a cada un dos seis coeficientes maiores, en orde decrecente. Desta

forma queda configurada a repartición entre cada candidatura: dous deputados para cada un do tres partidos maioritarios, PSOE, PP e FAC. O prezo por escano (cota) é de 9.203 votos, xa que este é o cociente máis pequeno do seis marcados en negra e o criterio de redondeo (restos) de D'Hondt es 1 (Táboa 5).

Táboa 4. Resultado de aplicar o método D'Hondt

Candidaturas	Votos	% válido	votos/1	votos/2	votos/3	votos/4	votos/5	votos/6	Reparto
PSOE	26.975	36,40	26.975(1)	13.487,50(4)	8.991,67	6.743,75	5.395,00	4.495,83	2
PP	18.538	25,02	18.538(2)	9.269,00(5)	6.179,33	4.634,50	3.707,60	3.089,67	2
FAC	18.406	24,84	18.406(3)	9.203,00(6)	6.135,33	4.601,50	3.681,20	3.067,67	2
IU-LOS VERDES	5.814	7,85	5.814	2.907,00	1.938,00	1.453,50	1.162,80	969,00	0
Votos válidos	74.098*	100,00							0

Fonte: elaborado a partir dos datos publicados polo Ministerio do Interior. Subsecretaría. Dirección Xeral de Política Interior 2011.

*O número total de votos válidos inclúe os votos dos 16 partidos políticos existentes en Asturias.

Táboa 5. Resultado de aplicar o método D'Hondt: prezo por escano e redondeo

Candidaturas	Votos	Entre 9.203	Escanos iniciais	Resto	Criterio de redondeo: supera ou iguala a 1?	Total
PSOE	26.975	2,93	2	0,93	no	2
PP	18.538	2,01	2	0,01	no	2
FAC	18.406	2,00	2	0	no	2
IU-LOS VERDES	5.814	0,63	0	0,63	no	0

Fonte: elaborado a partir dos datos publicados polo Ministerio do Interior. Subsecretaría. Dirección Xeral de Política Interior 2011.

Como se pode observar, este método favorece os partidos maioritarios. Este efecto, combinado co pequeno tamaño das circunscricións laterais e a infra representación da central concede unha prima de representación a estes partidos.

Os argumentos en contra deste sistema de repartición actual son os seguintes: en primeiro lugar, os votos aos partidos que non alcanzan representación nas circunscricións pequenas non teñen ningún efecto na repartición, xa que fai falta unha porcentaxe de votos moi elevada para obter un escano e se non se alcanza, eses votos insuficientes quedan sen representación.

Esta baixa proporcionalidade escanos/votos supón ademais unha chamada ao “voto útil” nas circunscricións pequenas que favorece aos partidos maioritarios. En segundo lugar, os partidos pequenos que só poden aspirar a obter representación na circunscrición central fano precisamente naquela na que maior é o custo (en votos) dun escano, xa que é aquí onde hai menos deputados por elector.

O argumento a favor é que ao contribuír á formación de maiorías, pode evitar unha excesiva atomización do parlamento e facilitar a gobernabilidade.

Outro método é o denominado Webster, Sainte Laguë ou de divisores impares (Táboa 6). Utiliza o redondeo estándar ao enteiro máis próximo, é dicir, cara arriba se a parte decimal é superior a 0,5 e cara abaixo en caso contrario. O criterio de redondeo de Adams é cero; o método de Dean redondea cara arriba só se a cota está por encima da media harmónica dos dous enteiros máis próximos; o método de Hill-Huntington redondea cara arriba as cotas que exceden a media xeométrica dos enteiros máis próximos e emprégase actualmente para determinar o número de representantes que corresponden a cada Estado dos EEUU na Cámara dos Representantes.

Táboa 6. Resultado de aplicar o método de Sainte Laguë

Candidaturas	Votos	% válido	votos/1	votos/3	votos/5
PSOE	26.975	36,40	26.975(1)	8.991(4)	5.395
PP	18.538	25,02	18.538(2)	6.179(5)	3.707
FAC	18.406	24,84	18.406(3)	6.135(6)	3.681
IU-LOS VERDES	5.814	7,85	5.814	1.938	1.162
Votos válidos	74.098	100			

Fonte: elaborado a partir dos datos publicados polo Ministerio do Interior. Subsecretaría. Dirección Xeral de Política Interior 2011.

Na práctica, o criterio de redondeo é indiferente: dado un prezo por escano, dá igual que se redondee mediante o método dos Restos Maiores (fórmulas de cota) ou que se utilice como criterio un decimal concreto (fórmulas de divisor), xa que o resultado sempre será o mesmo. O motivo é que, dado un determinado prezo, quedarán x escanos sen asignar. A única diferenza é que con Restos Maiores (Táboa 7) redondéanse os x maiores mentres que coas fórmulas de divisor o método consegue que sexan exactamente x os partidos que superan co seu resto o decimal marcado polo criterio de redondeo. Ademais, tamén varía o prezo por escano a partir do cal se procede á repartición (Urdánoz Ganuza, 2007).

Táboa 7. Resultado de aplicar o método dos Restos Maiores

Candidaturas	PSOE	FAC	PP	IU-LOS VERDES	TOTAL
Votos	26.975	18.538	18.406	5.814	74.098
% votos	36,40	25,02	24,84	7,85	100
Cotas	2,18	1,50	1,49	0,47	6
Restos	0,18	0,50	0,49	0,47	
Cota inferior	2	1	1	0	4
Reparto restos maiores	0	1	1	0	2
Asignación final	2	2	2	0	6

Fonte: elaborado a partir dos datos publicados polo Ministerio del Interior. Subsecretaría. Dirección Xeral de Política Interior 2011.

As barreiras de entrada

A porcentaxe mínima evita unha excesiva fragmentación, outorgando unha maior representación ás candidaturas con máis respaldo nas urnas. Esta porcentaxe é irrelevante nas circunscricións occidental e oriental nas que o número de deputados que se elixen é moi pequeno e, por tanto, o número de votos necesario para alcanzar a barreira é insuficiente para obter representación na repartición. Noutras palabras, nas circunscricións occidental e oriental un número mínimo de votos igual ao 3% do censo correspóndense con cotas⁵ do 0,18 e 0,15 respectivamente, que están moi lonxe dos valores que permiten obter un escano (0,67 e 0,42, respectivamente). A barreira pode ser efectiva na circunscrición central, na que se elixen 34 deputados e onde a cota dun partido cun número de votos igual ao 3% do censo é de 1,02, suficiente para obter polo menos un representante, pero dificilmente para obter dous. Por tanto, é pouco probable que a barreira produza o tipo de descontinuidade indesexable que aparece cando é demasiado elevada, de maneira que cando un partido a alcanza obtén dous ou máis representantes, pero un voto por baixo dese valor supón perder toda posibilidade de representación. A experiencia histórica parece confirmar que o nivel da barreira é razoable, pois só foi efectiva en dúas ocasións; en 1983, deixando fose da repartición ao CDS por menos de 100 votos, e en 2011, nas que o partido excluído foi UPyD por case 600.

A barreira mínima é máis probable que sexa decisiva se se considera un escenario hipotético no que a provincia de Asturias constitúe unha única circunscrición a efectos do parlamento rexional. Neste caso, a cota correspondente á barreira sería de 1,35, que, dependendo do resto de resultados e do método de repartición elixida, pode dar lugar a dous escanos, producindo así unha descontinuidade como a descrita anteriormente, é dicir, pode ocorrer que un partido con menos votos dos necesarios para alcanzar a porcentaxe mínima quede excluído aínda que a súa cota lle permitise obter dous representantes. Isto poderíase evitar eliminando a barreira e establecendo, no seu lugar, un número de votos a restar aos resultados de todos os partidos. O valor ideal deste número debe fixarse atendendo á poboación e á participación, e é, en xeral, inferior ao que resulta de calcular o 3% sobre o total de votos válidos. Aínda que deste xeito lógrase evitar o salto non desexado, aumenta

a desigualdade na repartición, xa que este procedemento prexudica máis ás candidaturas menos votadas: o efecto proporcional de restar unha cantidade fixa doutra é maior canto menor sexa a cifra que se minorara.

DESAXUSTES, PARADOXOS E EFECTOS PERVERSOS DO SISTEMA DE REPARTO

Ademais dunha prima implícita á gobernabilidade, o efecto conxunto dos elementos descritos (tamaño e falta de proporcionalidade nas circunscricións e método D'Hondt) posibilita que se produzan resultados paradoxais e pouco desexables, como o rexistrado nas últimas eleccións autonómicas en maio de 2011, na que o partido máis votado, PSOE, obtivo un escano menos que o segundo, FAC. Isto mesmo case sucede nas eleccións de 2007, con PP e PSOE como protagonistas, de non ser porque o cómputo dos votos dos residentes ausentes (CERA) reverteu a discrepancia que se rexistrou no reconto dos votos nas urnas.

Este tipo de desequilibrios entre votos e escanos son inxustos, e especialmente graves cando, como sucede actualmente en Asturias, ningún dos partidos implicados ten unha maioría suficiente e é necesario o apoio ou a abstención doutras forzas políticas para formar un goberno. Parece que existe unha tendencia crecente a considerar como mellor solución a dun goberno en minoría á lista máis votada. Pero, que ocorre cando esta obtén menos deputados que a segunda?

No caso extremo no que só se elixe un representante para un territorio, só haberá un partido gañador, e este pódese ser co 100% dos votos ou só co 51%. O resultado da elección -que se resume na designación dun único partido gañador- non reflicte se a vitoria obtida foi ampla ou por unha pequena diferenza de votos.

Dun modo similar, pero menos extremo, a repartición dos 6 deputados da circunscrición Occidental pode ocultar grandes diferenzas de voto que non se reflicten na asignación de escanos. Se se utiliza como exemplo de aplicación do método D'Hondt os datos analizados de 2011, a repartición foi de 2 deputados para PSOE, PP e FAC. Aínda que o número de votos destes dous últimos partidos foi moi similar (véxase Táboa 4, 18.538 e 18.406, respectivamente), o PSOE recibiu un número de votos un 46% superior ao segundo partido máis votado que non tiveron ningún reflexo no resultado. Por exemplo, 211 votos máis terían outorgado ao PSOE un terceiro representante.

Este tipo de desequilibrios, que se producen tamén noutros parlamentos rexionais e na elección dos membros do Congreso dos Deputados, atribúense ao método D'Hondt. Con todo, é fácil comprobar que a orixe destes desaxustes tamén está na magnitude das circunscricións e na repartición independente en cada unha delas, é dicir, os votos que non dan lugar a un escano nunha circunscrición son votos perdidos que non teñen ningunha influencia na repartición (Monroe e Rose, 2002). Cando a suma destes "votos inútiles" nas distintas circunscricións difire para distintos partidos pode ocorrer que un partido obteña menos escanos que outro con menos votos. Como se viu anteriormente, as eleccións autonómicas de 2011 en Asturias son un bo exemplo que mostra que outros métodos de repartición (Webster, Restos Maiores, etc.) producen o mesmo resultado e, por tanto, as mesmas discrepancias entre votos e escanos, e que para que estas se dean é abondo cun número de circunscricións tan pequeno como as tres que existen en Asturias.

En xeral, cando se elixe un número pequeno de representantes é posible que o resultado da repartición, aínda sendo proporcional e axustado a un método razoable, non reflicta as diferenzas de votos entre os distintos partidos. En efecto, se na circunscrición oriental a

proporcionalidade aproxímase a un 92%, na central apenas supera o 84%. Dito doutro xeito, a proporcionalidade na circunscrición oriental é un 5,45 e un 7,50 por cento maior que nas circunscricións occidental e central (Táboa 8).

**Táboa 8. Índice de proporcionalidade de Rose⁶
e índice de desproporcionalidade de Gallagher⁷**

Circunscrición	Rose	Gallagher
Oriental	91,59	9,94
Occidental	86,14	10,30
Central	84,09	12,04

Fonte: elaboración propia.

PROPOSTA DE REFORMA DO SISTEMA ELECTORAL

Co fin de restablecer a proporcionalidade e garantir un equilibrio entre votos e escaños para todos os partidos, propónse un sistema de repartición bi-proporcional que consegue asignar unha representación determinada tanto aos partidos como ás circunscricións (GIME, 2008a, 2008b, 2009). Este método foi introducido a finais dos anos 80 por Balinski e Demange (1989) e foi aplicado por primeira vez en Zúric en 2006.

Coa bi-proporcionalidade trátase de conseguir unha dupla proporcionalidade: para as circunscricións, cuxo tamaño é función do seu número de habitantes e para os partidos, cuxo número total de escaños é en función dos seus votos totais.

O seu funcionamento pode explicarse en varias etapas. Na primeira, determínase o número de escaños que debe recibir cada partido en cada circunscrición. Para iso propónse o método de Sainte-Laguë ou de axuste ao enteiro máis próximo -que é consistente e non conduce a paradoxos- fronte ao dos Restos Maiores empregado actualmente. Aplicado sobre a poboación actual este método asignaría 5, 37 e 3 deputados ás circunscricións Occidental, Central e Oriental -en lugar dos 6, 34 e 5 actuais-, de modo que non é necesario realizar ningún axuste para que todas teñan polo menos dous representantes. O resto do proceso é independente da repartición de representantes que se realizou nesta primeira fase, polo que podería manterse a distribución actual.

Na segunda etapa determínase a composición por cores da Xunta. O proceso de recuento de votos realízase como ata agora, é dicir, rexistrando os votos de cada candidatura en cada circunscrición de forma independente. Porén, para determinar o número de deputados totais que corresponden a cada partido na cámara agréganse estes datos coma se procedesen dunha única circunscrición. Esta é a primeira e máis notable diferenza co sistema actual, e garante que todos os votos emitidos en calquera dos territorios contribúen con igual peso á determinación da composición do parlamento rexional. A repartición realízase sobre estes datos globais e aplicando o método que se prefira. A nosa recomendación é manter nesta etapa o método D'Hondt, porque facilita a gobernabilidade e penaliza a fragmentación de partidos, dificultando unha excesiva atomización do parlamento. Tamén é conveniente nesta etapa fixar unha barreira de entrada que, polo número de deputados a elixir, 45, debe ser unha barreira continua que evite que unha diferenza dun voto, máis ou menos, poida cambiar o resultado dun partido en máis dun escano. Neste caso, aplícase unha barreira que se obtén restando ao total de votos de

cada candidatura unha cantidade igual ao 1,5% dos votos válidos a candidaturas. Isto produce un resultado semellante ao de fixar un limiar sobre os votos válidos que establece o sistema actual, pero evitando o salto que supoñen ese tipo de barreiras descontinuas.

Neste punto xa se coñece cantos deputados corresponden a cada circunscrición -en proporción á súa poboación- e cantos a cada partido -en proporción aos votos que reciben-. Só queda determinar como se distribúen os representantes de cada partido entre as tres circunscricións en proporción aos votos que obtívase a candidatura en cada un dos tres territorios. Para obter esta esta proporcionalidade propónse redondear as fraccións mediante o método de Sainte-Laguë por ser imparcial, de forma que non dá vantaxe aos candidatos dun mesmo partido que pertencen a circunscricións grandes fronte aos que pertencen a circunscricións pequenas e viceversa. Desaconséllase o método D'Hondt nesta etapa porque beneficiaría aos candidatos que reciben máis votos só por pertencer á circunscrición máis poboada, en prexuízo dos seus compañeiros de partido nas circunscricións laterais.

A repartición bi-proporcional ofrece unha solución única, é dicir, establece dun modo non ambiguo cantos deputados de cada partido e cada circunscrición deben compoñer o parlamento. O seu desenvolvemento técnico está resolto, aínda que require cálculos numéricos complicados que, en xeral, non poden resolverse sen axuda dun programa informático de certa complexidade. O programa BAZI, deseñado na Universidade de Hamburgo polo grupo de F. Pukeisheim, ofrece un algoritmo de uso público capaz de resolver calquera repartición bi-proporcional.

En resumo, o método garante que a representación dos territorios e dos partidos na Cámara sexa proporcional á súa poboación e aos seus votos, respectivamente. Con todo, a distribución por partidos nunha circunscrición non é, en xeral, proporcional aos seus votos nesa circunscrición -como si o é no sistema actual-. No entanto, isto non é un problema xa que non existen en Asturias órganos de goberno asociados ás distintas circunscricións, senón que todos os deputados elixidos forman parte da Xunta Xeral en igualdade de condicións, onde si se alcanza unha distribución xusta tanto de territorios como de partidos.

Unha preocupación común entre os electores é a escasa ou nula flexibilidade do sistema actual, con listas pechadas e bloqueadas que impiden ao votante manifestar preferencias por algúns candidatos ou o seu rexeitamento -ou mesmo o seu desexo de veto- a outros. O uso de listas abertas é, de feito, unha das principais reivindicacións do Movemento 15M e da plataforma Democracia Real Xa, que recentemente reavivaron o debate sobre a necesidade dun cambio nos sistemas electorais que os faga máis xustos, representativos e participativos.

Neste traballo propónse a adopción do método de Xuízo Maioritario (ou Mellor Mediana) desenvolvido por Balinski e Laraki (2009), que mantén as listas pechadas, pero desbloqueadas, de forma que o elector ten a facultade de expresar unha valoración -elixida entre varias opcións que poderían ser cualificativos do tipo excelente, moi bo, aceptable, inadecuado, rexeitable, descoñecido, ou outros sinxelos e similares- sobre cada un dos candidatos da lista que decide votar. Esta é unha opción voluntaria, e non un requisito para o voto, que será igualmente válido se se deixan en branco as casas referidas á valoración dos candidatos. É importante que os cualificativos sexan claros e estean ordenados, ben de mellor a peor ou á inversa. E desaconséllase o uso de valoracións numéricas que poden inducir a erro; é común que os electores confundan unha valoración dun candidato nunha escala, por exemplo, de 0 a 10, co posto que o votante desexa asignar ao candidato na lista. Así, un votante pode valorar a un candidato cun 3 (un suspenso) cando a súa intención era manifestar que é o terceiro que mellor valora.

No recuento dos votos computarase o número de veces que un candidato recibe cada cualificación posible. Os candidatos de cada partido en cada circunscrición ordénanse segundo a súa cualificación mediana, é dicir, a cualificación na metade da distribución de valoracións porque é menos manipulable que a media no sentido de que é menos sensible aos votos extremos. Por exemplo, un candidato cuxas valoracións sexan na súa maioría moi negativas (un gran número de cualificacións de “rexeitable” na escala proposta), un voto que asigne a este candidato a mellor cualificación posible, “excelente”, mellora a súa mediana -desprazándoa un posto cara arriba-, pero só na mesma medida que unha cualificación como “inaceptable”, que é só un grao mellor que a súa mediana. Con todo, a súa media melloraría moito máis coa primeira valoración que coa segunda, o que o emprego da media outorgaría a un votante cunha valoración moi pouco frecuente un peso excesivo no resultado.

Os empates entre dous candidatos con igual mediana resolveranse a favor daquel que teña un maior número de valoracións superiores a esta. A orde dos candidatos resultante deste criterio será a de asignación dos escaños que obtivese o partido ao que pertencen na circunscrición. Polo tanto, o sistema de valoracións non altera a composición por partidos nin por territorios do parlamento, pero si permite aos electores influír na elección dos nomes dos candidatos de cada partido en que reciben acta de deputado en cada circunscrición.

CONCLUSIÓNS

Nunha sociedade democrática a xustiza e representatividade dos seus sistemas electorais son aspectos de enorme importancia; non só por canto son decisivos para a lexitimidade dos seus órganos governativos, senón tamén en tanto que son reflexo dunha boa administración e, en definitiva, dun bo funcionamento da comunidade á que afecte. Na elección dun sistema electoral é necesario que, ademais dos obxectivos xerais de representatividade, xustiza, imparcialidade, se teñan en conta peculiaridades históricas ou culturais cuxa importancia pode ser decisiva.

Asturias, por ser unha Comunidade Autónoma uniprovincial, constitúe unha única circunscrición para as eleccións do Congreso dos Deputados. Con todo, a efectos da elección dos representantes autonómicos na Xunta Xeral do Principado o territorio divídese en tres circunscricións de tamaño moi desigual cuxa representación non é proporcional á súa poboación. Isto non produce desaxustes na representación dos partidos tan notables e persistentes como os que se dan no Congreso dos Deputados. No entanto, produciu nas eleccións de 2011 unha rechamante discrepancia entre os votos e os escaños dos dous partidos máis votados. Este desequilibrio ten a súa causa nunha estrutura de circunscricións que foi moi discutida, especialmente polos partidos medianos, que senten prexudicados polo premio implícito aos partidos grandes que produce a división territorial, prima que se suma á que se deriva da elección do método D`Hondt para a repartición.

Neste traballo propónse unha reforma do sistema electoral composta de tres elementos principais. Primeiro, un cambio no sistema de repartición dos escaños ás circunscricións para que sexa proporcional á poboación. Segundo, unha repartición bi-proporcional que garanta a dupla proporcionalidade dos territorios e os partidos en función da súa poboación e dos seus votos, que produza unha maior equidade na valoración dos votos dos electores, con independencia do territorio no que residan, e, sobre todo, que imposibilite a aparición de desequilibrios na representación. E terceiro, un procedemento que desbloquea as listas e permite unha participación máis crítica e activa dos electores na elección dos seus representantes.

A principal vantaxe da bi-proporcionalidade é que se trata dun método para efectuar reparticións dobremente proporcionais (a partidos e circunscricións); polo tanto, é un

método que fai a repartición proporcional de forma simultánea en todas as circunscricións á vez. Trátase dunha proporcionalidade moito máis elevada que cando se realiza circunscrición a circunscrición por separado. É dicir, este tipo de repartición responde ao que se establece no artigo 68 da Constitución mellor que o fai o sistema electoral actual.

AGRADECEMENTOS

Agradecemos os valiosos comentarios e suxestións das Dras. Amelia Bilbao Terol e Mar Arenas Parra e o financiamento recibido a través do proxecto ECO2011-26499 do Ministerio de Educación, Cultura e Deporte de España.

BIBLIOGRAFÍA

- BALINSKI, Michel L., y DEMANGE, Gabrielle (1989): "An axiomatic approach to proportionality between matrices", *Mathematics of Operations Research*, 14(4): 700-719.
- BALINSKI, Michel L., y LARAKI, Rida (2009): "Majority Judgment: Measuring, Ranking and electing", *Public Choice*, 151(3-4): 807-810.
- BALINSKI, Michel L., y YOUNG, H. Peyton (1982): *Fair Representation: Meeting the Ideal of One Man One Vote*, Yale University Press, New Haven, CT.
- DIETER, Nohlen y RAINER-OLAF, Schultze (1985): "Los efectos del sistema electoral español sobre la relación entre sufragios y escaños. Un estudio con motivo de las elecciones a cortes de octubre de 1982", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 30: 179-200.
- GALLAGHER, Michael (1991): "Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems", *Electoral Studies*, 10(1): 33-51.
- GALLAGHER, Michael (1992): "Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities", *British Journal of Political Science*, 22: 469-96.
- GIME (2008a): *Propuesta de modificación del sistema electoral. Informe GIME'08*, Grupo de Investigación en Métodos Electorales, Universidad de Granada.
- GIME (2008b): *Reparto biproporcional de escaños. Complemento al Informe GIME'08*, Grupo de Investigación en Métodos Electorales, Universidad de Granada.
- GIME (2009): *Un Sistema Electoral ecuaníme para el Congreso de los Diputados. Informe GIME'09*, Grupo de Investigación en Métodos Electorales, Universidad de Granada.
- LLERA RAMO, Francisco J. (1998): "Los rendimientos de los sistemas electorales de las comunidades autónomas: el predominio del bipartidismo imperfecto", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 82: 127-157.
- MÁRQUEZ, Mª Luisa y RAMÍREZ-GONZÁLEZ, Victoriano (1998): "The Spanish Electoral System. Proportionality and Governability", *Annals of Operation Research*, 84(0): 45-59.
- MONROE, Burt y ROSE, Amanda (2002): "Electoral Systems and Unimagined Consequences: Partisan Effects of Districted Proportional Representation", *American Journal of Political Science*, 46(1): 67-89.
- MONTERO, José R., LLERA, Francisco, J. y TORCAL, Mariano (1992): "Sistemas electorales en España: una recapitulación", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 58: 7-56.
- MORENO, Cristina y OÑATE, Pablo (2004): "Tamaño del distrito y voto estratégico en España", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 107: 123-151.
- PALORMARES-BAUTISTA, Antonio y RAMÍREZ-GONZÁLEZ, Victoriano (2003): "Thresholds of the Divisor Methods", *Numerical Algorithms*, 34: 405-415.
- RAMÍREZ-GONZÁLEZ, Victoriano y MÁRQUEZ-GARCÍA, Ana (2010): "Un sistema electoral ecuaníme para el Congreso de los Diputados", *Revista Española de Ciencia Política*, 24: 139-160.
- URDÁNOZ GANUZA, Jorge (2006): "Medición de la desproporcionalidad electoral: una crítica a los Mínimos Cuadrados", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 115: 257-295.
- URDÁNOZ GANUZA, Jorge (2007): "La teoría de los precios: una explicación sistemática para las fórmulas electorales proporcionales", *Revista Española de Ciencia Política*, 17: 113-154.
- URDÁNOZ GANUZA, Jorge (2008): "Umbral de representación y proporcionalidad", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 121: 133-166.

Notas

- 1 A Lei que regula o proceso electoral é a 14/1986, de 26 de Decembro, sobre réxime de eleccións á Xunta Xeral do Principado de Asturias desenvolve as previsións estatutarias conforme ás peculiaridades da Comunidade Autónoma, dentro do marco establecido na disposición adicional primeira da Lei Orgánica 5/1985, de 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeneral, modificada pola Lei 3/1991, de 25 de marzo.
- 2 Esta propiedade asegura que se aumentan os elementos a repartir, os beneficiarios da repartición obterán sempre igual ou maior cantidade que a que percibían antes.
- 3 Tamén coñecido como de Jefferson en EEUU e Hagenbach-Bichoff en Austria.
- 4 Hai electores que non se resignan a que o seu voto “non serva para nada” e decídense polo “voto útil”.
- 5 En ausencia de voto en branco, estas cotas poden interpretarse como o número de escanos que lle corresponderían a esa candidatura se os escanos non foran indivisibles e o reparto fora exactamente proporcional ao número de votos.
- 6 O índice de Rose (1984) calcúlase sumando as diferenzas absolutas entre as porcentaxes de voto e escanos de cada partido, dividíndoas entre dous e restándoas de 100. O índice oscila entre 0 (mínima proporcionalidade) e 100 (máxima proporcionalidade).
- 7 O índice de desproporcionalidade de Gallagher (1991) calcúlase sumando as diferenzas ao cadrado entre as porcentaxes de votos e escanos de cada partido, dividíndoas entre dous e achando a raíz cadrada. O índice oscila entre 1 (mínima desproporcionalidade) e 100 (máxima desproporcionalidade).

JESÚS AMADOR VALDÉS DÍAZ DE VILLEGAS_(jesus.valdes@ibero.mx)_Departamento de Estudios Empresariais, Universidade Iberoamericana, México

Economía política da crise na globalización

Economía política de la crisis en la globalización

Political Economy of the Crisis in the Globalization

🔗 Resumo: Coa crise puxéronse de relevo inconsistencias da teoría neoliberal monetarista, que se presentou como novo paradigma de política económica. Este novo paradigma situou ao mercado como único factor de asignación de recursos, sen terse en conta ao Estado, que constitúe o único elemento do sistema económico que permite o establecemento do marco xurídico institucional e que é factor de redistribución de recursos para evitar a desigualdade implícita dentro da igualdade do mercado. A crise ten demostrado que segue a ser un proceso violento de restablecemento do equilibrio, que rectifica as desigualdades xeradas polos mercados.

🔗 Palabras clave: Crise, políticas económicas, crecemento económico, comercio internacional, Economía mundial

🔗 Resumen: Con la crisis se puso de relieve inconsistencias de la teoría neoliberal monetarista, que se presentó como nuevo paradigma de política económica. Este nuevo paradigma situó al mercado como único factor de asignación de recursos, sin tenerse en cuenta al Estado, que constituye el único elemento del sistema económico que permite el establecimiento del marco jurídico institucional y que es factor de redistribución de recursos, para evitar la desigualdad implícita dentro de la igualdad del mercado. La crisis, ha demostrado, que sigue siendo un proceso violento de restablecimiento del equilibrio, que rectifica las desiguales generadas en los mercados.

🔗 Palabras clave: Crisis, políticas económicas, crecimiento económico, comercio internacional, Economía mundial.

🔗 Abstract: The crisis highlighted inconsistencies of neoliberal monetarist theory, which was presented as a new paradigm of economic policy. This new paradigm market stood as the sole factor allocation, without regard to the state, which is the only element of the economic system that allows the establishment of the institutional and legal framework that is a factor of redistribution of resources, to avoid unequal equality implied by the market. The crisis has shown, it is still a violent process of restoring balance, correcting the unequal generated in markets.

🔗 Key words: Crisis, economic policies, economic growth, international trade, global economy

INTRODUCCIÓN

A economía real entra en crise estrutural, cando a estrutura produtiva da sociedade se ve freada polo seu mecanismo de funcionamento, feito que se pon en evidencia no aumento do desemprego, esgotamento dos instrumentos utilizados e nunha superabundancia de produtos. Se se produce un incremento da produción mundial e non medra a demanda global, concentrada no seu maior parte nas economías desenvolvidas, produto dunha saturación do consumo global; a acción e esixencia da tendencia decrecente da cota media xeral de ganancia provoca unha orientación do diñeiro, da produción a esfera da especulación. Razón que explica claramente o porqué dalgunhas das formulacións expostas en decálogo do “Consenso de Washington” e sen o cal é imposible comprender a orixe das famosas “burbullas inmobiliarias” que explotaron a finais do 2007, na industria hipotecaria estadounidense.

Para unha gran cantidade de estudosos a crise que se iniciaba a finais do 2007 era puramente financeira e resultado do outorgamento de créditos especulativos na esfera inmobiliaria. O inicio da crise orixínase desde o 1997 cando se produce un *boom* do prezo dos inmobles, cun crecemento aproximado no período en termos reais do 85 %. Este *boom* crea unha burbulla especulativa no devandito mercado, que a principios do 2009 tiña un valor aproximado de 13 billóns de USD, cun crecemento especial do mercado das hipotecas, en particular das hipotecas *subprime* cuxo valor na mesma época ascendía a 2,6 billóns. No sector inmobiliario de Estados Unidos o proceso é moi claro. Alí creceu a compra-venda de casas e de hipotecas sobre elas, á calor das apostas especulativas sobre o prezo futuro das vivendas. No período sinalado o prezo das vivendas medraba de ano en ano, de tal modo que era moi fácil pedir unha hipoteca, pois o aumento de prezo da casa compensaba rapidamente o custo da hipoteca. É neste momento, prodúcese un crecemento do endebedamento co seu efecto de impagabilidade da débeda, que orixina o estalido da “burbulla inmobiliaria”.

A crise mostrou que do mesmo xeito que no seu tempo a manufactura e a artesanía, que seguían desenvolvéndose baixo a súa influencia, chocaron coas trabas feudais dos gremios (Engels F.; 2012 p. 46-49), hoxe a gran industria, ao chegar a un nivel de desenvolvemento tan alto, non pode reducirse a un marco doméstico que non teña presente o proceso de globalización. Proceso que representa a partir da década dos 70, un cambio cualitativo no proceso de internacionalización do capital, como resultado dunha nova dinámica da acumulación internacional do capital, sustentada nunha nova división internacional do traballo.

Coa crise puxéronse de relevo as inconsistencias da teoría neoliberal monetarista, que se presentou como novo paradigma de política económica, coa chegada ao poder dos gobernos conservadores de Reagan e Margaret Thatcher. Este novo paradigma situou ao mercado como único factor de asignación de recursos, sen terse en conta ao Estado como factor regulador de políticas económicas, que o converte no único elemento do sistema económico que permite o establecemento do marco xurídico institucional dun país, ademais de constituír o principal factor de redistribución de recursos, para evitar a desigualdade implícita dentro da igualdade do mercado. A crise, demostrou, que segue sendo un proceso violento de restablecemento do equilibrio, ao cal induce o mercado se se parte que en todo proceso de compra venda existe unha igualdade que trae implícita unha desigualdade que se reflicte no proceso de distribución da riqueza. (Valdés, Jesus, 2011, p. 10-12)

Os acontecementos e a dinámica das crises, que acompañaron ao sistema desde a década dos 90, pon de manifesto unha peculiaridade importante da obxectividade da lei

da acumulación do capital nas novas condicións e é a súa esixencia pola necesidade da intervención do estado na vida económica, que se fai patente cando a especulación provoca un choque entre estrutura produtiva e o seu mecanismo.

O ignorar a intervención do Estado na vida económica como elemento regulador, é unha tese sobre politizada e sobre ideoloxizada (Valdés Jesus, 2012, p.35-36), en función de maximizar a utilidade das grandes empresas multinacionais. Co estalido da crise a obxectividade das leis económicas impónse e en especial a lei de acumulación do capital, nas novas condicións socioeconómicas a nivel internacional, producíndose un reclamo obxectivo de intervención do estado, para asegurar a eficiencia social.

A urxencia que a crise impuxo á intervención do Estado na vida económica e provocou que as decisións de política só teñan conducido a un proceso de socialización das perdas e de privatización das utilidades. O estado para o gran capital, que o marxinou nun momento, mostra que non é un mal administrador conxénito como pretenderon certos exorcistas e si unha necesidade para o funcionamento máis racional da economía no mundo actual. Porén o problema está en que se debe tomar conciencia de que se trata dun estado en condicións de existencia dun mundo globalizado, aspecto sen o cal é imposible de crecemento con estabilidade.

Neste artigo analízanse desde unha perspectiva posmarxista, importantes inconsistencias teóricas interpretativas en mundo actual mediante o uso da metodoloxía da economía política de Marx, onde o aspecto histórico e a dialéctica entre os procesos e fenómenos económicos son cruciais para poder comprender as causas dos fenómenos que ocorren na propia dinámica da sociedade capitalista.

A NOVA ORDE ECONÓMICA INTERNACIONAL

A finais da década dos 60 e principios da década dos 70, prodúcense importantes cambios na economía mundial, que en parte, explican moito dos aspectos na economía internacional que son observados na actualidade. O inicio da década dos 70 constituíu o fin de moitas das disposicións de Bretton Woods, a principal delas a conclusión da condición de EEUU como “banqueiro mundial” e iníciase un proceso de investimento de capital por parte das Empresas Multinacionais cara ás economías en desenvolvemento buscando un mellor emprego dos factores produtivos co obxectivo de baixar custos e aumentar os beneficios, o cal provocou entre outras cousas: o despegue dos “dragóns” asiáticos e a limitación do Estado do Benestar en Estados Unidos, que Reagan axudou a diminuír máis a principios da década dos 80.

Por tanto é a década os 70, o momento onde comeza a desmontarse o Sistema Económico da Posguerra e se pon de manifesto unha certa “tendencia” a mostrar que a gran hexemonía de EEUU no mundo languidecía -polo menos no plano económico-, por tanto parecía que se produciría un proceso de redefinición da hexemonía global, cunha mutación á adaptabilidade dun mundo económico tripolar.

Na práctica, operábase un cambio na internacionalización das relacións capitalistas de produción sustentado nunha nova división internacional do traballo (Valdés Jesús, 2012). Como consecuencias as empresas dos países centros, sufriron grandes presións para obter maiores utilidades, feito que se converte en causa do esgotamento do Estado do Benestar e no proceso de expansión a nivel global do capital non regulado, que xunto á aparición do tipo de cambio flexible, acelerou os cambios na internacionalización do capital e precisou a aparición da globalización da economía: época onde as empresas minimizan o máis posible os custos e maximizan os beneficios producindo o mesmo e mesmo máis, xurdindo, tamén,

as “plataformas de explotación”, situadas en países de economía emerxente, aspecto que marca unha reformulación da explotación, a relación centro periferia e os termos en canto ás formas de desenvolvemento actuais (Valdés Jesús, 2012).

Preenciábase un momento histórico que moitos críticos chamaron “o novo Estado internacional e Goberno mundial de feito” -en sentido económico-, formado polas institucións, estruturas comerciais e importantes organismos globais coma o FMI, o Banco Mundial, a Unión Europea, o TLCAN, o ASEAN, o G-7. Estes actores convírtense en directores da economía mundial, minimizando o papel dos gobernos nas economías, observándose cada día un menor control sobre elas.

As grandes potencias desenvolvidas e en particular Estados Unidos debían ter totalmente en conta ás empresas multinacionais e incluír os intereses delas nas súas decisións, dado que manexaban nese entón, 2/5 do comercio mundial; tamén era necesario garantir os espazos dos grandes organismos globais, que marcan as liñas mestras e directrices da economía.

A nova división internacional do traballo, que deu paso á época da globalización iniciouse cun proceso de re-despregue industrial (Valdés Jesús, 2012), que consistiu en lograr un traslado de industrias situadas en países desenvolvidos cara países de economía emerxentes. Neste traslado, a atención ponse no feito mesmo, efecto que dá resultado na taxa de crecemento dos países emerxentes, pero non ao seu desenvolvemento en si mesmo. Este modelo silencia a existencia das clases sociais e en particular as clases máis marxinas das sociedades dos países en desenvolvemento, mediante a adopción de políticas económicas que tentaban minimizar a complexidade do mecanismo económico.

O estudo do sistema internacional a través da súa estatísticas mostra que durante a década dos 80 os maiores beneficiarios, da nova orde económica mundial, foron as economías desenvolvidas cunha taxa de crecemento media anual do 3.30% (ver táboa 1); pero na dinámica mesma e ao non terse en conta a lóxica da lei da acumulación e os efectos de tendencias de decrecemento na cota media xeral de ganancia, os centros do crecemento mundial desprazáronse cara ás economías emerxentes e subdesenvolvidas, en busca de composicións orgánicas de capital baixa, que permitisen maximizar a eficacia marxinar do capital, ademais de buscar novas formas de comercialización internacional sobre a optimización da produtividade dos factores produtivos. As economías en desenvolvemento tiveron cara o seu interior un crecemento media anual do 2.11% durante a década do 1981-1990, do 2.44% na década do 1991-2000 e 10.32% na década do 2001 ao 2010.

Táboa 1: Taxas de crecemento medio anual en cada unha das últimas tres décadas (Por cen)

	World	Econ. Des.	EE & CD
1981-1990	2.79	3.30	2.11
1991-2000	1.53	1.33	2.44
2001-2010	5.37	3.40	10.32

Fonte: Construída a partir dos datos do FMI

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01>

As economías emerxentes e subdesenvolvidas pola súa baixa composición orgánica do capital foron altamente vulnerables, de forma inmediata ás fórmulas especulativas das accións

de contrarrestar os efectos da tendencia decrecente da cota de ganancia nas economías desenvolvidas e que se manifestou nos crecementos dos fluxos de capital de portafolio.

Durante estas décadas o comportamento da inversión como porcentaxe do PIB, tivo unha tendencia a decrecer en 1.36% na economía mundial entre a década do 1981-1990 a 2001-2011, efecto que de forma similar é observado nas economías desenvolvidas cun decremento porcentual maior do 2.69%, para igual período. No caso das economías en desenvolvemento obsérvase un proceso inverso, cunha tendencia a crecer a súa participación dentro do PIB. De acordo ás estatísticas do FMI, nas economías en desenvolvemento do 1981 ao 2010 a taxa de crecemento de investimento estranxeiro directa neta foi de 39.48%.

Os fluxos privados de investimento en carteira ou de portafolio tiveron unha taxa de crecemento media nas economías en desenvolvemento do 96.2%, crecemento que evidencia nas condicións actuais a necesidade do gran capital de buscar conxuntamente cunha gran plétora de capital mellores taxas de rendibilidade do capital a nivel mundial, aspecto que fundamenta o porqué a especulación convértese en factor importante para contrarrestar os efectos da tendencia decrecente de cota media de ganancia. Non obstante este tipo de investimento que xera altos beneficios no curto prazo polo seu nivel de risco, orixina nas economías fortes dependencias do comportamento dos mercados financeiros e alta vulnerabilidade aos seus desequilibrios, efecto que se evidenciaron nun sen números de crises de índole financeira, que creaban a necesidade de volver re-analizar a intervención no mundo actual do estado e considerar como os aspectos culturais se convirten nun factor determinante do proceso de acumulación, á marxe das lecturas do decálogo presentado polo “Consenso de Washington” e do seu chamado aos procesos globais de desregulación.

DESIGUALDADES DE CRECIMENTO GLOBAIS OU ASIMETRÍA NO CRECIMENTO MUNDIAL

Os efectos asimétricos no crecemento que impón a lei da acumulación do capital fixéronse evidentes desde os inicios da nova orde económica, na década dos oitenta, os grupos de países máis beneficiados foron: as economías de recente industrialización de Asia, que na década do 1981 a 1990 tiveron un crecemento medio 7.92% e en trinta e un anos do 1981 ao 2011 medraron a unha taxa media anual do 5.57%. É durante a década de 1991 a 2000, onde foi o menor crecemento deste grupo de países en parte polas afectacións que tivo durante a crise asiática. Os datos indican que durante a última década do século XX, estes países experimentaron unha pobre taxa de crecemento medio anual do 0.25% e en 1998 o PIB real caeu con relación ao 1997 nun -21.14%.

As chamadas Economías Asiáticas de Recente Industrialización, estudadas durante a súa crise só desde a óptica do mecanismo económico confirmaban a profunda complexidade da acción da lei da acumulación e as debilidades da especulación como aspecto que ía permitir contrarrestar a acción da lei da tendencia decrecente da cota media xeral de ganancia.

Pola súa parte as economías de Asia en desenvolvemento e dentro delas, China continental e a India, son outro exemplo de países beneficiados polo accionar da lei de acumulación baixo as novas condicións, con altos comportamento de crecemento económico a pesar da diversidade nos seus modelos de crecemento. China sostivo taxa de crecemento media anual de 9.76% na década dos 80, 10% na década o noventa e 10.29% na primeira década do século XXI; mentres que a India presentou taxas máis modestas pero tamén significativamente altas para as circunstancias e inestabilidades que se presentaron, sobre todo, na última década do

século XX no sueste asiático, mantendo taxas de crecemento medio anual do 5.39% durante 1981-1990, 5.62% no período 1991-2001 e 6.94% para a primeira década do século XXI.

Por que foron estas nacións de Asia as que experimentaron os maiores niveis de crecemento? En primeiro lugar hai que sinalar que nelas, do mesmo xeito que ocorreu no caso de Xapón na década do 70 cando se instrumentaron medidas para fortalecer o papel das MIPYMES na economía, é dicir un proceso de modernización que requiriu unha orientación e asistencia co uso de medidas de orde financeira, impositiva, tecnolóxica e de asesoramento, concentradas en sectores que prioritariamente se elixiron, independentemente da industria e que mostra as existencias de políticas gobernamentais orientadas á procura dun proceso de crecemento, aproveitando os efectos de redespregue industrial que se estaba producindo a escala mundial sobre a base da nova división social do traballo.

Os datos advirten que os países que integran o chamado grupo dos NIAE e os chamados AD, mantiveron a nivel global unha maior participación dos investimentos como porcentaxe do PIB. O caso dos NIAE na década dos 80 a media de participación foi de 29.70%, na década dos 90 obtívose unha media de participación que foi de 31.57%, mentres que na primeira década do século XXI foi de 26.16%. Pola súa banda os países DA, tiveron medias de participación do investimento como porcentaxe do PIB de 30.49%, 32.80% e 34.99% respectivamente. Ambos os grupos de países son os de maior participación do investimento como porcentaxe do PIB, situándose por riba da media mundial, efecto que se reflicte en baixas taxas de desemprego, por só citar o caso das NIAE, as taxas durante estas décadas estiveron situadas entre 2.85 e 3.97% da PEA. Cifras por baixo das que presentan outras rexións do mundo incluíndo o grupo de países do G-7.

Unha característica importante dos países NIAE e AD, é que son de poboación densa e cunha PEA considerable, por tanto posúen unha composición orgánica do capital máis baixa –por moito-, que as existentes en economías desenvolvidas como as do G-7 ou a Unión Europea. Por tanto isto permítelles ás grandes empresas multinacionais lograr unha maior valorización do capital. Cara o interior destes países dáse un emprego máis racional dos factores produtivos, coa súa respectiva minimización dos custos e unha maximización dos beneficios.

Por último é necesario considerar -que estes países asiáticos-, posúen unha cultura e disciplina, social e laboral diferentes á existente no mundo occidental (Taps Cott, Don, 1995, p. 365). No marco actual estes países e sobre todo os países AD, na etapa actual, poden ser considerados como centros de xeración de riqueza e propiciadores, de modelos de desenvolvementos diversos aos existentes no mundo occidental e non concibidos dentro do “Consenso de Washington”.

A nivel mundial na década dos 80, a inflación acumulada, de acordo aos datos do FMI foi de 163.09%, 19.03 puntos máis baixa que a inflación acumulada durante a década dos 90, que foi de 182.12% sendo os anos 1992 e 1993 os de maior nivel inflacionario, ao situarse as taxas en 34.64% e 34.77% respectivamente. É na primeira década do 2000, cando se alcanza unha inflación acumulada mundial de 39.55%. Por tanto na década dos 90 presentouse un deterioro no benestar a nivel global, pero non se deu de maneira igual para todos os grupos de países.

Os grupos de países que mellor situación macroeconómica presentaron durante a década dos 80 foron: o grupo de países que conforman o G-7, os países de Asia Desenvolvida, a Unión Europea e os países de Asia en desenvolvemento, eles mostraron unha mellora na inflación acumulada. Por tanto os dous grandes grupos de países asiáticos non só mostraron

boas taxas de crecemento económico, senón tamén unha tendencia á procura de estabilidade macroeconómica; exemplo concreto deste proceso é o caso de China e a India: no primeiro a inflación acumulada por décadas foi de 74.53% no oitenta, 77.7% no noventa e 18.69% na primeira década do 2000; no segundo caso as estatísticas foron 91.19%, 95.67% e 55.49% respectivamente.

OUTRAS REXIÓNS E A REAFIRMACIÓN DAS DESIGUALDADES DE CRECIMENTO ECONÓMICO OU ASIMETRÍA NO CRECIMENTO MUNDIAL

Marx no tomo I de “O Capital” (Marx C; 1946, p.728-729), mostra unha dualidade na dinámica de crecemento económico como resultado o proceso de acumulación do capital: “nun polo medra a riqueza, noutro medra a pobreza”. Porén a pesar que advertía como a relación social de produción capitalista se convertía en formas de desenvolvemento das forzas produtivas sociais, en ningún momento fan unha referencia á intervención do estado, nin aos aspectos de índole cultural na vida económica. Na época da globalización, resultado das esixencias da acción do sistema de leis obxectivas o estado e os aspectos culturais convértese nun factor determinante do proceso de acumulación, á marxe das lecturas do decálogo presentado polo “Consenso de Washington”.

Durante a década do oitenta, noventa e primeira década do século XXI, os países asiáticos convertéronse en países que aproveitaron a reordenación do proceso determinado pola lei de acumulación baixo as novas condicións e desenvolveron cara ao seu interior, un proceso de capitalización e reconversión tecnolóxica. Pero outras áreas xeográficas víronse pouco favorecidas, mesmo caeron nun proceso de descapitalización, que acentuaron cara ao seu interior importantes deformacións na súa estrutura económica e social, confirmando ao subdesenvolvemento como unha forma de desenvolvemento en condicións dunha organización mercantil de produción a nivel global. As catro características económicas máis importantes que presentan estas rexións son:

- Ausencia na xeración de tecnoloxía, é dicir economías que constitúen importadoras netas de tecnoloxía tanto produtiva como organizativa, onde se xera un des-estímulo á forza do traballo cualificada nacional e un estímulo á súa emigración en busca de mellores posibilidades.
- Falta dun proxecto educativo coherentemente estruturado que aumente a cualificación da forza de traballo a todos os niveis.
- Indiferenza polo desenvolvemento dos mercados nacionais, que estimula a aparición e desenvolvemento dunha forte economía informal.
- O estímulo á economía da caridade, sen un fundamento social correctamente estruturado. (Valdés Jesus, 2012)

Os datos do FMI, amosan claras diferenzas entre os polos de riquezas e pobreza a nivel mundial

Na década dos 80 as economías desenvolvidas concentraban o 75.89% del PIB mundial, mentres nos 90 e na primeira década do século XXI a concentración foi de 71.69% e 68.32%. Pola súa parte as economías emerxentes e subdesenvolvidas participaban co 24.11% nos 80, 28.31 nos 90 e 31.68 na década do 2000. Incluso unha análise máis xeralizada de grupo de países amosa incluso diferenzas substanciais cara o interior das economías desenvolvidas e as economías emerxentes e subdesenvolvidas.

As estatísticas revelan a alta participación que teñen as economías desenvolvidas na creación do PIB mundial, as sete economías maiores que conforman o G-7, teñen unha participación do 77.43% durante o período 1981-1990, 80.15% na década que vai do 1991 ao 2000 e 79.86% na última década do século XXI. No entanto a dinámica de crecemento foi maior nos países do NIAE e do DA e amosan un crecemento de participación no PIB dentro do conxunto das economías mundiais. Un exemplo concreto é China, cuxo PIB constitúe na actualidade o 19 % do PIB mundial para se converter na segunda economía mundial.

Nun período de 31 anos -1980 ao 2011-, a poboación das economías desenvólvidas medrou a unha taxa media anual do 0.70%; mentres o seu PIB *per cápita* para igual período medrou a unha taxa media anual do 1.82%. No ano 2011 existía, a nivel mundial, unha poboación equivalente a 6916 millóns de habitantes, isto significa un PIB *per cápita* mundial de 88800.58 mil dólares anuais por habitante, por conseguinte a cada habitante do mundo correspondeulle en teoría 243.29 USD diario, é dicir un 6.6% máis que o ingreso *per cápita* mundial do 2010, que foi de 83206.44 mil USD e significou 227.96 USD *per cápita* diarios. No entanto arredor de 1,000 millóns de seres humanos viven con menos dun dólar ao día, viven en situación de pobreza. É dicir, o 14% da poboación mundial reflicten graves privacións en saúde, educación ou nivel de vida e 2,800 millóns de persoas, é dicir o 40.49%, viven con menos de 2 USD ao día (PNUD; 2010, p. 106-110). O PIB real *per cápita* nas economías desenvolvidas, segue sendo moi superior tendo unha diferenza significativa col PIB *per cápita* real das economías emerxentes e subdesenvolvidas.

As cifras son reveladoras dunha forte desigualdade económica e social e revélase coma un dos aspectos máis significativos do mundo contemporáneo e pode ser considerada coma unha das ameazas de maior envergadura que afectan á orde internacional na época da globalización e confirman a obxectividade e funcionamento da lei de acumulación do capital. O seu significado e importancia foron recollidos no Cumio do G-20 cando se realizou un recoñecemento ao impacto da continua crise nos países en desenvolvemento, en particular países de baixos ingresos, feito que require intensificar os esforzos para crear unha contorna máis propicia para o desenvolvemento, incluíndo o investimento en infraestrutura. Este cumio considerou unha necesidade a execución de accións políticas, para mellorar as condicións de vida a nivel global. Por tanto é necesario a estabilización dos mercados globais e a procura dun crecemento máis forte, para xerar importantes efectos positivos sobre o desenvolvemento e a redución da pobreza en todo o mundo (G-20 Leaders Declaration, p.1).

A acumulación de capital complicouse dunha forma tal, que a análise require de dous planos de análises da produción material: o nacional e o internacional. En cada un deles é necesario considerar variables de cortes políticas, especulativas e por aspectos de carácter cultural e os seus efectos reflíctense na esfera monetaria-financeira e comercial. As estatísticas mundiais mostran que a estabilidade macroeconómica e o san funcionamento das finanzas públicas están en relación directa ao crecemento das economías. Por tanto é imposible que se poida dar un crecemento con estabilidade a nivel mundial senón se minimiza a desigualdade nos niveis de crecemento.

O crecemento require estabilidade e a estabilidade necesita de crecemento. Na globalización estamos ante un complexo proceso determinado polas novas formas de funcionamento das leis económicas nos marcos de globalización. Por tanto os problemas que afectan á estrutura económica dos países teñen que ter solucións globais e domésticas, onde os gobernos xogan un papel importante nos procesos de regulación. O descoñecer este proceso levou ao desenvolvemento dun impulso especulativo, que elevaron a ganancia

e o risco a extremos máximos. Aínda que este proceso beneficiou ás grandes empresas multinacionais coa privatización das utilidades a socialización das perdas tivo repercusións de grandes dimensións para as sociedades industrializadas en especial a Zona Euro.

A análise da participación da economía emerxentes e subdesenvolvidas na formación do PIB mundial, ratifica o estudo da dinámica do crecemento e o desenvolvemento nos marcos da orde económica internacional, o grupo de países en vías de desenvolvemento de Asia, aumentaron o nivel de participación dentro do valor total da produción creada cara ao interior das economías emerxentes e subdesenvolvidas. Mentres que noutras rexións se observan pobres crecementos e mesmo pode afirmarse que, nos primeiros anos de adopción da paradigma neoliberal monetarista de política económica, moitos destes países viviron un profundo proceso de descapitalización.

Táboa 2: Taxa de crecemento medio anual para grupos de países en desenvolvemento (Por cento)

	EC e O	CEI	DA	AL e C	MO e NA	SA
1981-1990	-0.4	n.d	2.4	-0.89	-2.98	-2.63
1991-2000	3.44	9.06	5.63	3.93	2.5	-0.61
2001-2010	9.74	14.75	12.26	6.82	9.41	10.44

Fonte: Datos estatísticos do FMI. <http://www.imf.org>

A análise por década confirma comportamentos diferentes polas diversas rexións que conforman o mundo de nacións emerxentes e subdesenvolvidas. Por conseguinte é difícil avalialas coma un todo.

OS PAÍSES DE EUROPA CENTRAL E ORIENTAL E OS MEMBROS DA COMUNIDADE DE ESTADOS INDEPENDENTE

Durante a década de 1991 ao 2000 dáse un proceso de re-acomodo das organizacións das estruturas dos países do centro e oriente de Europa como resultado do proceso de transición dun réxime de comunismo local a unha economía mixta inserida no proceso de globalización. Resultado da lei da acumulación expresada nun crecemento media anual do 3.44%, deuse unha mellora media, na década, do investimento como porcentaxe do PIB que paso a ser do 22.03%; pero non foi posible manter unha inflación baixa, sendo a inflación acumulada durante esta década de 689.29%. Nesta rexión, Turquía que non pertencía ao bloque euro soviético, tivo crecemento da 4.22% media anual e Bulgaria que creceu a unha taxa media anual do 3.65%. Países como Polonia, Hungría e Romanía tiveron taxa de crecemento media moi baixas para dar respostas ás necesidades sociais.

Un comportamento parecido dáse nos países da “Comunidade de Estados Independentes” (CEI), que inclúen aos países da antiga ex URSS, aínda que neste caso particular é imposible revelar datos da década dos 80, por formar estes países parte da desaparecida Unión Soviética, durante os 80 é innegable o proceso de descapitalización inducido por seguir cegamente a rivalidade militar con Estados Unidos e a necesidade de abrirse ao intercambio global, aspectos que fixeron necesario, a *perestroika* e o *glásnost*.

Co esborrallamento da antiga ex URSS, se ben as repúblicas que conformaban este estado multinacional adquiriron identidade propia, Rusia -centro desta confederación-

perdeu a súa identidade a pesar dos ánimos cos que a poboación secundou a *perestroika* e o *glásnost* (Gutierrez del Cid Ana T., 2009 p. 19). A súa recomposición necesitou dun reforzo das relacións existentes co resto dos estados da CEI, no económico, no concepto de seguridade e no establecemento de estruturas confederadas. Como ben considera a Dra. Ana Teresa Gutierrez del Cid, tanto no plano histórico cultural, como no estratéxico, Rusia debeu afastarse das primeiras concepcións da oposición liberal réxime soviético e reafirmarse noutro extremo ideolóxico, a tendencia imperial, que consiste en cumprir unha misión específica: reconstrución dun pasado polas consideracións históricas e culturais.

Durante a oposición liberal soviética, marcada pola década dos 90, Rusia manifestou unha caída do PIB da -1.88% media anual, unha inflación acumulada de 1555.65%, unha taxa de desemprego do 8.89% e unha débeda bruta como porcentaxe do PIB do 98.98%, indicadores que mostran un proceso descapitalización da economía Rusa. Ao pórse de manifesto a tendencia imperial, durante a década do 2000 este país ten unha taxa media anual de crecemento durante a década do 4.29%, a inflación acumulada é do 139.704%, o desemprego pasa a ser do 8% e a débeda bruta como porcentaxe do PIB pasa a ser dunha media do 25.11%. Por tanto Rusia redefina a súa posición ante as novas condicións do funcionamento da lei de acumulación do capital, mellorando o seu crecemento e con el, os indicadores de estabilidade macroeconómica, de comportamento das finanzas públicas e unha mellor inserción na economía mundial, o que constitúe un reflexo de capitalización da economía doméstica.

Rusia -como China e a India-, é unha economía que ratifica o crecemento como condición fundamental para a estabilidade macroeconómica, o comportamento das finanzas públicas e unha mellor inserción na economía mundial e mostra que non existe unha receita única para lograr un crecemento significativo como variable fundamental para o desenvolvemento. China, a India e Rusia constitúen potencias produtivas e posúen esquemas políticos diferentes.

O CASO DE ASIA EN DESENVOLVEMENTO

Asia constitúe un caso particular e de gran interese, antes da década do cincuenta do século XX e durante 130 anos (Maddison A.; 1996 p. 50-51), tivo un débil crecemento; pero o diferencial de ingresos desta rexión cos Estados Unidos, que en 1950 era de 11 a 1, en 1992 reduciuse de 4 a 1. A historia mostra que a partir de 1950 o crecemento máis rápido tiverono Corea do Sur, Taiwán e Tailandia, aínda que países como Hong Kong, subiron considerablemente os seus niveis de ingresos.

Dentro dos países de Asia en Desenvolvemento, con excepción de China e a India, o resto das economías son pequenas polo seu tamaño e poboación. En sentido xeral nas últimas tres décadas estas economías creceron a unha taxa media anual do 4.32%, resultado onde inciden negativamente os comportamentos de Brunei Darussalam, durante a década os 80 cunha taxa de crecemento media anual de -0.6% e con taxa moi pobre de crecemento nas outras dúas décadas posteriores; Kiribati que na década dos 80 tivo unha taxa de crecemento media anual do -4.46% ; o resto das economías mantén taxas media anuais entre o 3% e o 7%, con excepción de China.

AMÉRICA LATINA E O CARIBE

América Latina e o Caribe, por outra parte, constitúen un dos grupos de países máis importante dentro das economías emerxentes e subdesenvolvidas. Estes países teñen unha participación importante no PIB creado polas economías emerxentes e

subdesenvolvidas e a taxa de crecemento media anual de Latinoamérica para o últimas tres década foi do 3.17%. Considerando que as maiorías dos seus países foron os mellores alumnos do “Consenso de Washington”, os resultados podían avaliarse positivos, pero é necesario sinalar que este grupo de países por separado durante o noventa víronse sometidos a diversas crises economías financeiras , que provocaron a adopción de regulacións que superaron os aspectos presentados polo decálogo de Washington. Hoxe en día a rexión vese confrontada por unha sobre politización e ideoloxización dos seus modelos de desenvolvemento sen unha orientación clara, nunha gran cantidade de casos, onde pode situarse como exemplo a “Revolución petro-populista de Chávez en Venezuela”.

Na década do oitenta a economía latinoamericana foi unha regularidade dentro do proceso de descapitalización que viron as economías emerxentes e subdesenvolvidas, a taxa de crecemento media anual dela rexión foi do -0.89% e no contexto macroeconómico existían niveis de inflación altos sendo a inflación acumulada na década do 1776.80%. América Latina viviu proceso de hiperinflacións que significaron unha deterioración dos niveis de vida. A inflación na rexión convértese neste momento en problema central da economía.

Cambios ocorridos no paradigma de política económica a finais da década dos 80 permiten ver como na rexión comeza un proceso de diminución da inflación na década do noventa, sen que se poida afirmar a desaparición do proceso hiperinflacionario, con excepción do Chile que logra ter durante esta década unha taxa de inflación da 11.76% media anual (ver táboa 3), que aínda que pode catalogarse de alta é controlable. En México a taxa de inflación no período 1991-2000, reflicte o proceso de crise financeira vivida a finais de 1994 e que se prolongou até 1998 aproximadamente

Táboa 3: Taxa de inflación media nas últimas tres décadas en países seleccionados de América Latina

	Arxentina	Brasil	Chile	México	Venezuela
1981-1990	565.66	328.1	21.37	69.05	23.07
1991-2000	253.7	71.23	11.76	20.40	47.44
2001-2010	8.59	6.89	3.48	5.22	20.98

Fonte: Datos estatísticos do FMI. <http://www.imf.org>

O comportamento deste grupo de países (os mais importantes da rexión), revelan que é durante a primeira década do século XXI, comezan a lograr un control dos seus procesos inflacionarios, aínda que altas para Venezuela. A análise da taxa de desemprego, permítenos afirmar que con excepción de Chile e México no resto das economías seleccionadas combináronse niveis de inflación mais con altos niveis de desemprego a pesar de que as economías mostraron taxas de crecemento media anual modestas sendo a menor a taxa de crecemento media anual de Brasil. De acordo os indicadores de emprego e inflación podíase afirmar que Venezuela presentaba problemas de estanflación.

Táboa 4: Taxa de desemprego medio nas últimas tres décadas en países seleccionados de América Latina

	Arxentina	Brasil	Chile	México	Venezuela
1981-1990	5.56	5.46	13.62	3.71	9.77
1991-2000	13.21	5.59	7.31	3.65	10.27
2001-2010	13.64	9.89	9.18	3.56	12.24

Fonte: Datos estatísticos do FMI. <http://www.imf.org>

O cambio de paradigma de política económica xerado na década dos 90, provocou un incremento do sector informal, na rexión latinoamericana. Por exemplo no caso de México (Valdés J, Mendoza T; 2012) a porcentaxe da PEA, que traballa menos de 15 horas semanais, representa unha media anual de 5.79% e a taxa de crecemento medio anual deste grupo é do 2.21%; mentres que as persoas que traballan entre 16 e 34 horas á semana representan unha media media anual da PEA do 17.07% e ten unha taxa crecemento medio anual do 0.74%. Existe, polo tanto, un proceso de sub-utilización do factor humano, pero tamén unha “mellora” no seu emprego, aínda que non sexa significativa nin representativa, debido a que a poboación situada nestes intervalos de confianza son unha mostra da mala calidade do emprego para un segmento importante da poboación, que analizados de conxunto cos desempregados, teñen un gran tempo de ociosidade. Esta situación non é favorable para o mellor funcionamento da actividade económica global.

Aínda que a cantidade real de persoas empregadas na economía subterránea é difícil de calcular, feito que se dificulta pola imposibilidade de cruzar variables que permita ofrecer datos máis precisos, a media anual de persoas que traballan menos da media do 37.21 de horas á semana no 2011 é de aproximadamente 13 millóns 830 mil persoas, que ao designarlles 4 dependentes media por familia -de acordo ao censo- sería ao redor de 55 millóns 320 mil acodes dependentes deste tipo de actividade case un 48% da poboación do país. O interesante é que este tipo de economía, aínda que é un factor que desvirtúa o proceso de xeración de valor a nivel social, é un factor xerador de ingresos, que ten incidencia na demanda de consumo.

México, do mesmo xeito que o resto de América Latina, enfróntase ante un mercado laboral de alta heteroxeneidade, que pode verse afectado cando por fortes crises económicas, castigándose o emprego como resultado da enorme cantidade de MIPYMES, que optan polo desemprego levando ao crecemento da economía subterránea e dentro dela a informal. Este escenario é moi similar en case todas as economías da rexión.

O outro problema da rexión é a baixa cualificación que ten a débeda soberana da rexión, a pesar de ter impulsado moitas accións políticas en correspondencia co “Consenso de Washington”. Con excepción de Chile (Standard & Poor’s; 2010) único país de América Latina con A, de acordo a S&P, Brasil e México posúen clasificación BBB, usándose en caso de México o signo (+), que amosa a este último nunha mellor posición relativa. Estes son os únicos países de América Latina, que teñen capacidade para cumprir cos seus compromisos financeiros e atópanse dentro ou case dentro da categoría de grao de investimento.

Venezuela posúe unha clasificación é BB-, posición relativa baixa e sitúase como un país que afronta importantes incertezas o mundo dos negocios, as finanzas e a economía. Mentres que Arxentina posúe unha clasificación B-. Para estes dous países esta clasificación

reflicte as súas baixas taxas de crecemento media anual, común denominador para case todas as economías da rexión, nivélelos media anuais de inflación e o nivel da débeda bruta como porcentaxe do PIB.

O gran dilema da rexión é: crecer para lograr estabilidade macroeconómica ou ter estabilidade macroeconómica para crecer. Este dilema converteuse en máis nunha fonte de posicións políticas e ideolóxicas, feito que se mostra mediante a análise do aproveitamento das condicións de especialización derivadas da nova división internacional do traballo. Se tomamos cinco países con importante crecemento na rexión: Arxentina, Brasil, Chile, Perú e Venezuela. É posible constatar que só tres están a aproveitar estas vantaxes: Chile cun modelo de crecemento con sólidos fundamentos, Perú cun crecemento sustentado no seu sector primario exportador e Brasil, membro dos chamados BIRCS e que a pesar dos seus logros recentes, enfronta problemas de infraestrutura e de investimento.

Arxentina e Venezuela, non presentan estratexias de crecemento definidas e a pesar dos seus recursos naturais, realizan proposicións políticas e ideolóxicas, que non só afectan o seu crecemento, senón tamén á súa estabilidade macroeconómica e os niveis de emprego, situacións que conducen a un deterioro cada vez maior do benestar dos cidadáns.

No caso de México, logrou unha estabilidade macroeconómica cun baixo crecemento, do ano 2000 ao 2011, o investimento é un 24.66% do PIB. No ano 1999 a taxa de interese de equilibrio (TIIE) foi en media de 24.09%, mentres que no 2011 situouse en 4.84%, por tanto do 1999 ao 2011 a TIIE diminuíu en 79.9% e é un efecto que se reflicte nun aumento do gasto de investimento como porcentaxe do PIB, sobre todo nos anos 2004, 2006, 2007, 2008 e 2011. Pero ademais demostra como inflúen as excepcións como determinante do investimento cando no 2009 e 2010, a pesar de ser baixa a TIIE, a porcentaxe do investimento como parte do PIB estivo por baixo da media calculada para o período.

Na economía mexicana durante o 2003-2011, o peso medio do investimento estranxeiro directo do investimento total foi de 1.2%. Se descartamos o investimento total, o investimento de goberno, o resto do investimento resultante, incluíndo o investimento directo privado doméstico, ten un peso medio no período sobre o investimento total do 73.66%, este investimento creceu a unha taxa media anual do 8.14% onde o peso maior teno o investimento en carteira ou de portafolio.

O CASO AFRICANO

No ano 2010, en América Latina existía un PIB *per cápita* por habitante a prezos constantes de 48148.15 USD, é dicir 35058.29 USD menos que o *per cápita* mundial. Con todo África, e en particular África Subsahariana, é o exemplo máis fidedigno de descapitalización a nivel global. Na década 1981-1990, a taxa de crecemento media anual do PIB foi de -2.63% e na década do noventa o decrecemento seguiu sendo un aspecto permanente cunha taxa media anual do -0.61%, tendencia que se reverte na primeira década do 2000 cando a taxa de crecemento media anual alcanzou o 10.44%, é dicir en 30 anos a taxa de crecemento media anual desta rexión foi do -1.69%, a pesar de ser unha das rexións do mundo con máis recursos naturais e contar con case un 1/7 de poboación mundial.

A poboación aproximada de África Subsahariana, é 1060 millóns repartidos en 54 estados diferentes, é a zona máis pobre do mundo. Segundo o Banco Mundial (BM; 2010 p. 13-14), 34 dos 48 países con menor nivel de vida do planeta pertencen a este continente e os seus limiares de pobreza empeoraron nos últimos 30 anos. Na actualidade, a realidade africana é dramática. Máis de 300 millóns de persoas viven con menos dun dólar ao día, 30 millóns de

nenos menores de 5 anos sofren desnutrición e o 43% da poboación non ten acceso á auga potable.

De acordo ao Banco Mundial entre 1981 e 2001 os pobres duplicáronse, pasando de 164 a algo máis de 300 millóns de persoas, e en países como Burundi e Etiopía, a renda *per cápita* é de menos de 90 dólares. Mesmo en países con maior riqueza, como Gabón e Botswana, as bolsas de indixentes son notables. Esta precariedade económica ten amplos efectos nas condicións de vida e na estabilidade social e política.

A posibilidade que teñen a maioría destes países de alcanzar o Obxectivo de Desenvolvemento do Milenio (OMD) é moi difícil de acordo á ONU. Por esta razón, a comunidade internacional situou a África en 2005 no centro da súa axenda de desenvolvemento global, considerando necesario dobrar os esforzos e apoios. A situación en África do Norte, con ao redor de 200 millóns de habitantes, é mellor que a do resto do continente, cunha economía máis estable, cunha actividade turística e comercial máis boiante, e con menor incidencia das enfermidades.

COMERCIO INTERNACIONAL E A ECONOMÍA MUNDIAL

Non existe argumento teórico, que non considere ao comercio internacional como un método indirecto de produción e por tanto unha forma de elevación do benestar social. Esta é unha razón de importancia para que no “Cumio do G-20” realizada nos Cabos se afirmase que se estaba “firmemente comprometidos a abrir o comercio e o investimento, a expansión dos mercados e resistir ao proteccionismo en todas as súas formas, que son condicións necesarias para a sostida recuperación económica mundial, o emprego e o desenvolvemento. Subliñamos a importancia dun diálogo aberto, previsible, baseado en normas, transparente e multilateral de comercio comprometéronse a garantir a centralidade da Organización Mundial do Comercio (OMC)”.

Existe un consenso xeneralizado de que a base do comercio internacional descansa nun proceso de especialización a nivel internacional e a especialización é unha necesidade para aproveitar as vantaxes comparativas (David R; 1959, p.98-113); outra perspectiva teórica considera que a división internacional do traballo é un proceso de especialización internacional, condicionado polo desenvolvemento das forzas produtivas, profundando no particular a acción da lei de acumulación, convertendo ao comercio internacional nun factor para contrarrestar o efecto da lei de tendencia decrecente da cota media xeral de ganancia (Marx Carlos; 1978, p. 303) e nas concepcións modernas existen diversidade de interpretacións onde destacan a proposta teórica das vantaxes comparativas de M. Porter, a teoría da gravidade do comercio internacional e outras mais de gran interese científico.

Un común denominador de todas as interpretacións teóricas independente do punto de partida metodolóxico, é consideran que o comercio internacional provoca un proceso de expansión das fronteiras de posibilidades de produción. Pero toda expansión das fronteiras de posibilidades de produción xera un proceso de expansión do comercio global. Por tanto na globalización, aínda que é certo que creceu a produción, tamén se produciu un proceso de crecemento da apertura da economía mundial. O índice de apertura foi 0.38% na década do 1981 ao 1990, 0.42% durante a última de cada do século XX e 0.56% na primeira década do 2000.

A acción de profundar da especialización internacional, resultado do desenvolvemento das forzas produtivas universais, conduciu a un incremento da produción global, con ela creceu o comercio internacional e leste, á súa vez, provocou o continuo crecemento da

produción. Pero o crecemento continuo do a estrutura produtiva global, pode chocar cuns procesos de saturación da demanda nos mercados globais ou dito doutra forma, os mercados poden converterse en insuficientes ou estreitos ante o crecemento da produción mundial

O índice de apertura da economía mundial medrou, durante os últimos 30 anos pasando do 0.42 en 1981 a 0.63 no 2011, esta medra está determinada por un aumento da produción mundial durante 30 anos de 36.7 billóns de USD, e á súa vez o aumento no comercio influíu en importantes crecementos da produción mundial.

No caso das economías desenvolvidas o índice de apertura foi menor, en 1981 o índice foi de 0.41 e no 2011 o índice era de 0.62. Os volumes de exportación creceron do 1980 a 2011 en 4 billóns de USD; mentres que as importacións creceron en 4.5 billóns de dólares no mesmo período.

As economías emerxentes e subdesenvolvidas, tiveron un meirande aumento da apertura, que o das economías desenvolvidas, se en 1981 o índice de apertura foi do 0.45, no 2011 este índice era de 1.26. No entanto en termos de valores as exportacións das economías emerxentes e subdesenvolvidas medraron de 1981 a 2011 en 9,9 billóns de USD, é dicir as exportacións deste grupo de países representaba no 1981 o 10% PIB mundial e en 2011 a porcentaxe sobre o PIB foi de 21%. Por outra banda as importacións tiveron unha medra, para este período de 5.6 billóns de USD. É coma se estas economías no tempo regresasen á época mercantilista e situasen como postulado "*vender máis, comparar menos*".

Os niveis de apertura presentados polas economías emerxentes amosan claramente os niveis de crecemento da produción nelas e xustifica o crecemento media anual de 5.10% entre 1981 e 2011. A pesar disto o crecemento non repercutiu na superación das estruturas deformadas destes países: aínda que é certo que existiu un crecemento económico, el non repercutiu en toda a súa dimensión no nivel do benestar social. As estatísticas mundiais reflicten que no mundo actual existen máis de 1.000 millóns de seres humanos que non teñen acceso a auga potable; 1.000 millóns carecen de vivenda estimable; 880 millóns de persoas non teñen acceso a servizos básicos de saúde; e 2.000 millóns de persoas carecen de acceso a medicamentos esenciais. Considérase que o 85% da poboación mundial vive na pobreza.

É por tanto ter presente por líderes políticos mundiais as observacións do BM, que considera necesario que se mire máis adiante e se avalíen as necesidades dos países en desenvolvemento uns 10 anos máis aló. O prognóstico deste ano para 2020 suxire que 826 millóns de persoas vivirán con 1.25 dólares diarios ou menos é dicir 12.8 por cento da poboación dos países en desenvolvemento, e que haberá case 2 mil millóns de pobres se se recorre á liña de pobreza de 2 dólares diarios. O cinco anos adicionais deixarían a África Subsahariana sen alcanzar aínda os ODM en relación coa pobreza.

Por tanto expansión das fronteiras de posibilidades produción, como resultado de profundar no comercio internacional, non sempre se traducen en incremento do benestar. Os mercados domésticos das economías menos avanzadas seguen sendo estreitos e as estratexias de reformas neoliberais no ámbito fiscal e monetario como o declara o "Consenso de Washington" están executadas para que as grandes empresas aproveiten as vantaxes das novas tendencias da acumulación do capital a nivel global, aspectos que se revelan nas formas de subcontratación da produción e no desenvolvemento e evolución do mercado intrafirma.

O funcionamento da lei de acumulación e de tendencia decrecente da cota xeral de ganancia require do estudo do comportamento de empresa multinacional e da intervención

dos estados. A plétora de capital obtida polas grandes empresas multinacionais só pode ter un efecto positivo cara ao interior das economías en desenvolvemento mediante a intervención estatal, por tanto as reformas requiren de efectos redistributivos do ingreso, evitando que estas grandes masas de beneficios se dirixan a accións especulativas co obxectivo de buscar formulas de maximización das eficacias marxinais do capital. Só así a expansión da fronteira de posibilidades de produción que causa o comercio exterior, terá un efecto positivo para estas economías sobre o benestar social.

Non se pode, por tanto, considerar o comercio internacional como un método de incremento do benestar por si mesmo. Para que el xere un efecto positivo cara o interior das economías emerxente e subdesenvolvidas é necesaria a intervención do estado na economía e procesos redistributivos de riquezas que permitan ensanchar os mercados domésticos. Pensar que os problemas son só financeiros é non querer analizar en funcionamento do sistema de leis económicas, como aspecto básico para a comprensión dos cambios necesarios en política económica.

UNHA PROPOSTA DE POLÍTICA ECONÓMICA NAS NOVAS CONDICIÓNIS

A crise económica que estalou no 2008, puxo en evidencia unha incompreensión sobre o funcionamento das leis económicas no mundo actual, ao desenvolverse modelos de política económica onde se proclamaba a desregulación das actividades económicas hiperbolizando o mercado e asumíndose o establecemento da disciplina imposta por supostos axentes racionais, ávidos de información e capaces de procesala eficazmente, aspecto que aínda que ten algo de certeza é unha apoloxía en función das empresas multinacionais e unha falta ao recoñecemento das esixencias, que impón o desenvolvemento das forzas produtivas universais.

A dura crítica ao estado actual do coñecemento en macroeconomía, e moi especialmente cara á axenda de traballo predominante no últimos trinta anos, pode explicarse, en parte, como unha resposta ao “ambiente triunfalista”, que prevaleceu no ámbito da macroeconomía antes da crise, onde se refugaron moitas teses importantes da economía política, con excepción da tese sobre a man invisible de Adam Smith, aínda que ao parecer sen unha comprensión do que ela representou no seu momento. A FED congratulouse da eficacia das súas políticas de estabilización, mentres os economistas da academia adxudicábanse o mérito de deseñar o marco analítico que dera lugar á “Gran Moderación”, concepto co que se identificou un período de estabilidade no crecemento do produto con condicións de baixa inflación.

Durante a Administración da FED, por Alan Greenspan, a estratexia de política monetaria máis apropiada, era unha sen regras “nin explícitas, nin implícitas” cun claro propósito de soste un cadro de baixa inflación, pero ao mesmo permitíalle reaccionar fronte á aparición de escenarios de alto risco potencial para a economía, aínda cando a súa probabilidade de ocorrencia fora baixa. Esta estratexia definiuse como de “manexo de riscos” e partía dunha identificación do diñeiro co seu representante legal, pónose en evidencia o fetichismo monetario ao non existir un recoñecemento entre o diñeiro, propiamente dito e o seu representante legal.

Esta estratexia, en particular dentro da industria hipotecaria, unido á promoción dun consumismo anárquico e sen racionalidade, provocou entre 2005-2006 que as taxas de interese das hipotecas ‘subprime’ se dispararan e moitos dos novos propietarios caeron nun

proceso de impagabilidade; mentres que os bancos traspasaron a débeda aos inversores: os activos da débeda repartíronse e vendéronse a outros inversores, incluíndo bancos de todo o mundo en complicados paquetes financeiros que pouca xente parecía entender de todo.

Durante 2007, case un 1,3 millóns de vivendas estadounidenses foron suxeito de actividades financeiras, un 79% máis que en 2006. Apareceu preso do pánico: ninguén parecía ter ningunha idea de quen era o dono destas débedas, estendidas por todo o sistema financeiro mundial. De súpeto, os bancos xa no estaban dispostos a facer máis préstamos, o que resultou nunha crise de crédito ou *credit crunch*. As perdas acumuláronse e en xullo de 2008, os bancos e as principais institucións financeiras de todo o mundo anunciaron perdas de arredor de 435.000 millóns de dólares. A crise nun primeiro momento tiña como centro de gravitación o capital-diñeiro, que se movía directamente dentro da órbita dos Bancos, da Bolsa e das finanzas (Marx C; 1978, p.403-413).

Co estalido da crise e o contaxio que xerou sobre a economía real produciuse unha mestura de acontecementos que abriron espazo para posicións máis eclécticas en termos de política macroeconómica, ademais da coñecida política fiscal e monetaria. Xurdiron así novos aspectos que deben ser incluídos en materia de política económica e requiren dun maior estudo por parte da economía política.

En primeiro lugar a necesidade de maior coordinación entre os líderes do G20 como resposta a unha maior e máis eficaz cooperación mundial no ámbito da política económica e financeira, unha esixencia que se pode inferir da propia dinámica do comportamento dos sistemas de leis económicas dentro da sociedade capitalista. O “Cumio de Seúl” foi o exemplo máis preciso, inmediatamente despois da crise as medidas de político-económicas concertadas estiveron dirixidas a limitar a desaceleración económica. Aínda que na segunda fase, posterior á crise, as demandas de coherencia nas políticas económicas tornáronse máis sutís.

As decisións adoptadas polas autoridades no “Cumio de Seúl” anticiparon o aumento do incentivo para a cooperación en política económica, xunto á necesidade de corrixir os programas e axustalos ás circunstancias dispares das economías do G20. O Proceso de Avaliación Mutua (PEM) do G20 ratificouse como unha iniciativa continua, orientada por un conxunto acordado de “directrices indicativas”; búscase avanzar cara ás metas de crecemento sólido, sustentable e equilibrado. A declaración dos dirixentes do G20 en Seúl incluíu unha extensa, pero en xeral desatendida, lista de axustes á política económica, propostas como parte do PEM por cada unha das economías do G20.

A ambición do PEM do G20 non ten un precedente exacto. Como aclaran os documentos analíticos do FMI (Lipsky John 2011) sobre este proceso, publicados tras os cumes de Toronto e Seúl. O PEM está motivado polo recoñecemento xeral, acentuado pola crise, de que un enfoque coherente e de cooperación en materia de formulación de políticas económicas e financeiras encerra a promesa dun resultado superior para todos. Neste caso, o incentivo para loitar por un enfoque centrado na cooperación parece ser franco.

Adicional ao PEM, os dirixentes do G20 solicitaron ao FMI que, “como parte do PEM brinde unha avaliación sobre os avances cara á sustentabilidade externa e sobre a firmeza” das políticas fiscais, monetarias, do sector financeiro, estruturais, se cambiase doutro tipo. En forma máis xeral, os recentes desafíos e reformas do FMI potenciaron a función e as obrigacións dese organismo, á vez que manifestaron a importancia de que se xere unha análise da mellor calidade técnica.

En segundo lugar, e como resultado da crise, deuse maior importancia aos avances no ámbito da supervisión económica, os cales ocuparán un lugar preponderante e onde destacan os exames trienais de supervisión do FMI, a través dos que os países membros avaliarán os avances realizados nesta esfera. Como resultado deste proceso, o FMI empezou a integrar mellor a avaliación da estabilidade financeira nos estudos periódicos dos países. En particular, dedicáronse ao Programa de Avaliación do Sector Financeiro, que levan a cabo de forma conxunta o FMI e o Banco Mundial, iso será en diante obrigatorio para todos os países membros do FMI con sectores financeiros de importancia sistémica. O apoio do FMI ao Proceso de Avaliación Mutua do G20 constituirá unha tarefa difícil, pero que pode resultar excepcionalmente produtiva e iso axudará a intensificar o diálogo cos países membros sobre o tema da supervisión.

Por tanto o FMI xa está a desenvolver, aínda que en forma experimental, novos instrumentos de análise multilateral, inclusive informes sobre efectos de contaxio e sobre o efecto ampliado das políticas das economías sistémicas, así como informes de varios países sobre temas en común.

De maneira específica, o FMI xerará informes correspondentes a cinco economías sistémicas: China, Estados Unidos, Xapón, Reino Unido e un referido á zona Euro, estes informes avaliarán o efecto das políticas desas economías no resto do mundo, e estudarán a forte vinculación económica e financeira mediante a cal se comunican.

Diante diso, o FMI reforza os instrumentos de prevención de crise a través de reformas á Liña de Crédito Flexible e coa creación da Liña de Crédito Precautorio. Ademais, está en curso un labor complementario para examinar a posibilidade de realizar máis avances na capacidade de prevención de crise do FMI.

Finalmente, ademais de actuar no sector financeiro considerouse que é necesario que se desenvolvan políticas dirixidas a establecer estratexias encamiñadas a defender a planta produtiva e o emprego das economías.

As análises efectuadas sinalan que a crise tivo un efecto adverso e serio sobre os mercados laborais. De forma dramática a taxa mundial de desemprego aumentou de 5,7% que era a forza laboral en 2007 a 6,4% en 2009. Isto representa desemprego para case 29 millóns de persoas, referindo unha cifra estimada de 177,8 millóns de desempregados en 2007, e de 206,7 millóns para 2009. Cabe sinalar que aínda que o desemprego aumentou principalmente nas economías avanzadas, o impacto da crise nos países en vías de desenvolvemento, de ingresos baixos a medianos (polo xeral con sistemas de protección social máis fráxiles), reflectiuse nunha deterioración da calidade do emprego e nunha transición cara a formas de emprego máis vulnerables. A evidencia proveniente dos países avanzados indica tamén que a crise afectou ao nivel dos salarios, ao número de horas traballadas e a outras dimensións que a OIT denomina “traballo decente”. Con todo, até a data segue sendo pouca a evidencia sistemática sobre os efectos da crise neses indicadores.

CONCLUSIÓN

A análise dos impactos da crise económica mundial actual debe partir do recoñecemento de que dita crise está profundamente vinculada co desenvolvemento ao desenvolvemento e particularidades que presenta o funcionamento dos sistemas de leis económicas, sen as que é imposible desenvolver enfoques de políticas económicas globais.

A crise afectou seriamente o dinamismo que caracterizara á economía capitalista, especialmente en termos de crecemento do PIB, do comercio mundial e dos fluxos de IED.

Esta afectación abarcou todas as rexións do mundo, aínda que paradoxalmente manifestouse con maior forza nas economías máis desenvolvidas. O comercio mundial en particular, tivo no 2009 a súa maior contracción desde a década dos 30 do século pasado.

A recuperación da economía mundial será un proceso longo e doloroso, cheo de contradicións. A pesar dos signos de recuperación da economía mundial en 2010, é necesario seguir con atención a evolución da economía europea e de Estados Unidos, especialmente no referido á situación da débeda pública desta última nación. Ao parecer, non se pode ser moi optimista e non se albisca unha saída definitiva da crise no curto prazo.

1. Retomar metodoloxicamente as teses da economía política sobre o funcionamento do sistema de leis económicas son básicas, a crise económica que estalou no 2008, amosou que a maioría dos líderes intelectuais, na teoría económica, ignoraron os desequilibrios que se incubaron na economía norteamericana e inspiraron ás autoridades económicas á adopción de modelos errados, que deixaron de lado as variables financeiras asumíndose que neste sector prevalecía a disciplina imposta por axentes racionais, ávidos de información e capaces de procesala eficazmente. Unido tamén á hiperbolización da axenda de investigación seguida polas figuras máis prominentes da economía neoclásica, como Lucas, Prescott ou Barro, que formularon un certo desprezo cara os efectos das flutuacións económicas.

A dura crítica ao estado actual do coñecemento en macroeconomía, e moi especialmente cara a axenda de traballo predominante no últimos trinta anos, pode explicarse -en parte- como unha resposta ao ambiente triunfalista que prevalecía no ámbito da macroeconomía na década pasada. Neses momentos, a Fed congratulábase da eficacia das súas políticas de estabilización, mentres os economistas da academia se adxudicaban o mérito de deseñar o marco analítico que dera lugar á “Gran Moderación”, concepto co que se identificou un período de estabilidade no crecemento do produto, nun contexto de inflación baixa.

BIBLIOGRAFÍA

- BANCO MUNDIAL (2010) Informe Mundial. <http://siteresources.worldbank.org/Informeanual2010.pdf>. p. 13-14
- DAVID RICARDO (1959) "Principios de Economía Política y Tributación" Fondo de la Cultura Económica. México-Bos Aires p. 98-113
- ENGLES F (2012) La situación de la clase obrera en Inglaterra (1845). Ed. Luxemburgo p. 46-49
- FONDO MONETARIO INTERNACIONAL (FMI) Datos y Estadísticas. <http://www.imf.org/external/data.htm>
- G-20 Leaders Declaration. <http://www.presidencia.gob.mx/2012/06/declaracion-de-los-lideres-del-g20/> p. 1
- GUTIERREZ DEL CID Ana T. (2009) "Fénix del oriente" Ed. Montiel & Soriano. México p. 19
- LIPSKY John (2011) "2011—Un año decisivo para la cooperación mundial". Dialogo a Fondo. Blog del FMI. http://blog-dialogoafondo.org/?page_id=84
- MADDISON A. (1996) "La economía mundial 1820-1992. Análisis y estadísticas" Francia Ed. OCDE. p. 50-51
- MARX C. (1946) "El Capital" Tomo I Volumen II Libro I. Ed. Fondo de la Cultura p. 728-729
- MARX Carlos (1978) "El Capital" Ed. Siglo XXI. México p. 303
- MARX Carlos (1978) "El Capital" Ed. Siglo XXI Tomo III. México. Capitulo XIX p. 403-413
- PNUD (2010) "Informa sobre el índice de desarrollo humano". La verdadera riqueza de las naciones: el camino al desarrollo humano. Edición Vixésimo Aniversario. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_ES_Complete.pdf p. 106-110
- STANDARD & POOR'S Para consultar datos actualizados do Grado de Inversión vexa Latin Focus. <http://www.latin-focus.com/spanish/countries/latam/latsandp.htm>
- TAPS COTT Don. Cambio de Paradigmas empresariales / Taps Cott, Don y otros.-Santa Fe de Bogotá. Colombia: Mc Graw Hill Internacional, 1995, p. 365
- VALDÉS DÍAZ DE VILLEGAS J. (2011) "Diario de Una Crisis Una Muestra de un Mundo Globalizado" Editorial Académica Española. Publicado en Alemaña por Schlungsdienst Lange ou H.G., Berlin, Books on Demand GmbH, Norderstedt Reha GmbH, Saarbrücken. P. 10-12
- VALDÉS DÍAZ DE VILLEGAS J. (2012) "Crisis Económica Apunte y Alternativas" Ed. UNITEX. México p. 35-36
- VALDÉS DÍAZ DE VILLEGAS J. (2012) "Releyendo a C. Marx" Artigo presentado á Revista *Política y Cultura* da Universidade Autónoma Metropolitana (UAM Xochimilco) e que debe aparecer publicado en agosto do 2013
- VALDÉS DÍAZ DE VILLEGAS J. Mendoza Tonatiuh (2012) "El entorno económico de la empresa turística mexicana y su impacto en la competitividad empresarial" relatorio elaborado para o "XIV Congreso Nacional y VIII Internacional de Investigación Turística"

Notas

1. O Consenso de Washington foi formulado orixinalmente por John Williamson en novembro de 1989 ("What Washington Means by Policy Reform", que pode traducirse como "O que Washington quere dicir por política de reformas" ou "O que desde Washington se entende por política de reformas").
2. Grupo Parlamentario do PRD, Cámara de Deputados LX Lexislatura, (2009) FOBAPROA: o custo do rescate bancario. Esta lección de política no marco do paradigma neoliberal foi aplicada por vez primeira durante a crise mexicana que estalou a finais do 1994 e prolongouse ata o ano 2000 aproximadamente. É necesario revisar todo o sucedido en México co caso do FOBAPROA. Ver Informe McKey
3. O G-7 pasou a converterse en G-8, coa inclusión de Rusia en 1991- e a OMC constituída en 1995
4. Este feito é recollido en "Consenso de Washington", en todo o relacionado cos procesos de desregularización económica. Ver "Consenso de Washington" formulado por Williamson
5. Considerando que a acumulación ou inversión é reinversión de parte do excedente de valor no proceso de produción co obxectivo de amplialo.
6. O mundo actual olvida con frecuencia a definición de "crise de diñeiro" vinculada aos problemas estruturais do modo de produción capitalista, por tanto exclúense como causas das crise, no entanto é un proceso que se puxo en evidencia durante a crise do mundo na actualidade.
7. Hong Kong, Corea, Singapur, Taiwán
8. A Crise asiática iniciouse o 2 de xullo de 1997 coa devaluación da moeda tailandesa, á que sucederon numerosas devaluacións en Malasia, Indonesia e Filipinas, repercutindo tamén en Taiwán, Hong Kong e Corea do Sur e converteuse co tempo no que se denominou a gran crise da globalización.
9. NIAE, polas súas siglas en inglés
10. DA, polas súas siglas en inglés
11. Considerando que a g' como grado de valorización do capital, entón $g' = p' / [(c/v) + 1]$. Esta ecuación amosa que o grado de valorización do capital $g' = f(c/v)^{-1}$
12. No resto das nacións que conforman esta rexión non existen datos dentro do sistema estatístico do FMI, talvez pola incompatibilidade dos sistemas de contas nacionais imperantes nesta rexión durante o euro soviético coa forma que na levaban a contabilidade nacional o resto dos países.
13. Estes países que están considerados dentro dos NIEA, agás Tailandia.
14. As crises bancarias que desembocan en crises financeiras deben enmarcarse no proceso de desregulación e liberalización dos sistemas financeiros nacionais, que consiste na eliminación, a través de las fronteiras, das limitacións ao outorgamento ou prestación de servizos financeiros (créditos e inversións fundamentalmente. Elemento que reflexa a debilidade do decálogo "Consenso de Washington".
15. Desde o punto de vista histórico son as economías desenvolvidas as que alcanzan nun principio os máximos niveis de apertura, é esta a razón fundamental que explica este proceso de diminución absoluta dos índices de apertura con relación ao groso das economías emerxentes e subdesenvolvidas
16. É un período no que hai pouca liquidez no sistema porque ninguén está prestando

FRANCISCO JESÚS FERREIRO_(franciscojesus.ferreiro@usc.es; f.ferreiro1@udc.es)_Universidade de Santiago de Compostela e Universidade da Coruña; Galicia, España

A importancia da empresa nos modelos de crecemento económico

La importancia de la empresa en los modelos de crecimiento económico

The Importance of the Company in the Economic Growth Models

& Resumo: O presente artigo ten por obxectivo explicar os modelos de crecemento económico e a importancia da función empresarial a partir dos estudos de importantes autores como Solow e Marshall, entre outros.

Para isto imos analizar o Modelo Básico de Solow, tanto nunha economía pechada como aberta, o Modelo Xeral de Solow, a importancia da tecnoloxía, o crecemento endóxeno, semiendóxeno, así como o desenvolvemento endóxeno. Tamén estudaremos a teoría marshalliana, o equilibrio xeral de Walras, o capital humano no crecemento económico.

Terminaremos cunhas conclusións sobre os modelos de crecemento económico e a importancia da función empresarial.

& Palabras clave: Crecemento económico, Solow, Marshall, produción, función empresarial.

& Resumen: El presente artículo tiene por objetivo explicar los modelos de crecimiento económico y la importancia de la función empresarial a partir de los estudios de importantes autores como Solow, Marshall, entre otros.

Para ello analizaremos el Modelo Básico de Solow, tanto en una economía cerrada como abierta, el Modelo General de Solow, la importancia de la tecnología, el crecimiento endógeno, semiendógeno, así como el desarrollo endógeno. También se estudiará la teoría Marshalliana, el equilibrio general de Walras, el capital humano en el crecimiento económico.

Terminaremos con unas conclusiones sobre los modelos de crecimiento económico y la importancia de la función empresarial.

& Palabras clave: Crecimiento económico, Solow, Marshall, producción, función empresarial.

& Abstract: This report aims to explain economic growth models and the importance of

entrepreneurship from studies of major authors such as Solow, Marshall and others.

We will analyze the Basic Solow Model, in a closed economy as well as in an open economy, the General Solow Model, the importance of technology, endogenous growth, semi-endogenous growth, and endogenous development. We will study Marshall's theory, the general equilibrium of Walras and human capital in the economic growth.

We will end with a conclusion about the economic growth model and the importance of entrepreneurship.

& Key words: Economic growth, Solow, Marshall, production, importance of entrepreneurship

INTRODUCCIÓN

O crecemento económico percíbese como un tema de gran actualidade e moito interese pola situación que atravesa a economía mundial nos últimos anos. Sen dúbida, a teoría do crecemento económico é unha das ramas da economía de maior importancia e obxecto da atención de moitos investigadores do campo das ciencias sociais.

Ao longo dos anos, autores como Solow ou Marshall estudaron o crecemento económico desde perspectivas diferentes. Solow parte do seu modelo básico, onde estuda o crecemento económico nunha economía aberta e nunha economía pechada. No modelo xeral introduce o progreso tecnolóxico pois este será clave nos diversos modelos de crecemento económico esóxeno, semiendóxeno e endóxeno. Ademais, introduce a educación e formación dos traballadores xa que a considera importante pois diminuírá o ritmo de converxencia no modelo.

O crecemento endóxeno salientase na innovación, na iniciativa empresarial e no desenvolvemento do capital humano (desenvolvemento da man de obra cualificada). No crecemento esóxeno, en cambio, combínase a tecnoloxía, o capital e a man de obra para xerar crecemento.

O MODELO BÁSICO DE SOLOW

Co Modelo Básico de Solow preténdese estudar o crecemento económico a través dunha economía pechada e dunha economía aberta.

Economía pechada

Solow atópase con que algúns parámetros estruturais, como a taxa de aforro, de investimento e a taxa de crecemento da poboación nun país afectan a longo prazo á evolución da renda e do consumo por traballador neste. Así, o equilibrio competitivo dos mercados de factores provoca que a produción de cada período estea determinada polo capital e o traballo existentes, provocando ademais que o aforro e o investimento total representen unha proporción esóxena da renda total e que a poboación activa creza a unha taxa dada, o cal amosa a importancia do capital no Modelo Básico nunha economía pechada. Desta maneira, este modelo pode determinar a evolución do capital como consecuencia do proceso de acumulación deste, como o fai a poboación activa como resultado do crecemento da poboación e como evolucionan a produción e a renda totais como consecuencia da evolución da cantidade total de capital e traballo.

Para obter un indicativo da prosperidade dun país hai que fixarse no PIB por traballador ou *per cápita* e a produción por traballador. Os aumentos da produción por traballador proveñen dun incremento de capital por traballador o que provoca, segundo o modelo, que “o crecemento económico estea totalmente relacionado coa acumulación de capital”. De aí a importancia da función empresarial xa que os empresarios invisten, aumentando o capital dunha economía e por tanto fomentando o crecemento económico dun territorio.

O capital e a produción por traballador, segundo o modelo, converxen a longo prazo cara os niveis do estado estacionario da economía, no cal, o consumo por traballador, o tipo de interese real e o salario mantéñense tamén constantes. Barro e Sala-i-Martin (1995) definen o estado estacionario como “a situación en que varias cantidades crecen a taxas constantes” (tales como: o nivel de aforro, a vida económica das máquinas, etc.). Deste xeito, “tal estado está determinado por todas as influencias esóxenas do modelo, é dicir, a propensión ao aforro, as taxas de crecemento demográfico, e a función produción. Un conxunto diferente destes datos xerará un estado estable distinto” (Pérez, 2004).

Outro aspecto a salientar é que, segundo Solow, o Estado non pode a longo prazo influír positivamente sobre o PIB ou o PIB *per cápita* a través do aumento do consumo público, porén si poderían facelo no curto prazo. Por outra parte se o Estado decidise destinar parte da súa recadación fiscal a aumentar a inversión (como por exemplo en infraestruturas), isto provocaría unha taxa de inversión nacional a niveis superiores, o que no longo prazo ocasiona un efecto positivo sobre o PIB *per cápita*. Se o Estado aumenta o gasto público en escolas e hospitais financiado mediante impostos, o máis probable é que isto provoque unha redución no consumo privado en educación e sanidade en cantidades similares, polo tanto, nin o aforro nin a inversión, nin por suposto a produción se vería alterada. É por iso que se pode afirmar que un goberno que queira causar un aumento na renda a longo prazo dos cidadáns debe tomar medidas no que respecta a crear políticas estruturais capaces de mellorar a tecnoloxía, incentivar a propensión nacional ao aforro e inversión.

Economía aberta

Nunha economía aberta, as exportacións de capital dependen da parte do aforro que non se inviste no interior do país e que se destina a investimento no estranxeiro. É por iso, que nunha economía pechada o investimento agregado debe ser igual ao aforro agregado, pero nunha economía aberta, onde existe a mobilidade de capital internacional, o investimento e o aforro poden ser diferentes, e por tanto impórtanse ou exportan capitais. Canto maior é o grao de integración do mercado interior de capitais e dos mercados estranxeiros, maior será a tendencia do aforro a saír do país como resposta a unha baixada dos tipos de interese interiores.

Nos últimos tempos a relación existente entre aforro e investimento nacional debilitouse en favor dunha mobilidade internacional do capital cada vez máis significativa, débese sinalar aquí a gran influencia que este feito pode ter na dinámica do crecemento económico.

No Modelo Básico de Solow dunha pequena economía aberta con mobilidade perfecta do capital, a intensidade interior do capital axústase de maneira inmediata ao seu nivel do estado estacionario, determinado este polo tipo de interese internacional. Con todo, a riqueza nacional *per cápita* evoluciona gradualmente, debido a que calquera aumento da riqueza provoca un aumento na renda de capital aumentando desta maneira o aforro agregado, o cal provoca outro aumento da riqueza e así sucesivamente.

Coa apertura ou liberalización dos movementos de capital contribuíuse de forma moi positiva á evolución da renda nacional *per cápita* a longo prazo. Tal é así que, un país que teña unha gran propensión ao aforro beneficiarase da mobilidade internacional do capital exportándoo, beneficiándose desta maneira dun tipo de interese internacional máis alto, obtendo maiores rendementos na súa riqueza nacional e converténdose deste xeito nun acreedor internacional neto. No entanto, convén lembrar que no caso de tratarse dunha economía pequena, cunha gran propensión ao aforro, a apertura implicaría un aumento da renda media pero, doutra banda, para os que non posúen riqueza e deban vivir unicamente do seu traballo, esta apertura resultaralles prexudicial xa que suporía unha redución dos salarios reais na economía nacional. Por outra banda convén lembrar que unha economía que abre a súa conta de capital queda exposta ás perturbacións dos tipos de interese ocasionadas polos impactos do mundo exterior, supondo este feito un gran risco para as pequenas economías abertas.

É por iso que se pode afirmar que “a mobilidade internacional de capitais é beneficiosa a longo prazo xa que provoca un aumento da renda e a riqueza nacionais dun país” (Solow, 1956). Aínda que tamén pode ter custos, debido ao incremento na vulnerabilidade dos países ás perturbacións do tipo de interese internacional.

O MODELO XERAL DE SOLOW

Progreso tecnolóxico

No Modelo Básico de Solow non estaba presente a variable progreso tecnolóxico, pero si se atopará moi referenciada nos diversos modelos de crecemento económico esóxico, semiendóxico e endóxico. Por tanto, enténdese que antes de abordar a importancia que esta variable puidese ter nos diversos modelos económicos, débese coñecer que se entende por progreso tecnolóxico.

Pavón e Hidalgo (1997) definen a innovación tecnolóxica como “o conxunto das etapas técnicas, industriais e comerciais que conducen ao lanzamento con éxito no mercado de produtos manufacturados ou a utilización comercial de novos procesos técnicos”. Segundo esta definición, as funcións que configuran o proceso de innovación son múltiples e constitúen unha forza motriz que impulsa a empresa cara a obxectivos a longo prazo, conducindo no marco macroeconómico á renovación das estruturas industriais e á aparición de novos sectores de actividade económica.

Outra interesante definición atópase na achega realizada por Bowles e Edwards (2005) quen definiron a tecnoloxía como a relación entre os factores da produción e os bens producidos, sendo a tecnoloxía “o que permite transformar o que ofrece a natureza en algo útil para a sociedade”. É certo que Bowles e Edwards céntranse na transformación da natureza, non ampliándoos a outros campos do coñecemento, pero é moi interesante a súa contribución xa que achega o concepto transformar os medios en produto, o que se consegue a través da tecnoloxía e está relacionado co concepto de produtividade e o progreso económico e social.

No Modelo Xeral de Solow, a fonte do crecemento positivo sostido a longo prazo do PIB por traballador é a existencia dun progreso tecnolóxico esóxico continuo. A única diferenza con respecto ao Modelo Básico é que agora a función de produción, a cal indica os bens e servizos que poden producirse cunha determinada cantidade dos factores produtivos, capital e traballo, pode cambiar co paso do tempo, é dicir, podería obterse cada vez unha maior produción utilizando a mesma cantidade de factores, feito motivado pola introdución do progreso tecnolóxico. Por tanto, coñécense dúas formas de aumentar a produción por traballador, en primeiro lugar aumentando o capital por traballador e en segundo termo mellorando a tecnoloxía, por iso é polo que todos os gobernos que miren polo benestar da poboación, fomentan o I+D+i que permita un crecemento económico e aumento do benestar da poboación.

O Modelo Xeral de Solow converxe, a longo prazo, cara a un estado estacionario cun crecemento económico equilibrado onde a produción, o consumo, o investimento e o stock de capital crezan a unha taxa igual á suma das taxas esóxicas de crecemento da poboación e da produtividade, as cales provocan un aumento considerable na eficiencia do traballo. Este estado estacionario ten como característica principal que a produción por habitante, o capital por habitante, o consumo por habitante e o salario real crecen a unha taxa igual á da produtividade, que aumenta a eficiencia do traballo e onde o tipo de interese real permanece constante.

As medidas económicas estruturais que provocan un aumento da taxa de aforro da economía ou unha redución da taxa de crecemento da poboación levan á economía, segundo o Modelo Xeral de Solow e considerando o estado estacionario, a unha senda de crecemento superior que ten como característica principal un nivel de renda e de consumo máis elevados

que nese estado inicial. Velaquí por tanto a mesma regra de ouro estudada con anterioridade, é dicir, cando a taxa de aforro é igual á participación da renda do capital no PIB, o consumo *per cápita* a longo prazo maximízase.

O Modelo Xeral de Solow supera polo tanto o contraste empírico de que a súa predición do estado estacionario a longo prazo concorda co crecemento equilibrado.

Pódese afirmar que nun estado estacionario, o PIB real por traballador tende a ser máis elevado canto maior sexa a taxa de investimento e menor a taxa de crecemento da poboación, tal e como se reflicte nos datos empíricos de distintos países pero, por outra banda, o modelo de Solow subestima os efectos cuantitativos coñecidos destas características estruturais.

O crecemento da produción por traballador pode ter varias causas, ben polo aumento do stock de capital por traballador ou ben, polo aumento da produtividade total dos factores. Porén e nun sentido causal, o progreso tecnolóxico é a fonte principal deste xa que no longo prazo, o capital por traballador só crecerá se se produce un crecemento continuo da produtividade total dos factores.

A importancia da educación

O estado estacionario no modelo de Solow non considera adecuadamente a influencia das taxas de aforro e do crecemento da poboación sobre o PIB *per cápita* e, por outra banda, sobreestima o ritmo de converxencia das economías cara dito estado estacionario. Estes dous fallos empíricos poden resolverse cunha modificación no modelo proposta polos economistas Mankiw et al. (1992), que está fundamentada en introducir no modelo a suma de toda a educación e formación que adquiriron os traballadores o que permitiría aumentar a produtividade do traballo destes, que é o que se coñece como capital humano. E dado que o capital humano así como o capital físico, é susceptible de acumulación, a súa introdución no modelo diminuíra o ritmo de converxencia. Pero coa introdución desta variable non só se consegue o efecto de minorar o ritmo de converxencia, xa que un aumento do PIB por habitante motivado por un incremento da taxa de investimento en capital físico se todo o demais permanece constante, será maior nun modelo que inclúa o capital humano que nun que só interveña o capital físico, o cal contribúe a resolver tamén o primeiro dos fallos empíricos do modelo de Solow mencionados anteriormente.

As características que diferencian o modelo de Solow con capital humano do orixinal estriban na inclusión de dita variable na función de produción e a acumulación de capital humano por parte dos traballadores. Neste modelo, “o crecemento do PIB por traballador procede de tres fontes diferentes: un incremento do capital físico por traballador, un incremento do capital humano por traballador e unha mellora da tecnoloxía”. Ademais afírmase que o capital humano é tan produtivo como o capital físico na produción agregada, polo que obvialo no modelo sería un gran erro.

Para analizar esta versión do modelo de Solow é imprescindible utilizar variables axustadas para ter en conta a tecnoloxía, de modo que están o capital físico por traballador efectivo, o capital humano por traballador efectivo e a produción por traballador efectiva.

O estado estacionario é definido mediante dous valores positivos, o de capital físico por traballador efectivo e o de capital humano por traballador efectivo tales que, unha vez alcanzados, a economía permanecerá neles indefinidamente.

Hai que dicir que en determinados aspectos trátase ao capital humano exactamente igual que ao capital físico. Utilízase a hipótese de que en cada período hai unha cantidade de capital humano que entra nunha función de produción agregada con rendementos constantes de escala, da mesma maneira que entra o capital físico e que, ademais, o capital

humano acumúlase nunha determinada proporción do PIB de cada ano. Ademais, como se estima que a parte máis importante do investimento en capital humano é o PIB e a renda que se perden mentres os individuos adquiren educación, a proporción de persoas en idade activa que está a estudar debería ser un bo indicador para medir a proporción constante de renda que se inviste en capital humano e así poder obter estimacións para os distintos países.

No estudo do estado estacionario toman forza as ideas de conseguir unhas taxas adecuadas de aforro e investimento e de manter baixas as taxas de crecemento da poboación, considerándose ademais que as medidas educativas teñen que ser un aspecto clave en canto ás medidas estruturais a utilizar para fomentar a prosperidade e o crecemento.

A ecuación de converxencia no modelo de Solow con capital humano informa sobre a forma na que o crecemento depende das características estruturais e da posición inicial, é dicir, a forma na cal a taxa anual media de crecemento do PIB por traballador dun país e nun período determinado depende dos seus parámetros estruturais e do seu nivel inicial do PIB por traballador. Esta taxa de converxencia variará en función dos parámetros do modelo, pero será inferior no modelo de Solow con capital humano que no modelo xeral, motivado porque a acumulación de capital require dun tempo prudencial para levarse a cabo e isto atrasa a converxencia.

CRECEMENTO ENDÓXENO

Creceemento semiendóxeno

Para explicar o comportamento endóxeno, pártese do creceemento semiendóxeno. Este indica que só se obterá creceemento endóxeno do PIB por traballador se existe un creceemento exógeno da poboación. Pódese afirmar que no estado estacionario hai que tratar de fomentar o creceemento da poboación para tratar de conseguir o creceemento a longo prazo do PIB e do consumo *per cápita*. Para achar a taxa de creceemento da produción no estado estacionario hai que calcular previamente a taxa de creceemento endóxena da tecnoloxía que depende dos parámetros do modelo. Tanto as taxas de creceemento do capital por traballador como as do PIB por traballador, nun estado estacionario, teñen que ser iguais á taxa de creceemento da tecnoloxía. Por outra parte, sábese que para que a taxa de creceemento do PIB *per cápita* sexa positiva, a taxa de creceemento da poboación debe ser tamén positiva, e para aproveitar os rendementos crecentes na función de produción agregada, a poboación activa debería aumentar.

Ten especial importancia o feito de que tanto o nivel da senda de creceemento da produción e do consumo por traballador, como da taxa de creceemento ao longo desta dependan dos parámetros de comportamento do modelo. Sábese que nos niveis destas sendas teñen influencia positiva as taxas de aforro e investimento e influencia negativa a taxa de creceemento da poboación, o cal na práctica supón adoptar medidas destinadas a aumentar a taxa de investimento e a redución do creceemento da poboación. Débese ter en conta que un aumento do creceemento da poboación reduce o stock de capital *per cápita* e aumenta as presións sobre os recursos naturais escasos, o cal reduce o nivel da senda básica de creceemento.

Pódese afirmar por tanto que ante unha externalidade produtiva positiva que non sexa excesivamente forte prodúcese un modelo de creceemento semiendóxeno caracterizado pola converxencia cara a un estado estacionario a longo prazo, é dicir, un creceemento tanto máis rápido canto máis por baixo do estado estacionario se atope a economía, sen esquecer que o creceemento económico no estado estacionario se debe ao creceemento da poboación.

Crecedemento endóxico

Fronte aos modelos de crecedemento semiendóxico atópanse os modelos de crecedemento endóxico e o que permite denominar como endóxico o modelo de crecedemento económico é que o capital por traballador e a produción por traballador crecen á mesma taxa positiva e constante, sen que por iso haxa que supor a existencia dun progreso tecnolóxico esóxico, nin que a poboación activa teña que medrar.

Doutra banda, un investimento agregado máis eficaz provocaría unha redución das taxas de depreciación, o que no modelo de crecedemento endóxico equivalería a unha taxa de crecedemento do PIB por traballador permanentemente máis elevada. Porén, débese ter presente que no modelo de Solow, os cambios dos parámetros que producen un efecto de nivel a longo prazo no PIB por traballador xeralmente tenden a provocar, no modelo de crecedemento endóxico, un efecto a longo prazo na taxa de variación do PIB por traballador.

Seguindo os modelos de crecedemento endóxico, un aumento da poboación activa provoca un aumento do crecedemento económico e unha poboación activa crecente provoca un gran crecedemento económico, o que contradí en gran medida a evidencia empírica dispoñible. Pódese afirmar, por tanto, que ante unha externalidade produtiva de carácter forte atópase un modelo de crecedemento endóxico que non ten estado estacionario, o que provoca que non teña a propiedade de converxencia ou esta sexa moi débil. Isto provoca que neste tipo de modelo, o PIB *per cápita* medre sen que o faga a poboación. Con todo, hai que mencionar que un aumento da poboación activa eleva a taxa de crecedemento económico e un crecedemento constante da mesma, provocaría unha taxa de crecedemento económico superior.

Por mor de que Solow (1956) publicara o seu estudo sobre o modelo de crecedemento neoclásico, onde as condicións de produción se representaban a través dunha función de produción agregada na que aparecían reflectidos os factores de produción: traballo e capital, ademais dun índice que reflicte a produtividade destes ou o estado tecnolóxico.

Por outra banda, se se divide a función de produción agregada entre o traballo, obtérase a función de produción intensiva ou produtividade do traballo, a cal dependerá do estado tecnolóxico e da acumulación de capital por cada traballador. Dita función presentará rendementos decrecentes con respecto á acumulación de capital por traballador. Por tanto, a redución do produto marxinal do capital por traballador en relación ao stock acumulado ten tres consecuencias fundamentais: En primeiro lugar, ante a ausencia de cambio técnico esóxico, o ritmo de crecedemento reducirase; en segundo lugar, provocará unha tendencia cara á equiparación da renda *per cápita* das rexións e países nunha zona económica integrada, e por último, nunha economía aberta a converxencia será máis rápida, feito motivado pola libre circulación dos factores, que garante un destino máis eficiente, é dicir, destinaranse onde a súa retribución marxinal sexa maior.

O Teorema de Euler sinala que o valor do produto debe distribuírse entre os factores en función da súa produtividade marxinal. Por tanto, a distribución da renda entre salarios e beneficios farase en función do peso relativo das elasticidades de escala de cada un dos factores. No entanto, esta idea de distribución da renda foi moi discutida por autores como Robinson (1960), que conclúe que a distribución da renda está en función do poder político de cada colectivo.

Os novos modelos de crecedemento endóxico incorporan como elemento diferenciador cos seus antecesores, a importancia das externalidades e do cambio técnico nos procesos de crecedemento, é dicir, que transforman os modelos clásicos en modelos máis dinámicos. Baleiras (2011) vai un pouco máis aló e volve sobre o termo de eficacia colectiva, que xa

fora acuñado e xustificado por Schmitz (1999) e que consiste no emprego de dous factores estruturais importantes que impactan sobre a mellora do desenvolvemento e crecemento económico, que son as economías externas e as accións conxuntas que desenvolven os axentes económicos.

Lucas (1988), no seu modelo de crecemento endóxeno, afirma que o principal motor do crecemento económico son as cidades destacando o gran papel que ten o capital humano. A importancia das cidades como fonte de crecemento económico e desenvolvemento social está moi presente na Unión Europea, por iso existen Plans de Iniciativa Urbana (Plans *Urban*), fondos comunitarios cuxo obxectivo é a rehabilitación de barrios degradados nas cidades para convertelos en fonte de crecemento económico e coñecemento.

Jovanovic e Rob (1989) recoñecen á educación como xerador de aumentos irreversibles de produtividade e de novos coñecementos, requirindo para iso a reunión de persoas con coñecementos diferentes. É por iso que nas cidades a acumulación de capital humano e o carácter especializado dos axentes facilita o desenvolvemento de mecanismos de crecemento que teñen a súa base na constante creación de coñecementos e melloras técnicas.

Pódese sinalar a influencia significativa das externalidades tecnolóxicas na importancia que ten a contorna na acumulación do capital humano, na adopción de melloras técnicas e na xeración de novos coñecementos.

Según Becattini et al. (2002), a eficiencia do sistema produtivo dunha economía aumenta coa produtividade do traballo mediante a acumulación de capital e o progreso tecnolóxico, moi vinculados á función empresarial. No entanto, débese considerar a existencia de feitos que condicionan os procesos de crecemento económico como: a existencia de numerosas empresas que producen e intercambian bens no mercado; os descubrimentos tecnolóxicos que se poden utilizar sen restricións debido a que respectan o principio de non rivalidade nin exclusión, é dicir, son considerados bens públicos; existe a posibilidade de imitar e copiar as actividades empresariais entre os competidores no mercado; o avance tecnolóxico ten carácter endóxeno, debido a que é froito de decisións tomadas por axentes económicos e empresas que operan no mercado; e os descubrimentos científicos e tecnolóxicos confiren ás empresas ou individuos que os levaron a cabo un certo grao de monopolio no mercado, motivado polo feito de que polo menos durante un tempo van controlar a información que producen estes achados, condicionando desta maneira os procesos de crecemento.

Segundo Sala-i-Martin (1994) existen diversos procedementos para conseguir a introdución da tecnoloxía no modelo neoclásico: en primeiro lugar, a incorporación da calidade do traballo na función de produción, conseguindo desta maneira tratar o traballo como capital humano. En segundo lugar, os investimentos estatais en infraestruturas e melloras de institucións achegan novos factores de produción que se engaden ao capital privado. En terceiro lugar, os investimentos en I+D efectuadas polas empresas permiten aumentar a tecnoloxía dispoñible e mellorar a súa competitividade e rendemento.

Non se debe esquecer que a introdución da tecnoloxía na función de produción provoca a incorporación de rendementos crecentes de escala, pondo isto en dúbida o suposto de equilibrio do modelo de crecemento; o cal tería solución baixo dúas posibles alternativas: en primeiro lugar que existan externalidades na produción e, en segundo termo, o abandono do suposto de competencia perfecta.

Se se asume a existencia de externalidades na produción, estarase a recoñecer implicitamente a existencia de rendementos crecentes de escala na función de produción agregada, proposta por Marshall (1890). Desta forma, cada empresa actuará cunha función

de produción neoclásica e intentará optimizar o seu comportamento no mercado, se ben cabe mencionar que as súas decisións particulares terán efectos sobre a contorna do que saíran beneficiadas o resto de empresas que compiten nel, sen necesidade de alterar o comportamento de cada unha delas, polo que finalmente pódese afirmar que a consecuencia das inversións individuais das empresas promóvese o crecemento endóxeno.

A incorporación do avance tecnolóxico e do poder de mercado que teñen as empresas nos procesos de innovación e crecemento económico resultaron fundamentais na evolución da teoría do crecemento económico.

Pódense diferenciar dous tipos de modelos de crecemento endóxeno segundo Romer (1994):

- 1.- Modelo de Spillover: Considera que as economías internas teñen un papel estratéxico no crecemento económico, baixo o argumento de que todo investimento novo provocaría un efecto difusor externo á empresa que o leva a cabo, mellorando a produtividade das empresas do mercado con tal intensidade que permitiría manter o crecemento endóxeno. O efecto derrame obteríase ao investir en capital físico, capital humano e en I+D.
 - a) Unha das tres variables máis importantes dentro do Modelo de Spillover é o investimento en capital físico, que provoca un crecemento xerado pola aprendizaxe e a experiencia, Romer (1986). O investimento en capital físico provoca que os traballadores teñan que aprender, co consecuente aumento do coñecemento, que á súa vez se difundiría polo sistema produtivo xerando economías de escala, conseguindo un aumento na produtividade da economía no seu conxunto que suporía un proceso de crecemento endóxeno.
 - b) A segunda variable do modelo é o investimento en capital humano, que provoca un crecemento xerado pola calidade dos recursos humanos. Débese ter en conta que o capital humano é un factor inmaterial, que é incorporado ao proceso produtivo mediante a forza de traballo, ou dito doutro xeito, introducindo directamente novos coñecementos no proceso produtivo. Lucas (1988) considera que o aumento de capital humano a través da educación e formación transforma a contorna económica mellorando a produtividade de cada empresa e a da súa contorna debido á existencia de man de obra máis cualificada e eficiente. Por tanto, o aumento do investimento en capital humano provoca un aumento no coñecemento, que se difunde por todo o sistema produtivo dando lugar a economías externas de escala.
 - c) O crecemento xerado polos investimentos en I+D provocan un efecto Spillover no nivel de tecnoloxía da economía que promove, por unha banda, a creación de novos produtos, e pola outra, a mellora dos sistemas de produción existentes, co que a xeración de externalidades permitirá a outras empresas a obtención dos rendementos provocados pola investigación e desenvolvemento, facilitando desta maneira o crecemento endóxeno da economía.
- 2.- Modelos *schumpeteriáns*. Schumpeter resaltou a importancia da figura do emprendedor innovador como factor de crecemento económico, até o punto que ao seu xuízo o capitalista chegou por unha “vaga de innovación” exercida polos emprendedores. No seu modelo o papel de emprendedor e a innovación son variables endóxenas, xa que depende do emprendedor e a súa capacidade de innovar o crecemento económico.

Do crecemento ao desenvolvemento endóxeno

A teoría do desenvolvemento endóxeno considera ao crecemento económico como un proceso de incerteza, debido ás condicións do mercado e as decisións dos axentes que nel interveñen. Porén, a teoría do crecemento endóxeno sostén que o crecemento vén motivado por un equilibrio móbil de tipo neoclásico.

Os procesos de desenvolvemento son motivados polas decisións de investimento e de localización das empresas e por accións illadas dos axentes económicos, e por iso, ao redor das empresas ou industrias que incorporan novas tecnoloxías nos procesos produtivos concéntranse actividades modernas que producirán un proceso de diferenciación acumulativo entre as novas e vellas áreas de produción tal e como sostén Lasuén (1969). Freeman (1984) sinala que debido ás diferenzas existentes nos ritmos de cambio tecnolóxico das distintas industrias, producíranse cambios estruturais e desequilibrios.

Sala-i-Martin (1994) sinala que nos modelos de crecemento endóxeno existen importantes diferenzas con respecto ao modelo neoclásico, entre elas pódese destacar que a economía poida crecer a taxas constantes independentemente do nivel de renda e capital, por tanto, non existiría a posibilidade de entrar nun estado estacionario. Tamén indica que a taxa de crecemento e o nivel de renda da economía non terían relación, o que implica que os modelos de crecemento endóxeno non poidan predicir a converxencia entre diversas economías, e por último, fai referencia a que as externalidades que incentivan o aumento do aforro ou o avance tecnolóxico transformáranse en incrementos de renda, facilitando desta maneira o crecemento endóxeno.

Estas ideas, que aínda que separan aos modelos de crecemento endóxeno do modelo neoclásico, facilitarán a converxencia entre as teorías do crecemento e o desenvolvemento endóxeno, dado que establecen que os sistemas produtivos reúnen unha serie de factores que permiten ás economías ter diferentes vías de crecemento, aínda que non necesariamente as faga alcanzar a converxencia. Ademais, consideran que o máis importante ao efectuar unha análise da dinámica das economías é concretar os factores e mecanismos que motivan os procesos de crecemento e cambio estrutural e afirman tamén que a mellora da produtividade, a cal provoca a incorporación de innovacións ao proceso produtivo, é a principal causa do crecemento.

As empresas innovadoras viven en continua transformación, tanto dos seus sistemas produtivos como da súa organización interna e relación coas demais empresas do mercado. É a maximización do beneficio o que condiciona as modificacións da estratexia, tanto produtiva como espacial. Por tanto, pódese afirmar que os teóricos do desenvolvemento endóxeno recoñecen ao territorio como factor relevante na toma de decisións de investimento e localización das empresas, aspecto que se considera crucial, pois os viveiros de empresas ou centros de iniciativas empresariais, sitúanse en territorios concretos, nos que se instalan empresas, onde se inviste contribuindo ao desenvolvemento endóxeno.

A partir da tecnoloxía utilizada no proceso produtivo e do carácter endóxeno ou exógeno dos recursos, capacidade empresarial e/ou recursos financeiros, identifícanse catro sistemas xerais de organización da produción: o modelo de alta tecnoloxía, os novos polos tecnolóxicos, os polos tradicionais de desenvolvemento e os sistemas locais de empresas.

O desenvolvemento endóxeno defende a flexibilidade na organización fronte á rigidez, por tanto os modelos de especialización flexible, redes de empresas de alta tecnoloxía e os sistemas locais de empresas serían as formas máis desexables de acumulación na actualidade. Porén,

Aydalot (1986) sostén que os modelos de especialización flexible estiveron condicionados por procesos de descentralización produtiva e funcional de empresas públicas e privadas.

A teoría do desenvolvemento endógeno parte da idea de que todos os territorios dispoñen dun conxunto de recursos que constitúen o seu potencial de desenvolvemento endógeno e que as transformacións de formas de desenvolvemento son as que provocan a aparición de novas potencialidades, as cales aumentan a produtividade e a competitividade do sistema de empresas locais.

TEORÍA MARSHALLIANA

A partir da década dos cincuenta os modelos de crecemento desenvólvense sobre a base de dous paradigmas: o neoclásico e o post-keynesiano. Os primeiros son desenvolvidos a partir do modelo de equilibrio xeral de Walras e diferéncianse dos segundos en que contan cunha base microeconómica que está baseada no comportamento optimizador dos axentes. Ambas as familias de modelos teñen en común que se formulan mediante métodos estatísticos que á súa vez permiten a verificación empírica.

O método de análise *marshalliano* pareceu quedar obsoleto na década dos sesenta e setenta en relación aos sofisticados modelos de crecemento que apareceron publicados por aquel entón en numerosos artigos científicos. Con todo, hai que mencionar como elemento común á maior parte de artigos económicos publicados durante a década do oitenta e noventa que versan sobre o papel das externalidades nos procesos de crecemento, o feito de incluír a Marshall entre as súas referencias bibliográficas.

Pódese relacionar a visión *marshalliana* do crecemento co uso dun sistema de equilibrio parcial. As principais correntes económicas consideraron que o sistema *walrasiano* de equilibrio xeral era un estudo teórico máis completo que o sistema creado por Marshall. Unha das causas que explican por que tivo máis aceptación o modelo de Marshall é que se ocupa primordialmente do crecemento baixo unha óptica dinámica mentres que, os sistemas *walrasianos* están pensados en termos puramente estáticos.

Para numerosos autores, Marshall era coñecedor das posibilidades existentes pola interdependencia duns factores con outros. Era perfectamente coñecedor do funcionamento dos sistemas de ecuacións simultáneas, aínda que os instrumentos analíticos creados en termos estáticos non permitiran unha correcta análise da minoración sistemática dos custosos medios de produción. O carácter insatisfactorio destes resultados relativos á existencia de rendementos crecentes, é debido en parte ás imperfeccións dos métodos analíticos e posiblemente reducirase co progreso gradual da maquinaria científica. Teríase avanzado un gran treito se se puidese representar o prezo normal de oferta e demanda como unha función do total normalmente producido e do tempo en que ese se fixo normal, segundo Marshall (1890).

Para Marshall o proceso produtivo non se axusta única e exclusivamente aos límites da empresa, nin tampouco todos os intercambios son de tipo monetario, senón que a produción é un proceso de carácter social no que a interacción entre distintos axentes provoca o xurdir de novos coñecementos que pertencen á comunidade e non soamente a unha empresa en particular, fálase dun ambiente empresarial de confianza e complementariedade que xorde do coñecemento e da idea de compartir información. As externalidades tecnolóxicas adquiren maior relevancia debido á complementariedade do capital privado e social na actividade produtiva.

Cabe resaltar que a visión clásica do crecemento está baseada na minoración dos custos medios a medida que aumenta a produción. O ritmo de crecemento do valor do produto

tería que ser superior ao do uso dos factores, con iso o cambio técnico explicaríase de forma endóxena. A aproximación clásica ao problema do crecemento entrou en conflito coa teoría marxinalista xurdida a finais do século XIX, onde o interese dos economistas marxinalistas non foi o crecemento, senón a asignación eficiente de recursos na economía, é dicir, un problema de natureza estática.

Cournot (1838) demostrou a incompatibilidade das curvas de custos medios decrecentes cos principios do equilibrio competitivo. Este autor afirmou que se a redución de custos ten como explicación a presenza de economías internas de escala, o número de produtores tenderá a diminuír e, no longo prazo, o mercado tenderá a estar gobernado por unha soa empresa ou ben por uns poucos establecementos de gran tamaño.

A pesar do estudo de Cournot, Marshall introduciu o seu pensamento. A curva de oferta agregada obtérase ao sumar horizontalmente o tramo crecente das curvas individuais, cando éstas son independentes entre si. Isto último é inadmisíbel segundo Marshall, debido a que está convencido de que a produción é unha actividade organizada a partir de relacións sociais dominadas pola complementariedade. Por iso, se se observa unha empresa illadamente pérdese de vista o complexo mundo de relacións económicas e extraeconómicas que interveñen nun proceso de produción.

“Habemos afastarnos moito da realidade para atopar un caso no que o custo de producir unha soa cousa dependa do custo total da empresa onde se produce, o custo de producir unha soa cousa raramente pode illarse xa que a súa produción case sempre parte dun proceso que se relaciona con outras moitas cousas da mesma clase”, (Marshall, 1919).

O capital humano no crecemento económico

“Os economistas antigos prestaron pouca atención ao feito de que as facultades humanas son tan importantes como medios de produción como calquera clase de capital”, segundo Marshall (1890). A relevancia do capital humano como factor de produción está baseada na idea de que en gran medida éste está incorporado, non só na maquinaria senón sobre todo nos traballadores especializados.

O capital humano era para Marshall o recurso máis importante, o produto deste é o coñecemento e o proceso necesario para a súa creación, a aprendizaxe. “Cada novo coñecemento é o resultado daqueles obtidos anteriormente e asemade a orixe dos que teñan que vir”, (Marshall, 1890). Os novos coñecementos provocan unhas melloras técnicas, as cales non poden internalizarse totalmente por parte da empresa senón que os desbordamentos tecnolóxicos provocan que parte deses coñecementos teñan carácter público. “Se un home xera unha nova idea, tense en conta e combinada coas suxestións do resto e así convértese na fonte de novas ideas”, tal como afirma Marshall (1890).

Outro dos aspectos a ter en conta é o carácter evolutivo co que dota ao sistema de competencia. Isto obsérvase en diferentes aspectos da súa obra, como son, os conceptos de empresa representativa, o período de funcionamento normal, etc. Relacionado con iso é coñecida a admiración de Marshall cara ás teorías evolucionistas. “Á fin, a investigación biolóxica deu un gran salto adiante, os seus descubrimentos fascinaron a atención do mundo como a dos físicos fixera en anos anteriores; e marcaran un cambio no ton da ciencia histórica e da ética. A economía política participou no movemento xeral; e está a conseguir prestar unha atención cada vez maior á flexibilidade da natureza humana”, (Marshall, 1890). Para Shove (1971) ésta foi sen dúbida a razón principal que motivou a Marshall a renunciar ás matemáticas, ao tratar cunha dinámica máis próxima á bioloxía que á mecánica: “A

concepción de Marshall do cambio económico como un crecemento orgánico case explica por que non desenvolveu nunca esta teoría da dinámica económica”.

CONCLUSIÓNS

O Modelo Básico de Solow que trata de explicar o crecemento económico, resalta que nunha economía pechada, a produción está determinada polo capital e o traballo existentes, ambos os factores encadrados na función empresarial, de aí a importancia desta. Solow considera no seu modelo que “o crecemento económico estea totalmente relacionado coa acumulación de capital”.

Solow considera que o Estado non pode a longo prazo influír positivamente sobre o PIB ou o PIB *per cápita* a través do consumo público, pero si pode facelo a curto prazo. Por iso, para Solow, se un goberno quere aumentar a renda a longo prazo dos cidadáns debe levar a cabo políticas estruturais que melloren a capacidade produtiva do país, a tecnoloxía e fomentar a propensión ao aforro e o investimento, para que as empresas crezan, contraten profesionais, paguen impostos, se fomente o consumo e haxa un crecemento económico.

En economías abertas ao haber mobilidade de capitais, un país con propensión ao aforro beneficiarase ao poder obter rendementos maiores que melloren a súa riqueza nacional e o convertan en acredores internacionais. No entanto, queda exposto ás perturbacións dos mercados de capitais como acontece na actual crise.

Ao pasar do Modelo Básico ao Modelo Xeral de Solow, incorpórase a variable tecnoloxía dentro da ecuación do crecemento económico. Así, Schumpeter resaltou a importancia da figura do emprendedor innovador como factor de crecemento económico, até o punto de que ao seu xuízo, o capitalismo chegou por unha “onda de innovación” levada a cabo polos emprendedores. Por tanto, o crecemento da produción por traballador dependerá da innovación e a tecnoloxía, que aumentará a produtividade total dos factores empresariais.

Mankiw et al. introducen outra variable importante na función de produción que é a educación e a formación dos traballadores, xa que permite aumentar a produtividade do traballo. Así no Modelo de Solow, ao incorporarse o capital humano, o crecemento do PIB por traballador procede de tres fontes diferentes: o aumento do capital físico por traballador, un aumento do capital humano e unha mellora da tecnoloxía, sendo moi importante a función empresarial para levar a cabo estes incrementos de produtividade.

Baleiras introduce na función de crecemento económico endóxeno, o concepto de eficacia colectiva, moi vinculado ás economías externas e ás accións conxuntas que desenvolvan os axentes económicos. Lucas, resalta a importancia das cidades, onde se concentra principalmente a poboación e o coñecemento.

Becattini et al. Resaltábanos que o aumento de produtividade aumenta coa acumulación do capital e o progreso tecnolóxico, e que elas se desenvolven máis nunha contorna de existencia de numerosas empresas que producen e intercambian os seus produtos no mercado, resaltándose unha vez máis a importancia empresarial no crecemento económico.

Marshall resalta que cada empresa, ao tentar optimizar o seu comportamento no mercado, investirá no proceso produtivo e isto promove o crecemento económico. A isto engádeselle o efecto Spillover de Romer, que considera que todo investimento novo provocará un efecto difusor externo á empresa que inducirá a produtividade xeral da economía. Ao investir en capital, provoca unha necesidade de aprendizaxe, mellorando a formación dos profesionais e fomentando a innovación.

Nos modelos de desenvolvemento endóxeno, as empresas innovadoras viven en continua transformación, sendo o territorio onde están instaladas un factor relevante para o crecemento dunha economía.

Outra conclusión de Marshall é considerar que o modelo produtivo depende das interdependencias entre os factores e as empresas. Así os custos de produción non dependen só da empresa, senón dun proceso que se relaciona con moitas empresas.

Como conclusión final podemos acreditar a gran importancia que ten a función empresarial nos modelos de crecemento económico, analizado a través de importantes economistas que elaboraron e estudaron os devanditos modelos.

BIBLIOGRAFÍA

- AYDALOT, P. 1986. *Milieux Innovateurs en Europe*. Eds. GREMI, Paris.
- BALEIRAS, R. N. 2011. «Collective Efficiency Strategies: A Regional Development Policy Contribution for Competitiveness Enhancement». *Núcleo de Investigación em Políticas Económicas*. Univeridade do Minho.
- BARRO Y SALA-I-MARTIN. 1995. *Economic Growth*. McGraw Hill. London
- BECATTINI, G.; COSTA, M. y TRULLÉN, J. 2002. *Desarrollo local: teoría y estrategias*. Cívitas Ediciones. Madrid.
- BOWLES, S. y EDWARDS, R. 2005. *Understanding Capitalism*. Harper Collins.
- COURNOT, A. 1838. *Investigaciones acerca de los principios de la teoría de la riqueza*. Alianza Editorial. Madrid.
- FREEMAN, C. 1984. «The role of Technical Change in National Economic Development». *Science Policy Research Unit*. University of Sussex.
- JOVANOVIĆ, B. y ROB, R. 1989. «The growth and diffusion of knowledge». *Review of Economic Studies*, nº 56, vol. 4.
- LAUSÉN, J. 1969. «On Growth Poles». *Urban Studies*, pp. 137-161.
- LUCAS, R. 1988. «On the Mechanics of Economic Development». *Journal of Monetary Economics*, vol. 22, nº1, pp. 129-144.
- MANKIW, N.; ROMER, D. y WEIL, D. 1992. «A Contribution to the Empirics of Economic Growth». *Quarterly Journal of Economics*, 107, pp. 407-437.
- MARSHALL, A. 1890. *Principles of Economics*. 8ª edition. 1966. Macmillan.
- MARSHALL, A. 1919. *Industry and Trade*. August M. Kelly Publishers. Nueva York, 1970.
- PAVÓN, J. e HIDALGO, A. 1997. *Gestión e Innovación: un enfoque estratégico*. Editorial Pirámide. Madrid.
- PÉREZ, J. A. 2004. *Crecimiento y desequilibrios regionales. Un modelo espacial para México*. Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.
- ROBINSON, J. 1960. *The Accumulation of Capital*. Macmillan&Co. London.
- ROMER, M. 1986. «Increasing returns and long run growth». *Journal of Political economy*, vol. 94, pp. 1002-1037.
- ROMER, M. 1994. «The Origins of Endogenous Growth». *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 8, pp. 3-22.
- SALA-I-MARTIN, X. (1994): *Apuntes de crecimiento económico*. Antoni Bosch editor. Barcelona.
- SCHMITZ, H. 1999. «Collective Efficiency and Increasing Returns». *Cambridge Journal of Economics*. Vol. 23, nº 4, pp. 465-483.
- SHOVE, G. 1971. «El lugar de los Principios de Marshall en el desarrollo de la Teoría Económica», en Spengler, J. y Allen, W. (comp.) (1971): *El pensamiento económico de Aristóteles a Marshall*. Editorial Tecnos. Madrid.
- SOLOW, R. 1956. «A Contribution to the Theory of Economic Growth». *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 70, nº 1, pp. 65-94.

CARLOTA REGO_(carlota.rego@rai.usc.es)_Universidade de Santiago de Compostela, Galicia-España

A influencia da pertenza á Unión Europea nas entidades locais das provincias galegas do interior: estudo sobre a gobernanza multi-nivel na Unión Europea nas capitais de provincia e nas deputacións de Lugo e Ourense

La influencia de la pertenencia a la Unión Europea en las entidades locales de las provincias gallegas del interior: estudio sobre la gobernanza multinivel en la Unión Europea en las capitales de provincia y en las diputaciones de Lugo y Orense

The Influence of the European Union Membership on Galician Inland Provinces: a Study on EU Multi-level Governance in the Capitals and Mesogovernment of Lugo and Ourense

& Resumo: Este estudo de casos é un traballo exploratorio sobre gobernanza multi-nivel na Unión Europea desde unha perspectiva top-down, xerado en resposta a unha demanda na disciplina. Analízase se a pertenza á UE das entidades galegas do interior ten algunha influencia sobre elas e de que tipo de influencia se trata. Cinco tipos de cambios son analizados: 1. Cambios nas estruturas administrativas, 2. Cambios nos actores, 3. Cambios na política local, 4. Cambios nos orzamentos, 5. Cambios lexislativos.

Utilízanse datos dispoñibles na rede e en arquivos de distinta índole, entrevistas persoais en profundidade, entrevistas telefónicas, e cuestionarios en liña. Atopáronse signos de que a pertenza á UE inflúe en todas as variables descritas, salvo na referente á política local. Este estudo preliminar indica que a pertenza á UE inflúe nas entidades locais galegas do interior en varios sentidos, sendo aplicables tanto a aproximación teórica da gobernanza multi-nivel como a europeanización. Preténdese inspirar a realización de estudos que completen ou melloren o presente.

& Palabras clave: gobernanza multinivel, Unión Europea, Galicia, Lugo, Ourense, mesogoberno

& Resumen: Este estudio de casos es un trabajo exploratorio sobre gobernanza multi-nivel en la Unión Europea desde una perspectiva top-down, generado en respuesta a una demanda en la disciplina. Se analiza si la pertenencia a la UE de las entidades gallegas del interior tiene alguna influencia sobre ellas y de qué tipo de influencia se trata. Cinco tipos de cambios son analizados: 1. Cambios en las estructuras administrativas, 2. Cambios en los actores, 3. Cambios en la política local, 4. Cambios en los presupuestos, 5. Cambios legislativos. Se utilizan datos disponibles en la red y en archivos de distinta índole, entrevistas personales en profundidad, entrevistas telefónicas y cuestionarios en línea. Se encontraron signos de que la pertenencia a la UE influye en todas las variables descritas, salvo en la referente a la política local. Este estudio preliminar indica que la pertenencia a la UE influye en las entidades locales gallegas del interior en varios sentidos, siendo aplicables tanto la aproximación teórica de la gobernanza multi-nivel como la europeanización. Se pretende inspirar la realización de estudios que completen o mejoren el presente.

& Palabras clave: gobernanza multinivel, Unión Europea, Galicia, Lugo, Ourense, mesogoberno.

& Abstract: This case study is an exploratory work on multi-level governance in the EU from a top-down perspective. It has been produced in response to a demand in the discipline. It explores whether the EU membership influences institutions within the Galician provinces and seeks to determine which kind of influence it is. Five types of changes will be analyzed: 1. Changes in administrative structures, 2. Changes in actors, 3. Changes in local politics, 4. Budgetary changes, 5. Legislative changes. For these purposes, a variety of documents have been carefully analyzed. We also have conducted qualitative interviews with key stakeholders. We found signs of influence of the EU membership in all variables except for the one that refers to local politics. Thus, preliminary study indicates that EU membership influences Galician local provincial entities in various areas, under the multi-level governance approach and Europeanization theories. These research findings are intended to promote and, hopefully, be of some use for future studies

& Key words: multi-level governance, European Union, Galicia, Lugo, Ourense, mesogovernment

1. INTRODUCCIÓN

Este traballo estuda se a pertenza á Unión Europea (UE) inflúe nas entidades locais galegas do interior, que tipo de cambios provoca esa influencia de acordo coas teorías da gobernanza multi-nivel e a europeanización.

De maneira habitual, trátase a Europeanización como variable dependente¹, principalmente, como o resultado de procesos de integración. Porén, recentemente estase a pasar dunha perspectiva *bottom-up* a unha *top-down*, na que a pertenza á UE é variable independente.

Considérase que este tipo de investigacións son “desesperadamente necesarias” para comprender a importancia de Europa e obter unha imaxe máis representativa e completa da UE mediante o estudo dos procesos de retroalimentación entre os distintos niveis de gobernanza europea, nacional e sub-nacional (Börzel e Risse, 2009: 1)².

Ademais, a realización deste traballo inspírase na necesidade de precisar os conceptos e o encadre teórico da gobernanza. Finalmente, estes estudos tamén poden contribuír a identificar as consecuencias, ameazas e oportunidades da europeanización e da gobernanza en contornos multi-nivel para as entidades galegas.

Deste xeito, o obxectivo é coñecer se a pertenza das entidades locais galegas do interior inflúe nestas entidades segundo os postulados da aproximación teórica da gobernanza multi-nivel.

2. MARCO TEÓRICO

A aproximación teórica da gobernanza multi-nivel xorde no eido dos Estudos Europeos, encadrándose, para algúns, nas teorías da integración europea, como unha derivación neofuncionalista e relacionándose co federalismo e cos florecentes estudos das rexións na UE. Trátase tamén dunha corrente puxante nas Relacións Internacionais, debido á súa utilidade para explicar as interaccións a varios niveis entre actores de distinta natureza que se relacionan con rapidez e complexidade nun mundo cada vez máis globalizado no que “o local” reivindica o seu espazo.

Por outra banda, a investigación parte da aproximación teórica da europeanización, tamén relacionada coas teorías da integración. Tanto a gobernanza multi-nivel como a europeanización, forman parte do corpo teórico da gobernanza.

2.1. Orixe dos conceptos de gobernanza e gobernanza multi-nivel

Tradicionalmente, o termo “gobernanza” utilizábase no mundo anglosaxón para referirse á xestión dos asuntos públicos nun país determinado. Durante a crise de gobernabilidade iniciada tras maio de 1968, as escolas de administración pública procuraron solucións para a teoría da sobrecarga como resposta á alude de demandas diversas da cidadanía dos países desenvolvidos e á incapacidade do Estado para resolvelas (Rojo, 2009: 9).

En 1972, Cleveland usou por primeira vez o termo “gobernanza” para referirse á administración pública nun novo sentido, expoñendo que o que a xente quería era “menos goberno e máis gobernanza” (Frederickson, 2004: 2). Xa nos oitenta, seguindo esta liña, o termo “gobernanza corporativa” púxose en voga no sector privado e tamén foi utilizado polo Banco Mundial para falar de “boa gobernanza”, ligándose aos conceptos de calidade democrática e desenvolvemento (World Bank, 1989: xii).

Desde principios dos noventa, a literatura sobre gobernanza experimentou un incremento notable³ e emerxeron termos como “gobernanza en rede”, “gobernanza global” ou “gobernanza multi-nivel”. Marks introduce a gobernanza multi-nivel por primeira vez, no

eido da UE, intentando explicar como a política estrutural europea influía de maneiras nunca vistas nos estados membros e nas rexións europeas.

2.2. Definición de gobernanza

As definicións de gobernanza adoitan describir o termo como unha rede ou articularse en torno a principios, como no caso da Comisión Europea⁴. En xeral, Rhodes (1996: 653) identifica seis usos do termo:

- O estado mínimo
- Gobernanza corporativa
- Nova Xestión Pública
- Boa gobernanza
- Un sistema socio-cibernético
- Redes auto-organizadas

Desde aquí se propón definir a **gobernanza** como unha nova forma de gobernar que consiste en que goberno ou o Estado central toma decisións e elabora políticas públicas mediante a incorporación de diversos actores públicos e privados interesados no proceso decisional ou que dispoñen de coñecementos específicos que o goberno precisa sobre unha área a ordenar. Deste xeito, fórmase unha rede de actores interdependentes que interactúan entre si xestionados polo Estado ou goberno. Esta concepción dista das explicacións tradicionais dos procesos de políticas públicas nas que o único actor significativo era o Estado central ou o goberno.

Así entendida, as características da gobernanza son:

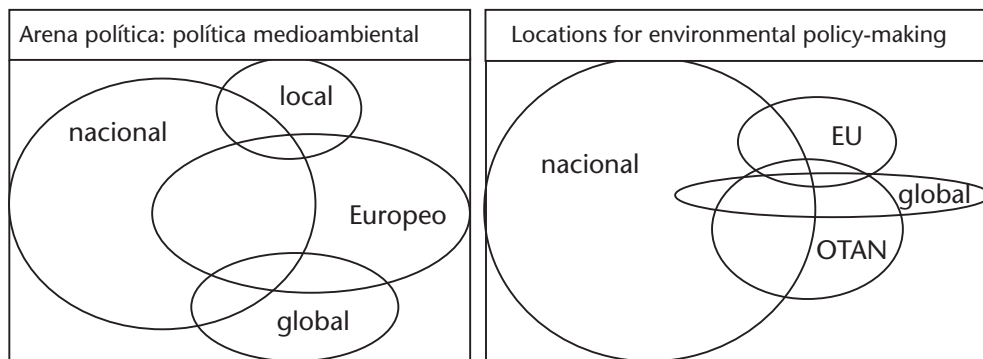
- 1) Interdependencia entre organizacións (actores públicos, privados e voluntarios)
- 2) Interaccións continuas entre membros da rede, causadas pola necesidade de intercambio de recursos e de negociar propósitos compartidos.
- 3) Interaccións semellantes a un xogo, baseadas na confianza e reguladas por regras negociadas e acordadas polos participantes na rede.
- 4) Un grao significativo de autonomía fronte ao Estado (Rhodes, 1996: 660).

2.3. Definición de gobernanza multi-nivel

A primeira definición de gobernanza multi-nivel foi proposta por Marks (1993: 392) e ampliada xunto con Hooghe en 1994⁵. Entre outras moitas⁶, cabe destacar a publicada no Libro Branco do Comité das Rexións⁷, na que se subliña a idea da coordinación (Morata, 2011: 38).

No presente traballo, propónse definir a **gobernanza multi-nivel** como a aproximación teórica⁸ que describe os sistemas nos que as interaccións entre actores de distinta natureza se levan a cabo en distintos niveis, atravesando e esvaecendo as barreiras entre o nacional e o internacional; entre o local, o sub-estatal, o estatal e o supranacional; e entre o público e o privado, de xeito que se establece unha rede de soberanías compartidas, ou disputadas, entre distintas institucións a diferentes niveis que, á súa vez, reciben *inputs* de políticas públicas de diferentes actores e deciden e xestionan os *outputs* xunto con diversidade de actores que intentan influenciar o proceso (ou que as institucións consideran que deberían ser incorporadas a el para facelo factible ou outorgarlle lexitimidade) e que, ademais, teñen distintos papeis segundo a arena política sobre a que se estea a tratar (Véxase GRÁFICO 1).

Gráfico 1. Diferente configuración das arenas políticas

Fuente: Reprodución dos gráficos 4.3 e 4.4. (Wallace, 2010: 91)

Na UE, a distribución horizontal describe a diferenza entre distintas institucións a nivel europeo. A división vertical, divide o poder en distintas instancias segundo a unidade territorial coa que se corresponden: supranacional, nacional (ou estatal), rexional, local. As referencias á terceira división (á transgresión da barreira público/privado) adoitan aparecer como *partnership*, *lobby*, *democracia participativa* ou distintas formas de *gobernanza*.

De acordo coa aproximación da gobernanza multi-nivel, as características da gobernanza multi-nivel son:

- 1) A tendencia a incrementar a participación de actores non estatais a varios niveis territoriais nos procesos de toma de decisións.
- 2) A proliferación de redes de toma de decisións a distintos niveis territoriais moi emalladas e superpostas, o cal dificulta a súa identificación.
- 3) O cambio no rol do Estado, transformándose segundo os actores van desenvolvendo novas estratexias de coordinación, dirección e de traballo en rede.
- 4) O reto de enfrontarse á asignación de responsabilidades e ao exercicio do control democrático. (Bache e Flinders, 2004: 197)

Marks e Hooghe (2003: 236) distinguen dous tipos de gobernanza multi-nivel. A gobernanza multi-nivel Tipo I trata de maximizar o axuste entre a xurisdición e a escala óptima da provisión de bens públicos, minimizando a coordinación interxurisdiccional: a). creando xurisdicións inclusivas que internalicen as externalidades máis elevadas e b). limitando o número de niveis xurisdicionais (máximo cinco). Neste tipo de gobernanza non se intersectan as adhesións, pero si as tarefas. Está deseñado arredor da comunidade.

O Tipo II, limita os custos de transacción da coordinación interxurisdiccional ensamblando a provisión do ben público nun gran número de xurisdicións funcionalmente diferenciadas. Estas xurisdicións non se axustan a un plan global, senón que cada unha está deseñada para facer fronte a un conxunto limitado de problemas relacionados. Ademais, están orientadas a tarefas, polo que cada individuo pode ser parte de varias xurisdicións superpostas sen que se superpoñan as tarefas. Está deseñado arredor dun problema (Marks e Hooghe, 2003: 15).

2.4. Teorías da *integración europea*, *federalismo* e *gobernanza*

Existen varias perspectivas sobre a ubicación teórica da gobernanza. Pollack (2010:15) describe tres grandes aproximacións: a que considera a UE coma unha organización de

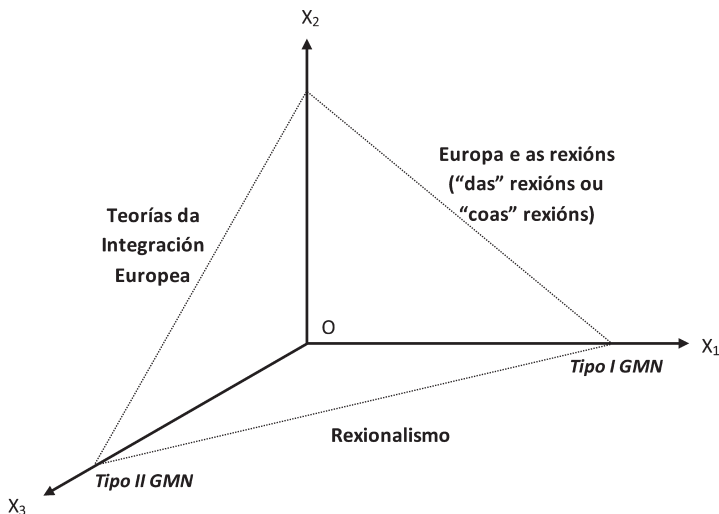
estados e estuda o seu proceso de integración, a que a entende coma un sistema político de seu e a gobernanza.

As **teorías de integración** estudan a **UE coma un proceso**, describindo e explicando o fenómeno de “afondamento e expansión” da UE. *Afondamento*, como incremento das cuestións materiais nas que a UE se implica, e *expansión*, como incremento do número de Estados Membros. Son, fundamentalmente, o **neo-funcionalismo**, o **intergubernamentalismo**, o **intergubernamentalismo liberal**, os **novos institucionalismos**, e o **construtivismo**.

En segundo lugar, concíbese a **UE coma un Estado** ou *quasi-Estado*, centrándose en explicar as demandas políticas (*inputs*), os actores gobernamentais e as políticas públicas (*outputs*). Este enfoque foi adoptado polo **federalismo** e a **teoría de sistemas** e, fronte ao peso das Relacións Internacionais nas teorías da integración, nel predomina a Política Comparada. Non obstante, o federalismo tamén pode ser considerado coma unha teoría da integración na que a UE tende a estar extremadamente integrada. Este enfoque aporta á gobernanza a descrición da UE coma un sistema político con divisións verticais e horizontais e a súa comparación co concepto de Estado e con outras entidades.

Finalmente, atópase a **gobernanza**, unha aproximación teórica diferenciada porque non se centra en explicar como a UE acadou o nivel de integración actual e cal pode ser o seu futuro, nin tampouco en teorizar sobre a UE coma unha entidade *quasi-Estatal*. A gobernanza concibe a UE como un conxunto de redes de mobilización non xerarquizadas, compostas por actores tanto públicos coma privados, que realizan esforzos deliberativos intentando resolver problemas guiados por institucións tanto formais como informais (Pollack, 2010: 35). Dentro desta aproximación inclúense a **gobernanza multi-nivel**, a **europenización**, así como a **democracia deliberativa** e o **déficit democrático**.

Gráfico 2. Espazo analítico da gobernanza multi-nivel

Notas: X_1 = dimensión centro-periferia; X_2 = dimensión doméstico-internacional; X_3 = dimensión Estado-sociedade; O= o Estado soberano.

Fuente: Adaptación do gráfico 1.1. (Piattoni, 2010: 27)

Os tipos de gobernanza multi-nivel son situados no espazo analítico por Piattoni (Véxase GRÁFICO 2). O eixo X_1 representa o Estado unitario, sendo maior a descentralización ao afastarse do punto de orixe. O eixo X_2 representa a autonomía estatal, sendo maiores a necesidade de cooperación e maior condicionalidade do Estado no eido internacional segundo se avanza. O eixo X_3 representa a distinción entre o público e o privado, aumentando a implicación do sector privado na elaboración de políticas ao afastarse do eixo de coordenadas.

A gobernanza multi-nivel arrédase nos tres eixos, abrangendo: A). As teorías da integración europea e as rexións como novo nivel emerxente, B). As teorías das rexións en Europa en referencia ao estudo da relación dos poderes sub-nacionais e a cidadanía e C). A literatura sobre movementos sociais internacionais e redes transnacionais.

2.5. Integración europea, rexións e gobernanza multi-nivel

A). *As teorías da integración europea e as rexións como novo nivel emerxente.*

Desde os anos setenta agomara a reivindicación da necesidade da representación das rexións a nivel europeo, medianamente respondida polo Comité Consultivo de Colectividades Rexionais e Locais de 1988, e pola creación do Comité das Rexións en 1992. Estes cambios, foron interpretados polos teóricos da integración como avances na integración europea.

A gobernanza multi-nivel explica como o xurdimento da Europa das Rexións non ten por que significar a eliminación do poder dos Estados nin a constitución dun Senado europeo. Ademais, a emerxencia das Rexións tamén se fai compatible con poderes distintos ao estatal e coa subsidiariedade na UE, dado que a gobernanza multi-nivel se preocupa polas relacións de poder a través de distintos niveis.

B). *As teorías das rexións en Europa en referencia ao estudo da relación dos poderes sub-nacionais e a cidadanía.*

Céntranse en cuestións de lexitimidade, rendición de contas, transparencia e participación cidadá nos procesos de toma de decisións. Unha proximidade dos órganos decisoriais ao cidadán interprétase como un *plus* de lexitimidade e democracia, o cal, aplícase á relación entre autoridades rexionais e locais e á organización da sociedade civil na formulación, implementación, supervisión e avaliación de políticas.

Tamén inclúen outros enfoques como o *trans-rexionalismo* ou a *para-diplomacia*, pois baséanse na visión de rexións relacionándose entre si ou con outras entidades a través das fronteiras e divisións verticais.

2.6. Globalización, redes internacionais e gobernanza multi-nivel

C). *A literatura sobre movementos sociais internacionais e redes transnacionais.*

Nun contexto de globalización, emerxencia de problemas comúns e expansión das novas tecnoloxías, configúranse redes de actores de distinta natureza a distintos niveis que interactúan autonomamente para defender intereses comúns, atravesando as barreiras dos Estados, dos niveis de goberno e da separación público-privado. Cando unha entidade non atopa posibilidades de influír nunha política pola vía convencional, esta trata de atopar outras instancias a distintos niveis onde a súa demanda poida ser escoitada⁹.

2.7. Europeanización

Os estudos sobre europeanización comezaron nos setenta, con traballos como *National Governments and the European Communities* de Wallace (1973) e estendéronse a mediados dos noventa. A Europeanización pódese definir como “o proceso polo cal as institucións e as políticas da UE influencian as institucións e as políticas nacionais nos distintos estados membros”

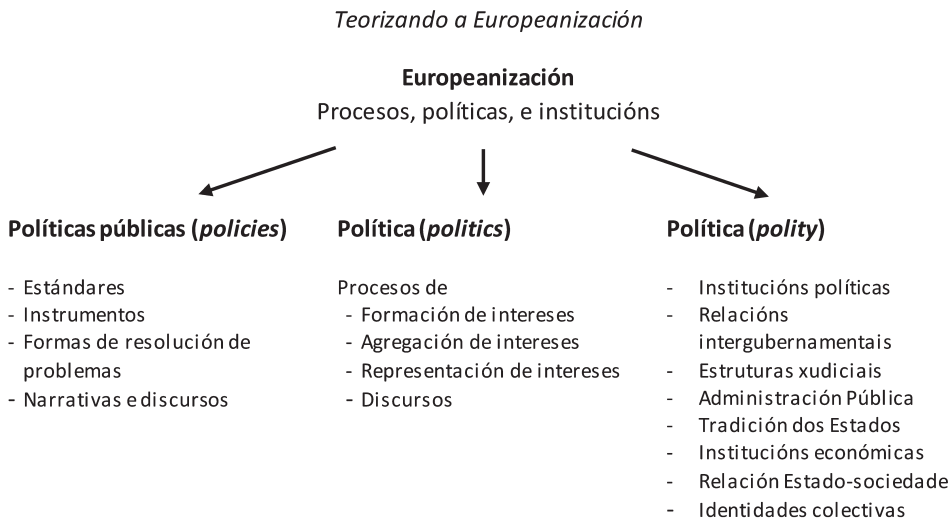
(Pollack, 2010: 37). Malia que para o presente traballo, a **Europeanización** definirase como os procesos polos que a UE produce cambios nas *policies*, *politics* ou *polity* doutras entidades.

O grao de Europeanización é produto de dous factores: a). presións adaptativas resultantes das diferenzas de axuste entre institucións e políticas europeas e nacionais e b). variables intervenientes domésticas, desde o número de vetos ou a cultura organizacional, até a política das institucións nacionais (Cowles, Caporaso e Risse, 2001). Deste xeito, haberá situacións nas que as entidades locais non tiveron que modificar nada porque o seu “axuste” coa UE xa era perfecto.

A UE podería influenciar a política nacional condicionando as decisións nacionais, inculcando novas normas e redefinindo as identidades e preferencias nacionais (Börzel e Risse, 2007). Neste senso, autores como Schimmelfennig e Sedelmeier (2005) estudan os efectos da pertenza á UE nos novos estados membros e incluso noutros estados (Lavenex e Schimmelfennig, 2010). Concretamente, atoparon probas de aprendizaxe de políticas liderado pola UE e de socialización europea tal e como predicían os modelos construtivistas, malia os resultados apunten a que o meirande impacto da UE parte das condicións impostas pola UE mesma, o cal se corresponde co enfoque racionalista.

A integración europea foi estudada moitas veces como aquilo que debía ser explicado, pero non se ten pensado moito nela como un factor explicativo no cambio ou continuidade domésticos (Hix e Goetz, 2000:1). En *Democratic Governance and European Integration*, Holzhaecker e Albaek (2007: 15) preguntáanse que impacto sufriron os procesos sociais e democráticos dos estados pola gobernanza multi-nivel na busca de evidencias dun proceso de Europeanización. Neste estudo de casos, a cuestión é como se modificaron as entidades locais galegas do interior polo impacto da gobernanza multi-nivel na UE e a Europeanización. Por outra banda, Börzel e Risse identifican varias dimensións coas que analizar os procesos de cambio e o impacto doméstico da Europeanización (Véxase GRÁFICO 3):

Gráfico 3. O Efecto Doméstico da Europeanización

Fuente: Reprodución do gráfico 3.1. (Börzel e Risse, 2007: 60)

En relación coa europeización, a integración europea comprende dous procesos inter-relacionados: 1). A delegación das competencias de políticas a nivel supranacional para alcanzar resultados de políticas públicas particulares; e 2). O establecemento dun novo conxunto de institucións políticas, con poder executivo, legislativo e xudicial (Hix e Goetz, 2000: 3).

2.8. Críticas

Tanto a gobernanza en xeral, como a gobernanza multi-nivel e a europeización foron acusadas de alongamento conceptual (Howell, 2004) e son cuestionadas como teorías (Morata 2011: 40). Malia que outros autores defenden que a gobernanza se distingue dos racionalistas, comparatistas e positivistas en pola súa axenda de investigación diferenciada e a súa temática de investigación (Pollack, 2010: 35).

A gobernanza multi-nivel tamén foi acusada de e de dar a imaxe de que non existe o ciclo de políticas públicas, debido ao seu estatismo (Young, 2010: 47). Moravcsik defende que os actores non estatais sempre seguirán dependendo dos estatais para influír en política, mentres que outros insisten na debilidade do seu tratamento do concepto de soberanía (Marks, 1992; Rojo, 2009; Stavridis, 2011).

Por outra banda, a lexitimidade da gobernanza e a súa capacidade de resolver problemas (Scharpf 2001, 2009) tamén foron obxecto de crítica. Ademais, considérase que pode dificultar a rendición de contas (Peters e Pierre, 2004), a redistribución e consolidación do estado de benestar (Obinger et al., cit. en Falkner, 2009: 13) e que pode ser negativa en termos económicos (Berry, 2009). Piattoni responde que o necesario é un compromiso pola transparencia e a responsabilidade a tódolos niveis (Piattoni, 2009).

2. TEORÍA

Unha vez aclarada a ubicación dos conceptos e a súa definición, propónse estudar a europeización como un factor explicativo para o cambio ou a continuidade no ámbito doméstico. Pártese de que pertencer ou non á Europea non é indistinto, polo que a pertenza á UE inflúe nas entidades locais galegas. Esta influencia faise observable en cambios ou modificacións de estado nas estruturas administrativas e de persoal, nos actores, na política local, nos orzamentos ou na lexislación das entidades locais galegas.

3. MÉTODOS

Este é un estudo de casos de carácter exploratorio, fundamentalmente observacional e descritivo no que se segue o procedemento da congruencia (van Evera, 2002: 76).

A hipótese principal é que a pertenza á Unión Europea das entidades locais galegas do interior inflúe nas entidades locais galegas do interior, producindo cambios nelas. Sendo a pertenza das entidades locais á UE a variable independente e, sendo os cambios que esta produce nelas, a dependente (VD). A VD conta con cinco dimensións, que se corresponden cos cinco tipos de cambios estudados:

1. Cambios nas estruturas administrativas
2. Cambios nos actores
3. Cambios na política local
4. Cambios nos orzamentos
5. Cambios legislativos

Destas dimensións extraírense cinco hipóteses que á súa vez se aplican a cada unha das entidades analizadas¹⁰. Todas as variables son dicotómicas, corresponderase coa presenza ou non presenza dos valores observables. A presenza terá valor “1” e a non presenza se corresponderá co “0”¹¹.

Deste xeito, constrúese un modelo baseado en cinco variables para cada unha das entidades, segundo o que recopiar datos que ilustren as modificacións de estado producidas pola influencia da pertenza á UE coa intención de tratar a información de maneira sistematizada e de poder realizar comparanzas. Con carácter xeral, as fontes principais foron documentos, cos que se empregaron técnicas de análise documental; así como, entrevistas en profundidade e cuestionarios en liña e telefónicos, a partir dos que se realizaron análises cualitativas.

A primeira variable dependente (V1) son os cambios producidos nas **estruturas administrativas e de persoal** das entidades locais galegas do interior. Comprende a creación de novas estruturas administrativas ou modificación destas, a creación de novos postos ou modificación destes, a modificación das funcións das estruturas administrativas e a modificación das funcións do persoal. Para a obtención de datos nesta primeira variable recórrese á información publicada das entidades, a entrevistas con expertos e á análise da evolución dos organigramas e dos cadros de persoal das entidades. Aos casos en que as análises dos organigramas e dos cadros de persoal denotan cambios coincidentes no tempo con maiores achegas de fondos europeos ou entrada de proxectos e nos que as entrevistas cos expertos e a información publicada acreditan que existe unha relación clara entre a pertenza da entidade á UE e os cambios descritos; atribúeselles o valor “1” (presenza). Aos casos en que das análises se desprende que non houbo cambios ou a vinculación destes coa influencia da pertenza á UE non está clara, atribúeselles o valor “0” (non presenza).

A segunda variable (V2) son os **cambios nos actores**. As súas dimensións coinciden coas tres das barreiras que, segundo a definición presentada, se traspasan na gobernanza multi-nivel: relacións con actores atravesando fronteiras estatais (nacional/internacional), relacións con actores a través das divisións verticais (supranacional, nacional, sub-nacional, local) e relacións con actores atravesando a separación do público e o privado, en forma de colaboracións, etc. A información sobre os distintos proxectos publicada por diversas institucións así como noticias de prensa e entrevistas son as principais fontes de información. Atribúese o valor “1” a aquelas entidades nas que se atravesan ambas as tres barreiras e o valor “0”, a aquelas nas que non.

A seguinte variable (V3) son os cambios inducidos pola pertenza á UE na **política local**. Refírese á frecuencia de discusións sobre temas relacionados coa UE nos plenos das entidades, á frecuencia de discusións sobre temas relacionados coa UE no seo da administración da entidade e á frecuencia de discusións sobre temas relacionados coa UE na sociedade en xeral dentro do ámbito no que rexe a entidade. Para obter os datos desta variable consúltanse as actas dos plenos e realízanse entrevistas en profundidade. Se o conxunto de datos e entrevistas indica que se tratan con frecuencia temas relacionados coa UE nos plenos das entidades, no seo da administración ou na sociedade en xeral dentro do ámbito no que rexe a entidade, o seu valor será “1”. Se os datos e a información das entrevistas non apuntan a unha influencia suficientemente forte e xeneralizada da pertenza á UE nas entidades locais galegas do interior, o valor será “0”.

A cuarta variable (V4) son os cambios nos **orzamentos**. Cos datos de financiamento procedente de fondos europeos para as distintas entidades ao longo do tempo e cos totais

xerais de investimentos e dos presupostos, realízase unha análise da influencia da pertenza á UE nas entidades locais galegas do interior. Analízanse cuestións como a importancia da contía total dos fondos sobre o total dos presupostos, os valores relativos respecto a outras partidas ou a evolución dos fondos. Se os fondos europeos teñen un peso de entre o 5 e o 10 % respecto ao presuposto total e as entrevistas a expertos tamén acreditan que existe unha influencia relevante da pertenza á UE nos orzamentos da entidade, o valor atribuído é “1”. Se os fondos europeos teñen un peso relativo superior ao 10 % do presuposto total, atribuirase automaticamente o valor “1”. Para casos nos que o peso relativo dos fondos europeos no total dos orzamentos non é igual ou superior ao 5%, o valor atribuído será “0”.

En último lugar, a quinta variable dependente (V5) inclúe **cambios legislativos** nas entidades locais galegas producidos pola influencia da pertenza destas á UE, principalmente, modificacións legislativas. Trátase de datos cualitativos extraídos das entrevistas en profundidade con expertos e membros da administración, complementadas con soporte documental (Ex.: motivación dunha regulamentación). Se os datos cualitativos e outra documentación apuntan a que existe unha influencia da pertenza á UE de carácter legislativo nas entidades locais galegas do interior, o valor é “1”. Se non se dan ambos, o valor será “0”.

Os casos seleccionados foron o Concello de Lugo, a Deputación de Lugo, o Concello de Ourense e a Deputación de Ourense; desde o 1 de xaneiro de 1986, pola adhesión de España á CEE, até o 30 de xuño de 2012.

4. RESULTADOS PRELIMINARES¹²

TÁBOA 1. RESULTADOS PRELIMINARES

Variables Dependentes Casos		V1	V2	V3	V4	V5
		Cambios nas estruturas administrativas e de persoal	Cambios nos actores	Cambios na política local	Cambios nos orzamentos	Cambios legislativos
LUGO	Concello	1	1	0	1	1
	Deputación	1	1	0	1	1
OURENSE	Concello	1	1	0	1	1
	Deputación	1	1	0	1	1

Fonte: Elaboración propia

Datos dos concellos

Tanto no Concello de Lugo como no Concello de Ourense se levaron a cabo cambios nas estruturas administrativas e de persoal (V1) atribuíbles ou, cando menos, exacerbados, pola

influencia da pertenza destas entidades á UE. Por unha banda, creáronse novas estruturas, como a Axencia de Desenvolvemento Local, Proxectos Europeos e Internacionais de Lugo; modificáronse estruturas existentes e tamén algunhas das súas funcións. Por outra banda, creáronse novos postos e/ou modificáronse postos existentes, como a creación da Xefatura do Servizo de Formación Ocupacional e Desenvolvemento Local en Ourense.

En ambas as dúas entidades se atoparon datos de relacións con actores (V2) que atravesaban as fronteiras propiciadas pola participación en proxectos europeos de carácter transfronteirizo, así como, de relacións a través de niveis verticais e relacións con actores nas que se establecen colaboracións do público e o privado, empregando solucións habitualmente descritas pola gobernanza para facilitar a incorporación de actores como asociacións de comerciantes nas políticas públicas. Estes cambios nas relacións cos actores fanse observables a través da realización de proxectos como Equal Lugo Social, no que participan entidades de carácter social e empresas ou a creación da eurocidade Chaves-Verín.

Dos datos recollidos despréndese que en ningunha das institucións existe unha influencia da pertenza á UE na política local dos concellos galegos do interior (V3). Non se ten constancia da creación de ningún partido político enfocado a temas europeos nin se apreciou unha frecuencia alta de discusións sobre temas relacionados coa UE nas actas dos plenos das entidades ou unha destacable influencia deste tipo nas entrevistas e nos cuestionarios realizados.

No tocante aos orzamentos (V4), no Concello de Lugo a porcentaxe máxima de fondos europeos sobre o total acada o 7,57% e, no Concello de Ourense, o 13,68%¹³. A pertenza á UE mostra máis influencia nos orzamentos do Concello de Ourense, malia que tampouco se pode obviar a influencia de millóns de euros para un concello do tamaño de Lugo.

En ambas as dúas entidades se atoparon cambios lexislativos (V5) orixinados pola influencia da súa pertenza á UE. Tratouse, fundamentalmente, de modificacións relacionadas coa administración electrónica.

Datos das deputacións

En ambos os dous casos atopáronse cambios nas estruturas administrativas e de persoal atribuíbles á influencia da pertenza destas entidades á UE (V1). Creáronse novas estruturas e postos e modificáronse os existentes para dar cabida ás novas funcións. Este foi o caso da creación en 2001 de unha Oficina Técnica de Fondos Europeos da Deputación de Ourense, substituída en 2005 polo Negociado de Planificación, incrementándose as súas funcións e medios¹⁴.

Tanto na Deputación de Lugo como na de Ourense os datos mostran a existencia de unha relación con outros actores (V2) a través das fronteiras nacional/internacional, supranacional/nacional/sub-nacional/local e público/privado. Trátase de alianzas internacionais, como a rede Partenalia¹⁵, ou de acordos para realizar proxectos que integran a distintos tipos de actores a distintos niveis, como Pacto Territorial polo Emprego de Lugo, no que participan o Concello de Lugo, asociacións e empresas.

En ningunha das institucións os datos confirmaron unha suposta influencia da pertenza á UE na política local das deputacións galegas do interior (V3). Non se ten constancia da creación de ningún partido político enfocado a temas europeos no ámbito de ningunha destas entidades. Tampouco se apreciou unha destacable frecuencia de discusións sobre temas relacionados coa UE nas actas dos plenos das entidades nin foi referida unha presenza notoria destes temas durante as entrevistas en profundidade.

A máxima porcentaxe de fondos europeos sobre o total dos orzamentos (V4) acádase nas Deputacións de Lugo e de Ourense¹⁶, con porcentaxes respectivas do 27, 31% e do 22,08%.

Pódese falar así de influencia da pertenza á UE nos orzamentos das dúas entidades, cunha presenza un pouco maior na Deputación de Lugo.

En ambas as dúas Deputacións maniféstanse cambios lexislativos (V5), maiormente ligados á implantación da administración electrónica, como a Ordenanza de Administración Electrónica recollida no B.O.P. Lugo n. 118 do 27/05/2010.

5. DISCUSIÓN

Realizando a comparación entre Concellos, todas as hipóteses se mantiveron excepto á correspondente á influencia da pertenza á UE na política local. Ademais, a influencia da pertenza á UE nos orzamentos dos Concellos é máis feble, especialmente, no caso Ourenán. Nas Deputacións, tamén se manteñen as hipóteses excepto pola referente á política local e, de novo, a influencia da pertenza á UE nos orzamentos se mostra máis feble no caso ourenán.

Á vista dos datos, semella que a pertenza á UE inflúe nas entidades locais galegas do interior. En concreto, nas súas estruturas administrativas, na súa relación con outros actores, nos seus orzamentos e producindo cambios de carácter lexislativo.

Pola contra, non se atoparon mostras dunha influencia real da pertenza á UE das entidades locais galegas do interior no contexto político local. Non houbo nin creación de partidos de orientación especificamente europea, nin tampouco un especial interese pola discusión de asuntos relacionados coa UE nas discusións dos plenos, nin nas conversas na administración fóra do persoal directamente relacionado cos fondos europeos. Tampouco se percibiu esa inqueda na sociedade civil o una sociedade en xeral até a data.

Que todas as hipóteses relacionadas coa V3 (cambios na política local) foran falsadas, vai en contra dun dos piares da teoría da europeización, a influencia nas *politics* (Véxase GRÁFICO 3) e mais en contra da definición proposta no apartado teórico do presente traballo. Isto implica que as hipóteses relacionadas coa V3 non se manteñen nas provincias galegas do interior. O feito de que se atoparan todas as demais variables que se extraen das presuncións das teorías da europeización e da gobernanza multi-nivel na UE anima a seguir investigando para profundar no grao de influencia e nos mecanismos polos que se producen os cambios. Malia isto, é posible, tal e como unha das funcionarias entrevistadas sinalou, que coa crise se modifique esta situación.

Dado o carácter exploratorio deste traballo, sería interesante realizar investigacións semellantes engadindo os casos de Coruña e Pontevedra ou outras entidades e tratando de cuantificar a magnitude da influencia da pertenza da UE que aquí só se traballou con variables dicotómicas. Isto contribuiría a poder contar con un coñecemento máis detallado da influencia da pertenza á UE das entidades locais galegas e á identificación de posibles ameazas e oportunidades da europeización e da gobernanza en contornos multi-nivel para Galicia no actual contexto europeo e de globalización.

AGRADECEMENTOS

Agradécese a súa participación aos membros de todas as entidades obxecto de estudo e a outras tantas que prestaron a súa axuda facilitando documentación e prestándose para a realización de cuestionarios e entrevistas en profundidade.

REFERENCIAS

- BACHE, I. e FLINDERS, M. 2004, *Multi-level Governance*, Oxford, Oxford University Press.
- BERRY, C. 2009, *Imperfect Union: Representation and Taxation in Multilevel Governments*, New York, Cambridge University Press.
- BÖRZEL, T. e RISSE, T. 2009, «Conceptualizing the domestic impact of Europe», <http://www.gs.uni.wroc.pl/files/BOERZEL%20-%20RISSE%20Conceptualizing%20the%20domestic%20impact%20of%20Europe.pdf>, 25-06-2012.
- 2007, *Europeanization: The Domestic Impact of EU Politics*. En Joergensen, K. E, Pollack, M. A. e Rosamond. *Handbook of European Union Politics*, London, Sage.
- CAPORASO, J. 1996, «The EU and forms of state», *Journal of Common Market Studies*, vol. 34, no. 1, 29-52.
- COWLES, M. G., CAPORASO, J. A., e RISSE, T. 2001, *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*, Ithaca, NY, Cornell University Press.
- VAN EVERA, S. 2002, *Guía para estudiantes de Ciencia Política*, Barcelona, Gedisa.
- FALKNER, G. 2009, *European Integration and the Welfare State(s) in Europe*, Working Paper 03/2009, Viena, Institute for European Integration Research.
- FREDERICKSON, G. 2004, *Whatever Happened to Public Administration? Governance, Governance Everywhere*. Working Paper QU/GOV/3/2004. Institute of Governance Public Policy and Social Research, <http://www.queens-belfast.com/schools/SchoolofLaw/Research/InstituteofGovernance/Publications/briefingpapers/Fileupload,47649,en.pdf>, 15-03-2012.
- HÉRITIER, A. 1999, *Policy-making and Diversity in Europe. Escape from Deadlock*, Cambridge, Cambridge University Press.
- HIX, S. e GOETZ, K. 2000, «Introduction: European Integration and National Political Systems», *West European Politics*, no. 23, pp. 1-26.
- HOLZHACKER, R. e ALBAEK, E. 2007, *Democratic Governance and European Integration*, Cheltenham, Edward Elgar.
- HOOOGHE, L. 1995, «Sub-national Mobilization in the European Union», *West European Politics*, vol. 18, no. 3, pp. 175-198.
- 1996, *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance*, Oxford, Oxford University Press.
- e MARKS, G. 2001, *Multi-level Governance and European Integration*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- HOWELL, K. 2004, *Developing Conceptualizations of Europeanization: Synthesizing Methodological Approaches. Queen's Papers on Europeanization*, no. 3, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38403,en.pdf>, 15-07-2012.
- JACHTENFUCHS, M. e KOHLER-KOCH, B. 1995, *The Transformation of Governance in the European Union*. *Archive of European Integration*, <http://aei.pitt.edu/6949/>, 29-05-2012.
- LAVENEX, S. e SCHIMMELFENNIG, F. 2010, *EU External Governance: Projecting EU Rules beyond Membership*, *Journal of European Public Policy Special issues as Books*, London, Routledge.
- LEIBFRIED, S. e PIERSON, P. 1995, *European Social Policy: Between Fragmentation and Integration*, Washington, Brookings.
- MARKS, G. 1992, «Structural Policy in the European Community», pp. 191-225. <http://www.unc.edu/~gwm/marks/assets/doc/marks%20-%20Structural%20Policy%20in%20the%20European%20Community.pdf>, 20-03-2012.
- 1993, «Structural Policy and Multilevel Governance in the EC», in Alan Cafruny e Glenda Rosenthal, (eds.), *The State of the European Community*, New York, Lynne Rienner, pp. 391-410.
- , HOOOGHE, L. e BLANK, K. 1996, «European Integration from the 1980s: State Centric v Multi-Level Governance», *Journal of Common Market Studies*, vol. 34, no. 3, pp. 341-78.
- e HOOOGHE, L. 2003, «Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance». *The American Political Science Review*, vol. 97, no. 2, pp. 233-243, <http://links.jstor.org/sici?sici=0003-0554%28200305%2997%3A2%3C233%3AUTC%3E2.0.CO%3B2-F>, 20-06-2012.
- MORATA, F. 2011, «Gobernanza Multi-Nivel Entre Democracia y Eficacia», in Stelios Stavridis et al. (eds.), *Gobernanza Global Multi-nivel y Multi-actor*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza.
- MORAVCSIK, A. 1998, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, New York, Cornell University Press.
- NACIONES UNIDAS. 2006, *Examen amplio de la gobernanza y la supervisión en las Naciones Unidas y sus fondos, programas y organismos especializados*, vol II, <http://www.ehu.es/ceinik/tratados/1TRATADOSSOBREORGANIZACIONESINTERNACIONALES/12ReformadelasNacionesUnidas/OI1220.pdf>, 05-07-2012.
- PETERS, G. e PIERRE, J. 2004, «Multi-level Governance and Democracy: A Faustian Bargain?», in Ian Bache e Matthew

- Flinders 2004, *Multi-level Governance*, Oxford, Oxford University Press.
- PIATTONI, S. 2009, Multi-Level Governance in the EU. Does it Work? Conferencia no MIT, <http://www.princeton.edu/~smeunier/Piattoni>, 02-07-2012.
- 2010, *The theory of multi-level governance: conceptual, empirical, and normative challenges*, New York, Oxford University Press.
- POLLACK, M., YOUNG, A. et al. 2010, *Policy-Making in the EU*, Oxford, Oxford University Press.
- RHODES, R. 1996, «The New Governance: Governing without Government. *Political Studies*, vol. 44, no. 3, pp. 652-7.
- RISSE, T. 1996, «Exploring the Nature of the Beast: International Relations Theory and Comparative Policy Meet the European Union», *Journal of Common Market Studies*, vol. 34, no. 1, pp. 51-80.
- ROJO, A. 2009, «Una aproximación al concepto de gobernanza», in Román Rodríguez (ed.) *Ordenación y gobernanza de las áreas urbanas gallegas*, Santa Cristina, Netbiblo.
- SBRAGIA, A. 1992, *Euro-Politics: Institutions and Policymaking in the 'New' European Community*, Washington, Brookings.
- SCHARPF, F. 1988, «The Joint Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration», *Public Administration*, vol. 66, no. 3, pp. 239-78.
- 1994, «Community and Autonomy: Multi-level Policy-making in the European Union», *Journal of European Public Policy*, vol. 1, no. 2, pp. 219-42.
- 1999, *Governing in Europe: Effective and Democratic?*, Oxford, Oxford University Press.
- 2001, What Have We Learned? Problem-Solving Capacity of the Multilevel European Polity, Working Paper 01/4, Max Planck Institute, <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp01-4/wp01-4.html>, 29-04-2012.
- 2009, «Legitimacy in the Multilevel European Polity». *European Political Science Review*, vol. 1, no. 2, pp. 173-203.
- SCHIMMELFENNIG, F. e SEDELMEIER, U. 2005, *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, New York, Cornell University Press.
- SCHMITTER, P. 1996, «Examining the Present Euro-Polity with the Help of Past Theories» en Gary Marks et al. (eds.) *Governance in the European Union*, London, Sage.
- 2004, «Neo-functionalism», in Antje Wiener e Thomas Diez. 2009, *European Integration Theory*, Oxford, Oxford University Press.
- STAVRIDIS, S., CANCELA OUTEDA, C., PONCE DE LEÓN, C. e GUARDATTI, G. 2011, *Gobernanza Global Multi-nivel y Multi-actor*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza.
- WALLACE, H. 1973, *National Governments and the European Communities*, London, Chatham House.
- 2010, «An Institutional Anatomy and Five Policy Modes», en Helen Wallace, Mark A. Pollack e Alasdair R. Young. *Policy-Making in the European Union*, Oxford, Oxford University Press.
- WORLD BANK. 1989, *Sub-Saharan Africa. From Crisis to Sustainable Growth*, World Bank, Washington D.C., [http://doc.iiep.unesco.org/cgi-bin/wwwi32.exe/%5Bin=epidoc1.in%5D/?t2000=000378/\(100\)](http://doc.iiep.unesco.org/cgi-bin/wwwi32.exe/%5Bin=epidoc1.in%5D/?t2000=000378/(100)), 22-03-2012.
- YOUNG, A.R. 2010, «The European Policy Process in Comparative Perspective», in Helen Wallace, Mark A. Pollack e Alasdair R. Young, *Policy-Making in the European Union*, Oxford, Oxford University Press.

Notas

1. Exemplos deste tipo de investigación son Moravcsik (1998) ou Héritier (1999).
2. Todas as traducións son propias.
3. Scharpf (1988, 1994, 1999), Marks (1992, 1993), Schmitter (1996), Sbragia (1992), Hooghe (1995, 1996), Jachtenfuchs e Kohler-Koch (1995), Leibfried e Pierson (1995), Risse (1996), Caporaso (1996), Nacións Unidas (2006) entre outros.
4. “[conxunto] de normas, procesos e comportamentos que afectan á calidade do exercicio dos poderes a nivel europeo; en particular, a responsabilidade, a lexibilidade, a transparencia, a coherencia, a eficiencia e a eficacia” (Comisión Europea, 2001: 8).
5. “[a] dispersión da toma de decisións autoritativas a través de niveis territoriais” (Marks e Hooghe, 2001: xi).
6. Bache e Flinders (2004: 197), Schmitter (2004: 49), Morata (2011: 40), Piattoni (2009: 2).
7. “[acción] coordinada pola Unión Europea polos Estados Membros e as autoridades rexionais e locais, baseada en partenariados e dirixida a deseñar e implementar políticas europeas” (Comité das Rexións, 2009: 1).
8. Nótese que hai unha diferenza conceptual entre definir a gobernanza multi-nivel como a aproximación teórica que describe uns sistemas que funcionan dun modo particular e a gobernanza multi-nivel como un fenómeno a estudar.
9. Un tipo particular destas redes, son as redes de expertos internacionais, nas que os actores adoitan ser individuos ou institucións con coñecementos avanzados nun tema determinado.
10. Por exemplo, para os cambios nas estruturas administrativas e de persoal no Concello de Lugo, a hipótese particular sería: *A pertenza do Concello de Lugo á UE provoca cambios nas estruturas administrativas e de persoal do Concello de Lugo.*
11. Dado o carácter exploratorio deste estudo e a limitacións dos datos, non se pretende cuantificar canto inflúe o nivel de pertenza á UE (o grao de integración) nos cambios producidos, aínda que animamos a que futuras investigacións si avancen nesta liña.
12. Dado o volume e a falta de homoxeneidade dos datos, os resultados preliminares non se mostrarán como evidencia presentada de maneira sistemática neste punto do traballo.
13. En Lugo non houbo ningún ano sen transferencias da UE desde, cando menos, 2004 e en Ourense, desde o 2000. A suma total das contías dos fondos europeos tamén é superior no caso de Ourense (uns setenta mil euros fronte ós corenta mil de Lugo). As achegas anuais máximas do Concello de Ourense tamén superaron ás de Lugo (15 millóns fronte ós 5 de Lugo). Finalmente, o peso relativo dos proxectos europeos sobre o total das transferencias respectivas chegou a superar o 50 % en Lugo, mais este dato foi superado amplamente en Ourense en varias ocasións.
14. O INLUDES e o INORDE tamén poden ser considerados outros organismos que, en gran medida, xurdiron influenciados pola pertenza das Deputacións de Lugo e Ourense á UE.
15. Asociación internacional de autoridades locais intermedias da E. Ourense formou parte no período 2010-11.
16. Ningún ano tivo ausencia de fondos europeos desde 1997 en Lugo e desde 2010 en Ourense. A suma total dos fondos europeos na Deputación de Lugo, de acordo cos datos dispoñibles, é duns 233.306.623,40 €, cunha achega anual que acadou os 23 millóns de euros en Lugo. En Ourense, o total é 6.570.905.033 €, cunha achega máxima anual que supera os 24 millóns. O peso relativo dos fondos europeos respecto das transferencias acadou o 88% en Lugo, e non chega ó 57% en Ourense.

RUBÉN MIRANDA GONÇALVES_Universidade de Santiago de Compostela

Nacemento e evolución do ferrocarril e o seu réxime xurídico en España

(Madrid, Dykinson, 2013)

de Roberto O. Bustillo Bolado

A obra do profesor Bustillo Bolado, un profesional no ámbito xurídico tanto como docente como especialista en Dereito Administrativo, preséntanos o estudo detallado e minucioso sobre o nacemento e a evolución do ferrocarril e o seu réxime xurídico en España.

A mesma estrutúrase en sete capítulos máis sete apéndices documentais onde se tratan aspectos de relevancia para o lector.

Así as cousas, no primeiro capítulo preséntasenos unha introdución na cal se nos amosa a importancia do nacemento e evolución do transporte de mecadorías, sobre todo desde que aparece a máquina de vapor.

Para coñecer a primeira norma española reguladora do réxime xurídico do ferrocarril en España o autor remítenos á Real Orde de 31 de decembro de 1844 na cal chama a atención como no seu artigo 25 xa se considera as vías do tren como “camiños do Estado”.

No segundo capítulo, o autor quere amosar ao lector unha evolución histórica e deixa claro que antes da chegada da máquina de vapor, alá polo século XIX, xa existían orixes do ferrocarril ao usarse camiños con carrís de madeira para que sobre eles se desprazasen vehículos de tracción animal ou mesmo humana con rodas separadas por eixes da anchura dos carrís.

No terceiro capítulo, o autor explica que a primeira liña pública de ferrocarril a vapor en Europa inaugurouse oficialmente en Gran Bretaña o día 27 de setembro de 1825 cun trazado de 43,5 kilómetros.

No caso de España, aínda que lonxe do que hoxe coñecemos como Estado español, a primeira liña de ferrocarril pública foi: A Habana-Güines, (1837-1838- Cuba).

Pola época, Cuba comezaba a experimentar uns crecementos demográficos e económicos inéditos que se baseaban na silvicultura e na agricultura, polo que as liñas de ferrocarril se foron incrementado pouco a pouco por toda a illa.

Mentres na illa de Cuba xa se construíran máis de 600 kms de ferrocarril, en España non había nin unha soa liña. O autor trata de explicar os motivos polo que iso foi así, e entre eles podemos destacar a inestabilidade política na Península, pouca iniciativa empresarial etc. Con todo iso, España levaba un atraso considerable en relación con outros países europeos como Inglaterra, Francia ou Alemaña, por exemplo, que xa sumaban uns 20.000 kms.

Visto o panorama na Península, trátase de atallar a situación e o goberno da época pasa a regular a construción de ferrocarril.

No capítulo IV e continuando co capítulo anterior, o autor analiza as primeiras regulacións do ferrocarril en España desde mediados do século XIX ata principios do século XX. Como xa sinalamos anteriormente, a primeira norma en España reguladora do réxime xurídico do ferrocarril foi a Real Orde de 31 de decembro de 1844. Á hora de regular o sistema, o autor explica como a propia Administración española carecía de recursos públicos para construír ferrocarrís, polo que se opta, a través da norma citada, por un sistema mixto, deixando protagonismo ás empresas privadas e sempre baixo a supervisión e inspección estatal.

A proposta recibe un grande interese e entre 1845 e 1846 o goberno recibe un gran número de solicitudes de concesión, outorgándose case todas, pero, chamativamente, ningunha delas deu lugar á construción dunha soa liña de ferrocarril. O efecto foi todo o contrario xa que, na propia Orde, se esixía que o goberno impuxese caso por caso e de forma

efectiva, garantías suficientes para asegurar a seriedade das súas intencións, fallando neste punto e provocando así unha especulación sobre a materia.

Percibido o erro, o goberno ten que volver estudar novas fórmulas para construír novas vías, ata que chegamos á construción da primeira liña de ferrocarril na Península que foi a de Barcelona-Mataró, 1848, e así, pouco a pouco, vanse incrementando.

Tras o fracaso da R.O. de 31 de decembro de 1844 apróbase a primeira Lei de ferrocarrís o 03 de xuño de 1855 e fixa en 6 pés casteláns o ancho da vía estándar, clasificando as liñas férreas en dúas categorías: as de servizo xeral e as de servizo particular. Ademais, prevé a construción de liñas de servizo xeral polo propio Estado directamente ou, en ausencia deste, por suxeitos de dereito privado.

Posteriormente, esta Lei vese complementada pola Lei 14 de novembro de 1855 sobre policía e conservación dos ferrocarrís, coa que se busca unha protección e maior seguridade. Durante os anos de vixencia da lexislación de 1855 compróbanse datos moi positivos no desenvolvemento de ferrocarrís na Península, chegando aos 4352 kms construídos, pasando a ocupar un lugar destacado no desenvolvemento ferroviario europeo.

Chegado o ano 1868, e con el a revolución liberal, apróbase unha nova lexislación de obras públicas e xérase unha liberdade de tráfico de prezos, iniciativa etc. A Administración renunciaría a calquera tipo de intervención e tampouco controlaría nin concedería ningún tipo de subvencións. Con iso, increméntanse de maneira substancial as concesións ferroviarias a perpetuidade, pero todo se trunca en 1924 cando se aproba unha normativa que aplica a temporalidade de maneira retroactiva.

Chegados ao capítulo V, o autor explícanos que estalada a Primeira Guerra Mundial, o sector ferroviario europeo subsúmesese nunha tremenda crise pola inflación dos prezos do carbón e aínda que España se mantivo á marxe, tamén sufriu as súas consecuencias negativas. Malia que produciamos carbón, este non era de boa calidade e a súa extracción tiña un custo excesivamente elevado en relación a outros países, polo que o carbón importado amosábase moito máis atractivo ao ser máis barato e ao ter unha mellor calidade.

Comezado o conflito bélico, o prezo do carbón importado tamén se incrementa e as empresas ferroviarias non conseguen adaptarse á situación, polo que o Estado ten que tomar cartas no asunto e saír a flote para rescatar ao sector nacionalizándoo.

Para atallar a situación, créase o *Consello Superior Ferroviario* por Real Decreto de 15 de marzo de 1922, que era un órgano consultivo especializado do goberno e tamén se crea en 1924 por Real Decreto-Lei de 12 de xullo un Estatuto Ferroviario cun novo réxime xurídico polo que se fixaba unha intervención estatal moito máis acentuada habendo así máis control e máis axudas.

En 1926 por Real Decreto-Lei de 06 de xullo, créase a *Xefatura de Explotación de Ferrocarrís polo Estado*, órgano administrativo que se encargaría de xestionar a rede de ferrocarril propiedade do Estado.

Todas estas normas, aprobadas baixo o goberno de Primo de Rivera, veñen a ser eficaces nun principio, co tempo deixan de producir efectos positivos. Por todo iso, e ante o fracaso lexislativo, por Lei de 8 de maio de 1939 o novo réxime político decide substituír os órganos de administración das grandes compañías concesionarias por un único *Consello Directivo*, un órgano de carácter xurídico-público. Posteriormente, en 1941 créase RENFE para controlar a rede de vía ancha e a rede de vía estreita pasaría a estar controlada pola *Xefatura de Explotación de Ferrocarrís polo Estado*, que en 1965 sería substituída por FEVE, *Ferrocarrís de Vía Estreita*, tamén un órgano dotado de personalidade xurídica propia semellante a RENFE.

Coa entrada en vigor da nosa Carta Magna, 1978, tanto RENFE como FEVE, Administracións públicas instrumentais suxeitas ao Dereito privado e vinculadas coa Administración do Estado, monopolizan a xestión e explotación dos ferrocarrís de vía ancha e estreita en todo o territorio nacional.

No capítulo VI, o autor ilústranos sobre a diversificación dos axentes do sector ferroviario como consecuencia do estado autonómico e do impacto da normativa europea centrándose no último cuarto do século XX e comezos do XXI.

A nosa Constitución Española introduciu unha serie de transformacións respecto do réxime precedente que, segundo o autor, son: recoñecemento e garantía dun amplo catálogo de dereitos e liberdades, a democratización das institucións políticas e a división e distribución territorial do poder público. Pasamos dun Estado centralizado a un Estado descentralizado no cal nos atopamos co poder máis repartido: Estado, Comunidades Autónomas e Entes Locais, cada un deles coas súas propias competencias, por tanto, tres niveis dotados de autonomía política para a xestión dos seus intereses e o desenvolvemento das súas competencias sempre respectando a Constitución e demais leis.

Non podemos esquecernos do papel tan fundamental que xoga a normativa europea. Segundo o autor, outra das transformacións substanciais no sector xorde coa entrada de España na Unión Europea, xa que desde ese momento a normativa española pasa a convivir con normativa comunitaria que vai prevalecer e desprazar á normativa interna que a contradiga, en virtude do principio de primacía.

A preocupación básica e fundamental da política europea está en liberalizar o sector e acabar cos monopolios nacionais do servizo de transporte ferroviario para así abrir a actividade económica á competencia internacional. Segundo o autor, contémpanse varias iniciativas: a progresiva separación entre xestores de infraestrutura ferroviarias e operadores do servizo de transporte, a creación de órganos públicos imparciais que garantan a transparencia do mercado e a libre competencia entre os operadores do servizo ferroviario e por último, a creación dunha rede Transeuropea de Transporte Ferroviario de Mercadorías.

Ao existir unha normativa comunitaria tan extensa provoca que, en ocasións, a normativa interna teña que mudarse.

Outra das leis importantes na materia é a Lei 39/2003 de 18 de novembro, do Sector Ferroviario desenvolvida por R.D. 2387/2004 de 31 de decembro, Regulamento do Sector Ferroviario. No seu artigo 1 contempla no ámbito da competencia do Estado tres obxectivos relacionados: as infraestruturas ferroviarias, a prestación de servizos de transporte ferroviario e a prestación de servizos adicionais, complementarios ou auxiliares respecto dos ferroviarios. Tamén se contempla que exista un único administrador para toda a rede Ferroviaria de Interese Xeral que deberá ser unha entidade pública empresarial adscrita ao Ministerio de Fomento, aínda que a realidade é distinta e non é un único administrador senón que son dous, segundo o autor, os que existen. Por un lado temos a un que administra a rede de vía ancha, (Administrador de Infraestruturas Ferroviarias –ADIF-) e outro que segue administrando a rede de vía estreita, (FEVE).

A obra finaliza co seu capítulo VII a modo de conclusión, na cal o autor analiza catro etapas na historia ferroviaria española.

Nos apéndices documentais, o lector pode observar distintas noticias e comentarios de carácter xeral sobre os ferrocarrís publicados desde 1829 ata 1931 ademais de mapas fotográficos nos que se poden ver distintas liñas férreas tanto en España como fóra de España.

Para rematar, debemos salientar que a obra que nos presenta o profesor Bustillo Bolado, está recomendada a todos os niveis sempre que se queira afondar sobre o sector do ferrocarril, tanto a nivel histórico como xurídico.

Rubén Miranda Gonçalves
(Ruben.miranda@usc.es)
Universidade de Santiago de Compostela

Normas de publicación

Proceso de selección e avaliación dos orixinais

A selección dos textos responderá a criterios de orixinalidade, novidade, relevancia, rigor e calidade metodolóxica. Os orixinais que non se atean estritamente ás normas de publicación que se indican a continuación, serán devoltos aos autores para a súa corrección antes do seu envío aos avaliadores externos. Unha vez que a secretaría comprobe o cumprimento das normas de publicación, os responsables da súa autoría recibirán aviso do recibo dos orixinais remitidos coa indicación da duración aproximada do proceso de avaliación. Os textos serán sometidos á revisión de dous expertos alleos ao equipo editorial (doutores ou outras persoas de recoñecido prestixio) do rexistro de avaliadores da revista, seguindo o sistema para o anonimato de dobre cego. Os responsables da avaliación disporán de quince días para presentar o resultado do estudo, que poderá ser positivo, positivo con suxestións ou negativo. No caso de que os responsables da avaliación propongan modificacións de forma motivada na redacción do orixinal, será responsabilidade da revista -unha vez informado o autor- o seguimento do proceso de reelaboración do traballo. O autor disporá de dez días para incorporar as suxestións dos responsables da avaliación. No suposto de non ser aceptado para a súa edición, o orixinal será devolto ao seu autor xunto cos ditames emitidos polos avaliadores. Antes da súa publicación, os autores recibirán por correo electrónico a versión definitiva do artigo para facer as correccións oportunas das probas de imprenta no prazo de dez días (non se aceptarán cambios substanciais, soamente modificacións sobre a versión enviada).

A revista componse de dúas seccións fixas: Artigos e Recensións. Os artigos son traballos de investigación de interese científico con contribucións orixinais nas áreas da: Ciencia Política e da Administración, Socioloxía, Economía e Políticas Públicas. As Recensións son comentarios de libros editados preferentemente no ano anterior ao de publicación do correspondente número da Revista.

Normas para autores

1_ As propostas de colaboración coa Revista Galega de Administración Pública remitíranse en formato editable como arquivo adxunto a unha mensaxe de correo electrónico ao seguinte enderezo electrónico:

ac.egap@xunta.es.

A persoa que envía o correo deberá indicar que coñece o contido destas normas de publicación, así como que o traballo é un texto orixinal e non está incluído noutro proceso de avaliación.

2_ Os traballos deberán ser remitidos antes do 15 de maio e do 15 de novembro, para os dous números anuais. As datas de remisión e aceptación figurarán nun lugar visible da revista.

3_ Os traballos enviados deberán cumprir as seguintes condicións:

- a) Seren inéditos e non estaren incluídos en procesos de avaliación doutras publicacións.
- b) Estaren redactados en calquera dos seguintes idiomas: galego, castelán, portugués, francés, italiano ou inglés.
- c) Conteren unha extensión mínima de 30.000 caracteres e máxima de 45.000 no caso dos "Artigos"; e, entre 3.000 e 10.000 caracteres nas "Recensións".

4_ Os traballos que se propoñen para a súa publicación como artigos deberán incluír, por esta orde:

- a) Un título descriptivo do contido coa súa tradución ao inglés. Ademais se incorporará a información de todos os autores do texto (nome, apelidos, profesión ou cargo, a institución de adscrición, o país da institución e o enderezo electrónico).
- b) Un resumo (dun máximo de 120 palabras) no idioma no que se presenta o texto principal e a súa tradución ao inglés de non ser esta a lingua empregada na súa redacción.
- c) Unha relación dun mínimo de cinco palabras clave, e un máximo de dez, que identifiquen as materias sobre as que versa o texto principal, e a súa versión ao idioma inglés, de non ser esta a lingua empregada na súa redacción.
- d) Un sumario seguindo a estrutura da CDU. (Exemplo: 1, 1.1, 1.1.1, 1.1.1.a ...).

- e) O corpo principal do texto.
 - f) A bibliografía.
 - g) As táboas, os diagramas e cadros (máximo de 7).
- 5_ Os traballos deberán ser coidadosamente revisados pola(s) persoa(s) responsable(s) da súa autoría no tocante ao estilo e respectarán ademais os seguintes requisitos:
- a) Todos os traballos deberán ser presentados a un espazo, con formato de fonte Times New Roman, tamaño 12.
 - b) As notas figurarán a pé de páxina, gardarán unha numeración única e correlativa para todo o traballo. As referencias bibliográficas inclúranse en formato abreviado (Exemplo: Peters, 2002:123)
 - c) A bibliografía deberá conter con exactitude toda a información dos traballos consultados e citados (autoría, título completo, editor, cidade e ano de publicación; de se tratar dunha serie, serán indicados o título e o número do volume ou a parte correspondente), segundo o sistema Harvard.

- LIBRO: Alesina et. al. 1997. Political Cycles and the Macroeconomy. Cambridge: MIT Press.
 - CAPÍTULO: Castles, F.G. 1982 «Politics and public policy», en F.G. Castles (ed.), The Impact of Parties. Politics and Policies in Democratic Capitalist States. Londres.
 - REVISTA: Peters, G. e Pierre, J. 1998 « Governance without Government? Rethinking Public Administration», Journal of Public Administration, 8 (2): 223-243.
- d) Os documentos, fontes ou bases de datos publicados na Internet deberán indicar o URL respectivo, incluíndo a data de consulta (dia-mes-ano). Por exemplo: <http://egap.xunta.es/publicacions/publicacionsPorCategoria/12> (26-09-2013).
- 6_ Dereitos de autoría. Unha vez que o consello editorial acepte publicar calquera material (artigo ou recensión) recibido, os dereitos exclusivos e ilimitados para reproducir e distribuír os traballos en calquera forma de reprodución, idioma e país serán transferidos á Escola Galega de Administración Pública (EGAP).

ESCOLA GALEGA DE ADMINISTRACIÓN PÚBLICA

galicia

Revista da Escola Galega de Administración Pública

administración & cidadanía.

administración & cidadanía.

administración & cidadanía.

Revista da Escola Galega de Administración Pública.

administración & cidadanía.

administración & cidadanía.

Revista da Escola Galega de Administración Pública.

XUNTA DE GALICIA

Escola Galega de Administración Pública

administración & cidadanía.

administración & cidadanía.